

ૐ

શ્રીમાન યગોવિજયગણી કૃત

નય પ્રદીપ

અને

નયચક્ર સંક્ષેપ સ્વરૂપ

અનુવાદ અને વિવેચક

સ્વ૦ શ્રી મનમુખભાઈ કિરત્ત્યદ મહેતા

અપાઁ પ્રકાશ—

ૐ ભગવાનદાસ મનમુખભાઈ મહેતા

એમ બી બી એમ

૫ ચોપાગે રાઠ, મુખર્ષ, ૭

મૃ ય એકે રૂપીએ

પ્રથમાત્મિ કી અ ૧૮૫૦

પ્રત ૫૦૦

સર્વ હક્ક સ્વાધીન

મુદ્ર

અ માલ્યાવી રીંગનાર પટેલ

એન એમ પ્રિ ની પ્રેમ

ધીમટા અમદાવાદ

“ વાત્સર્ગતી અથયતી યસ્મત્તરમિતરેણ ।

અતન જયતિ જેની નીતિર્મધ્યાનેષમિત્ર ગોપી ॥ ’

શ્રી અમૃત રાઘવાચાર્યકૃત પુરુષાર્થમિદ્ધિપાથ

(અર્થાત) જૈયા તારું નેતર, અક જે જે જોય ત,

જીજી ગીતુ જોડતી, માખણ ગોપી લલત

ત્યમ એ-અ તર્યો વસ્તુનુ, તત્ત્વ જ આર્થ્યન,

બીજ ગિયિવ જ તો આ, જે હી નીતિ જયવ ત

—(ભગવાનદાસ)

‘ એકાતવાહ એ જ જ્ઞાનની અપૂર્ણતાની નિશાની હે
વાગીઓ ! મને તમારે માટે ‘જ્ઞાન’ કે ઘરણુ ગિખાડે દિવિઓ
કા યમા જેમ તેમ ખામી દાખવા ‘જ’ શબ્દનો ઉપયોગ કરે
છે, તેમ તમે પણ ‘જ’ એટલે નિશ્ચયતા ગિખાડે જ્ઞાન
વહે છો છો મહારા અભાવોગ એમ કોઈ પણ વહે નહિ
એ જ એ હી મત્તનિની પેઠે ચમત્ક્રિય છે ’—શ્રીમ ગણેશ દ

“ દમા સમથ પ્રતિવશ્વતામિજામુદારઘાવામુચોષણા શુવ ।
તત્રીતગતા વર્ગમન્વિત્રેયત, ન ચા યનકાતમત્તનયસિયતિ ॥

—શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યકૃત અન્યયોગગ્ન દ્વા

(વશંથ) વિપક્ષ માક્ષીની સમક્ષ એક હુ,

ઉત્તરધોણા ઉદ્ધોષણા ઝુ

ના દેવના છે પર વીતરાગથી,

વિના અને ન નયનિયતિ નહી (ભગવાનદાસ)

ॐ

श्री सद्गुरुचरणार्पणमस्तु !

“जे स्वप्न भभत्या विना,
पान्यो दुःख अनत,
समलव्यु ते पद नमु,
श्री सद्गुरु भगवत

॥

निश्चय वाणी सावणी,
मायन तज्वा नोय,
निश्चय गणी लक्षभा,
मायन दुःखा सोय

गच्छ भतनी ते कटपना,
ते नहि महव्यवहार,
भान नहि निज उपनु,
ते निश्चय नहि माग ”

—श्री आत्ममिद्वि

સુભાષિત રત્નો

“પરમાગમસ્ય જીવ નિષિઠ્ઠનાયધર્મિપુરવિધાનમ્ ।
મત્તગાયત્રિલમિતાતા ત્રિગધમથન નમામ્યનેવાતમ ॥”
શ્રી અમૃતચંદ્રસરિ કૃત પુનઃ સિંચ ૮

(આયા) પગ્ગમાગમનો ૭૫ ૪ : સ્ત્રી-૪-આધ વાદ જે હોતો,
મનેપત પ્રપુષ્ત તે, ન-૫ ન-૫ વિધેધને મથતો

“અનતધમજસ્તસ્ય પદ્યતી પ્રયગાત્મન ।
અનેવાતમયી મૂર્તિર્નિયમત્ર પ્રકાશતામ્ ॥

શ્રી અમૃતચંદ્રસરિ કૃત સમયસાર ૧૫૨

(અનુ૦) અનતધર્મી આત્માનું, પૃથક્ પેખતી તત્ત્વ જે,
અને તત્ત્વયી મૂર્તિ, નિત્ય ૪ તે પ્રકાશજે ૧-(ભગવાનદાસ)

‘જહ નિષમય પવલ્લહ તા મા વવદારણિચ્છણ મુચ્ચ ૧

વક્ષણવિણા ટિલ્લહ નિગ્ધ અણ્ણણ ઉણતચ્ચ ॥’ -આર્પિતચન

(દોહર) જિનન-૧ ધર્મજ તા નિશ્ચય, વ્યવહાર મૂકજે ના જ,
તીથ ડેવય એક વિષુ તત્ત્વ ધર્મજ વિના જ

“આગ્રહો યત તિતીપતિ શુભિ, તત્ર યત્ર મતિગ્સ્ય નિવિદ્યા ।
પમપાતરદિલસ્ય તુ યુક્તિ, તત્ર તત્ર મતિરેતિ નિવદશ ॥

શ્રી હરિભદ્રનૃ કૃત લોકતરનિર્ણય

આગ્રહો દોરે શુદ્ધિ ત્યા, જ્યા તમ મતિ નિવેશ

નિર્ણયને તો શુદ્ધિ જ્યા, ત્યા લહે મતિ પ્રવેગ (ભગવાનદાસ)

“નય જાતા કે, અંકેક પદ્મમાં રાત ત શુભ મ
 છે, તેમાં અનતા નય પદ્મમે છે તા એક અથવા બે
 ચા- નયપૂવડ મેલી શકાય એવું ક્યા છે? માટે નયાદિ
 ક્રમા મમનાવાન જોવું, નાનીઓ ની વાણી ‘ાય’મા ઉદાગીન
 વસે છે તે વાણીને નમન્દા હો’ < x x માર્ગ જેને નથી
 પ્રાપ્ત થયો એવા મનુષ્યો ‘નય’ના નામ ને ય, અને
 તેથી વિષમ ફળની પ્રાપ્તિ ટાર છે કોઈ નય ક્યા ફલાતો
 નથી એવા જ્ઞાનીના વચનને ગમે નમન્દા કદીમે છીએ
 જેતો જ્ઞાનીના માર્ગની ઈચ્છા કરી હોય એવા જ્ઞાનીએ
 નયાદિ મા ઉદાગીન જેવાના મથ્યા ને કોઈ કાઈ ાયમા
 માત્ર નરનો નહીં અને કોઈ પ્રાણીને અ વાટે ફલાવવું
 નહીં અને અ આમલ જને જ્યો છે ત કોઈ વાટે પપુ
 પ્રાણીને ફલાવવાની ઈચ્છા કરના નહીં < x x નાના નાના
 નય, નાના પ્રજાના પ્રમાણ, નાના પ્રમાણની ભગવત, નાના
 પ્રકારના અનુયોગ એ મધ્યમા લક્ષણરૂપ છે લક્ષ્ય એક
 સન્નિહાન છે” —શ્રીમદ્ ગાયત્રી પદ્ય ૧૭૮-૧૮૦

“દર્શન નન્દા નય શ્રેષ્ઠ, આપ રહે નિજ ભારે,
 હિનકરી જનને મ જીવની, આગે તક ચરારે”

—શ્રી ચંદોવિજયજી

“કવિ વિમવાદ જેહમા નહિ, ચામદ ન અર્થ ચળવી ર,
 સકવ નયવાદ બાપી જ્યો ત શિવ માવન મધિ રે
 રાતિ નિન’ એ- મુજ વિનતિ” —શ્રી ગ્યાનદધનજી

“આમી મુજત મુકાયા, હો નાપુદ ઉપાયા રે,
 ત્રિલો પૂર્ણ તત્વ નિપાયા, દ્રવ્યાન્તિ-નય વડગયા
 પયાનામ્નિત નયગયા તે મૂન સ્વભાવ સમાયા રે,
 જ્ઞાનાદિત-વપર્યાયા, નિજ હાય ર તાવગતાયા ર”

—શ્રી દેવચંદ્રજી

પ્રરતાવના

આ નયમા મુજારા પૂર્વે ગઈ પિતાનીના નયવિષયક
 તથા લેખ સંગોષ્ઠાં મેં ગણાવેલ કાર્યા છે (૧) શ્રી યશો
 વિજયજી દ્વિતીય પ્રતિપદ—સાથે નવિવેચન, (૨) નયચક્ર
 સંગ્રહ - વગર, (૩) ભિન્ન ભિન્ન અધ્યાનુમાર નય વ્યાખ્યા
 આ પ્રકાશન બાં પ્રગટ થશે શ્રી મનમુખવાવલાઈ તારાચંદ્ર
 મહેતા તથા શ્રી નરનાથલાઈ શુભાચંદ્ર મહેતાએ મિત્રભાવે
 મદદભાવથી લીધેલ શ્રમ માટે આભાર વ્યક્ત કરી, મદદોપમા
 આ અથનો વસ્તુનિર્દેશ હવે છે —

નય પ્રતિપદ

શ્રીમાન્ યશોવિજયજી દ્વિતીય બાં નવ ના સમ્યક્
 શાસ્ત્રીય નિરૂપણ પ્રતિપદારો ' પ્રતિપદ ' હ તેના અર્થ
 લાવ-પ્રકાશને કીરી, શ્રી મનમુખલાઈએ વિશદ હૃદય
 ગમ અથ મીમામા અને વિપુલ પ્રિયતા આદિથી સમૃદ્ધ
 કરી, આ ' પ્રતિપદ 'ના પ્રકાશને પુષ્ટ કર્યો છે, અને ' નય '
 જેવા હિન્ન વિષયને સુગમ અને નવ જનારી નયમાર્ગ
 પર અપૂર્વ ઉગ્રતા રવા થો છે ન્યાય પર અનેક અથનું નવ-
 નર્જન કરનાર શ્રીમાન્ યશોવિજયજી આ વિષયના તજ્ઞ
 નિષ્ણાન (Specialis) અને પરમ પ્રમાણભૂત (Authority)
 એવા મનાય છે આરમ્ભ સમયના લાનવાળી એમની
 પેતાની જ ઉમ્મિત છે હ ' વા ! વાચક જશ તણી, ડોઈ

નયે ન અમૂરી છે' આવા મમથ આ ન્યાયાચાર્યના આ
ન્યાય પ્રથમે ગ્રંથ લેખકે મુદ્દા અવ-વિવેચનની યથાયોગ્ય
'ન્યાય' માટે છે (વિષયની વિવહતા અને વાચકની મુશ્કેલી
તાર્થે અને પ્રકરણોની યોજના મે પ્રયુક્ત કરી છે)

આ પ્રથમા ગ્રંથી પ્રથમ પ્રકરણમાં નમન પ્રમાણના
પાયારૂપ મહત્ત્વની નયનુ-વચ્ચ વિસ્તારથી નિરૂપણ
નું છે. કેમકે પણ વસ્તુની અવલોકન પરીક્ષા માટે
'સ્યાદ્ અસ્તિ', 'સ્યાદાસ્તિ' આદિ માત્ર જ લગ-વચન
પ્રત્યેક ની નિવેદનની નાજાપાત્ર નિશ્ચય મત મમી
માત્રા પરમ નિપુણ જોડે આ નવાના પ્રવિદ્ધ અધ્યાપક
અથવા અનેકાનું છે આ અને તત્તા મહાત્મા તત્ત્વદષ્ટા શ્રી
આમૃતચ દ્રાચાર્યજીએ જુ છે (જુઓ મુલાખિત નો)
તેમ 'પરમાત્માનો જીવ-રાજ', અને જન્માદ્ય પુનાના
હારીના અવરૂપ વિાત પ્રકારને ગમાવનાના તથા તદ્વ નય
વિવચિનાના વિાધને ગદી તાખનારો, મનો પરમ ઉદાર
જાતીને અવ તાહી છે તરણકે ન મિન્ન મિન્ન નય-
અપેક્ષાવિશેષ લગમા ગાળી જૂઠા જૂના દૃષ્ટિકોણથી આ
દિગ્વ નિશ્ચયપૂર્વક સમગ્ર-ન પૂર્ણ (Lampchodhara &
lectures & comp'ite) વસ્તુનું અવરૂપ તથામે છે તેની
પરમપર કેવલ મરતા નયોની તડના નો અત આત છે, અને
કેમકે પણ પ્રકારના એનાવાદરૂપ મનાવડને ઉમવાનું ન્યાત
રહેતુ નથી તરવતા જીવનરૂપ આ અનેનાના આવા પરમ
મહત્ત્વના અનતારિક નર્વ તમ વચમગી-અવરૂપની મુજ્જ દર્શને
પરમ તરવજાએ ઉદાચોપ ઉચોપા કરી છે કે 'અને'

કાત સિવાય તત્ત્વ વ્યવસ્થા નથી ' તે અત્યંત સત્ય ૭
 આ મમલગી ૧૫ ઢાઈ જગત્તવમાત્ર નથી, પણ તત્ત્વનો
 અવિસવાદી યથાર્થ વિનિશ્ચય હઠ કરાવનારી પરમ સુદર
 યુક્તિ ૭ દા ત તે આ મા પર ઉતારીએ તો આત્મા
 સ્વરૂપણ અસ્તિ , 'વગ્નરૂપણ નામ્તિ', આત્મા સ્વરૂપથી છે,
 પન્ડપની નથી, ઉત્પાદિ પ્ર ૧૦ ઠલિત થાય છે અર્થાત્ સ્વ
 દ્ર વ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવથી આત્મા છે, પર દ્ર વ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-
 ભાવથી આત્મા નથી આમ પર દ્ર વ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવથી
 આત્મા લિપ છે એવું તત્ત્વવિનિવચકેષ લેહજ્ઞાન આથી વજ
 લેપ હઠ થાય છે

“ નિ / ભાવે મીપ અન્નિતા રે, પન્ નામ્તિત્ત્વ સ્વભાવ,
 અન્નિપણે તે નામ્તિતા ર, મીય તે ઉભય સ્વભાવો રે ”
 શ્રી દેવચ ૬૭

‘ ૪૭ ભાવે જઠ પન્નિભે, ચેતન ચેતન ભાવ,
 ઢાઈકોઈ પવટે નહિ, છોડી આપ સ્વભાવ ”
 શ્રીમદ્ ગજચ ૬૭

આ મમલગીનું સ્વરૂપ દર્શન ઝગવી, પીન્ત પ્રપ્તિમા
 ગત્ર નયની મામાન્ય ચર્ચા કરી, દ્રવ્ય, પર્યાય,
 ગુણ અને સ્વભાવનું પન્નિકુટ સ્વરૂપ દર્શાવ્યું છે તેમા
 પ્રથમ નય એવું શું? તેની વિવિધ યાજ્ઞ કરી, નયા
 ભાસનું સ્વરૂપ લ્યું છે, અને નયના જે મુખ્ય મૂળ ભેદ
 (૧) દ્ર વ્યાધિ, (૨) પર્યાયાર્થિકનો નિદેશ કર્યો છે એટલે
 પ્રમગપ્રાપ્ત ‘દ્ર ૧’ એવું શું? દ્રવ્યનું લક્ષણ શું? એની

‘મત્ દ્ર વ લખણ’ ઇ વિવિધ વ્યાખ્યા ડહી, વિનેપાનન્યકે
 અનુભા દ્રવ્યની સર્વગ્રાહી વ્યાખ્યા જનાવી ડે પછી સ્વભાવ
 પર્યાય-વિભાવ પર્માનુ ડથન ડરી, દ્રવ્યના અસ્તિત્વાદિ દ્રવ્ય
 સામાન્ય ગુણ અને જ્ઞાન-દશનાદિ નોડ વિશેષ ગુણ વિવરી
 જનાવ્યા છે, અને દ્રવ્યમાત્રા પ્રાપ્ત વગ ‘અગ્નિ સ્વભાવ’
 આદિ ૧૧ સામાન્ય સ્વભાવ તથા ચેતન સ્વભાવ આદિ
 ૧૦ વિશેષ સ્વભાવ-ગ્રમ દુલ જો વિશ સ્વભાવનું સ્વરૂપ
 સ્પષ્ટ થયું ડે, અને તે અજે કૂટનોટમા વિસ્તૃત ટિપ્પણ
 મૂકો આ વિષયને અત્યંત નિષ્પ્રય ર્યો ડે વગેરે નય-પ્રમાણનો
 મુમેળ-નમનવય નાવવાની ભક્ષામણ ડરી ડ

પછી ત્રીજા પ્રકરણમા દ્રવ્યાર્થિક નય અને પર્યાય-
 યાર્થિક નયના જો નો વિષય ચચ્યો ડે તેમા દ્રવ્યાર્થિક
 નયના દગ બેદનુ પશ્ચિદુટ વિવણ ડરી, પર્યાયાર્થિક નયનુ
 વ્યાખ્યાન કર્યું ડે તે અજે પર્યાયના જો પ્રકાર-ગણનાવી
 પર્યાય અને કમભાવી પર્યાયનો નિર્દેશ ડરી, સજ્જભાવો પર્યાય
 તે ગુણ અને કમભાવી પર્યાય તે પર્યાય જો સ્પષ્ટીકરણ
 થયું ડે પછી ‘સ્વભાવ દ્રવ્ય, સ્વભાવ ગુણ, વિભાવ દ્રવ્ય
 અને વિભાવ ગુણ જો વડે કડીને પર્યાય પણ ચાન પ્રકારના
 ડે’ જોમ ડહી ઇવ અને પુદ્ગલના ચાન ચાન વચ્ચન પર્યાય
 નિવર્તી જતા યા ડે સાથે નાથે જાગીના દ્રવ્યોને અજન
 પર્યાય ન ડોય, અર્થપર્યાય જ હોય જોમ ટિપ્પણમા સ્પષ્ટ
 કડી, પર્યાયાર્થિક નયના છ બેદનુ શુક્તિપૂર્વક ડવન ડયુ
 છે અને દ્રવ્યાર્થિક નય ડહો, પર્યાયાર્થિક કહ્યો, તો ત્રીજો
 ગુણપ્રધાન ગુણાર્થિક નય ડેમ ન ડહો? પર્યાય તો દ્રવ્ય

ના જ ઈ, છતાં દ્રવ્યાર્થ અને અન પચાયાર્થ એવા બે વૃદ્ધા
નય શા માટે ઢહ્યા ? તેમજ નામાન્યાર્થિક અને વિશ્વાર્થિક
એવા નવ કેમ ન હ્યા ?—એ નવ શ્રમજ્ઞાનુ યુક્તિગગન
સમાધાન અત્ર દાખ યુ જ અને પ્રજ્ઞુ પ્રાન ગામાન્યના
તિર્થિક મામાન્ય અને ડિવતા ગામાય એ બે બેદનું સ્વરૂપ
અપેક્ષ કર્યું છે

ચોરા પ્રજ્ઞુમા આત નયનું સામાન્ય સ્વરૂપ હજી
છે મૂળ નય બે દ્ર વાર્થિક પચાયાર્થિક તમા દ્ર વાર્થિકતા
પણ બે—નગમ, મગ્ગ, સ્વપ્નાર, અને પચાયાર્થિકતા
ના નહ—મગ્ગમૂળ, ગજ્ઞ, નમલિરૂં, એન ભૂત,—એમ સાત
નયનો નિશ્ચય રી, ત માતે નયની તિર્યક્તિ (યુત્પત્તિ)
બી અનુચોગકાર સૂત્ર નાનુચા માપી છે (ને ટેવે
ન મ ય અ દ્ર વાર્થિકતા પણ બેદના નેત્રદેશની મયાદા
નિયત કરી છે

પાચમા ન જમા દ્રવ્યાર્થિક નયના નેગમાદિ
ત્રણ મંતુ મવિસ્ત વર્ણન કર્યું છે (૧) નેત્ર નયની
સ્વરૂપમા ' નદી એ જો ગમ (ગાધમાર્ગ) ત નેગમ'
એમ તેનો યુત્પત્ત્યર્થ બાવી, તેના ત્રણ બેદ ઉદાહરણ
આદિથી અપેક્ષ સમજાવેન છે માટે (૨) નેગમાભામનુ
સ્વરૂપ જતાવી, નૈરાયિ-નૈશેનિ દશનોને તેના ઉદાહરણ
રૂપ ટા યા છે (૩) મગ્ગ નય—' મામાન્યને જ અહણ
ઠરના ને પરામર્થ (ગાધ) ત ન ન' ઇત્યાદિ તેની બાખ્યા
રી તેના બે બેદ પસ અહ અનવા મહાસામાન્ય અને
અપરમગ્ગ અથવા અનાન્ત ના નો નિર્દેશ થયો છે

તેમજ પણ સપ્તહાસાસનુ લક્ષણ દર્શાવી તેના ઉત્તરણરૂપ
 ગદ્યા અદ્વૈતવાદી દર્શનો હતા છે અથવા મન્નના ગામા
 ન્ય મન્નહ અને વિશેષ મન્નહ એમ બે પ્રકાર દર્શાવ્યા છે
 (૩) વ્યવહારનય—‘મન્નરો પ્રદેવ પિતૈતાર્ય તેનુ વિવિ
 પૂર્વક જે વિવેચન કરે, તેની વિધિપૂર્વક જે હેતુથી જે
 તે વ્ય ન’ એમ તેની વ્યાખ્યા કરી, તેનુ સ્વરૂપ લક્ષણ
 દાખ થુ છે, અને માથે માથે વ્યવહારગામનુ લક્ષણ દ
 ર્શાવી તેના ઉત્તરણરૂપ ચાર્વાક દર્શન ટાકયુ છે આ
 ઉપાત વ્ય નયનુ કેટલુક સ્વરૂપ મથાત્તવી લખયુ છે, તેમા
 સમ્મત વ્ય નય આદિ વ્ય નયના ચાદ બેઠનુ અત્યંત
 બોધપ્રદ સ્વરૂપ રાચક શનીમા પ્રગટ થયુ છે

છઠ્ઠા પ્રકરણમા પર્યાયાર્થિક નયના સ્તુત્યુનાદિ
 આગ્રહોદનુ સ્વરૂપ પ્રતિપાદન થયુ છે (૧) સ્તુત્યુમૂલ
 નય—‘વર્તમાનક્ષણસ્વામિ પર્યાયને જ-પ્રવાનપણે જે ધરે,
 પ્રહે તે સ્તુત્યુ’ એમ તેની વ્યાખ્યા કરી, સ્તુત્યુમૂલાભાનનુ
 નિરૂપણ થયુ છે, અને તેના ઉદાહરણરૂપે ગાદ્યમનનો નિદેશ
 થયો છે (૨) શબ્દ નય—‘જવાદિ ભેદ કરી જ્વનિના અર્થ
 ભેદનુ પ્રતિપાદન કરના તે શબ્દ નય,’ એમ વ્યાખ્યા કરી,
 જવાદિતદે અર્થભેદના ઉદાહરણ દાખ થા છે મારે શબ્દા
 ભાસનુ પણ નિરૂપણ થયુ છે (૩) સમલિપ્ત નય—
 ‘વ્યુત્પત્તિ ભેદ કરી પર્યાય શબ્દને વિના લિપ્ત અર્થ ઉત્પન્ન
 કરે તે સમલિપ્ત’, એમ વ્યાખ્યાપૂર્વક સમલિપ્તનુ સ્વરૂપ
 દર્શાવી સમલિપ્તલાભનુ લક્ષણ દાખ થયુ છે (૪) એવ ભૂત
 નય—‘જે ક્રિયાને લઈ ગળદની પ્રવૃત્તિ વાય છે, તે જ ક્રિયા-

વિશિષ્ટ મર્થને વસ્તુ પ્રકારે ત્યાગે એવલાન' મેગ વાખ્યા
કહી તનુ સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કર્યું છે અને હાથ આદિ
કમા કહેતી જાતિ, શુભ, ક્રિયા આદિ વાચ્ય શબ્દો પણ મિયા-
ગમ્દ ન હોય, ત દાખલા દલીલથી સમજાયું છે આલે આલે
એવલાનાભામનુ લક્ષણ પણ સ્પષ્ટ કરી દીધું છે આમ
પચાચારિયેક નયના નાગ બેઠનું સ્વરૂપ આ અધિકારમા
વર્ણવ્યું છે 'આ માન ત્યમા પ્રવચના ગાગ નય અત્ર નિઠ
પણમા પ્રતીણ દોવાથી અથ નય જન પત્રીના તણ શબ્દ
વાચ્યાગ ગોત્ર હોવાથી નાગ્દ નય' એમ તેને બે તાગમા
નિભાન કરે છે આ તાગ નયમા પૂર્વ પૂર્વ નય છે
ત ન્યૂન (પ્રચુર ગોત્ર) અને ઉત્તર ઉત્તર ત્ય છે તે મુક્ત
(પરિમિત વિષય) છે

સાતમા-એ તા પ્રગણમા નયના માત્રો આદિ
નિરોપ લેહો ગાપી જતાની ઉપમહાર થયો છે 'જેટલા
વચન પ્રમાર શબ્દાત્મગૃહીત છે, આવધાન્ય છે, ત ગાધા
પરમમય છે, અને જે અવધાન્ય રહિત 'મ્યાત' પદની લાક્ષિત
છે તે મર્થ નય એકલા જાણે તો મમ્યકત્વ છે, જિન
સિદ્ધાંત છે ' એવે અવગ અવગ પ્રત્યેક નય મિથ્યાત્વ હેતુ
છે, તો પછી વિર લોકાની જેમ મર્થ એકત્ર થતા મિથ્યાત્વ
હેતુ કેમ નહિ?—અ શબ્દાનુ પગમ સુદર યુક્તિસગત
મમાધાન કર્યું છે કે- ચત્તપ- વિરોધી જૂદા જૂદા નયોરૂપી
વિષની કણીયું પણ જોનસાધુરૂપ પ્રોત મતવાનીના આપેસ
વાદરૂપ પ્રયોગથી અવિરોધરૂપ નિર્વિષપણાને પામે છે,
અને હૃદય-ગમ્દ આદિરૂપ કોઈ આદિથી પીડિતને હૃદય-ગમ્દ
મહાદિ દાખાડે અમતરૂપે પરિપુરે છે '

નયચક્ર સંક્ષેપ સ્વરૂપ

આ પ્રથમો જીતે નિગદ્ય નયચક્ર મધ્યેષ સ્વરૂપ છે. આ લેખના પુરોભાગમાં નામ શ્રી મનમુખભાઈએ નય વિષય પરત્વે માર્મિક ગ્રંથે મનનીય મૂલ્યન દર્શુ છે કે— 'અત્રે તો અવિચારણા માં મમતાતો આ શાસ્ત્રીય વિષય સ્ફુટ હોય છે. અવિચાર તેનો જને હાલ પણ ન લાગતો હોય તેને આ વિષય નીચ્ચ વાગશે તથા જોની ઉપકારિતા ઉપયોગિતા ઓછી ન્યૂન નથી થતી તેના ગ્રોહા પણ નિજા મુખોને એ મુખ લાગશે જેવડા માટે તો બધાને એ વિષયો ઉપયોગી છે' નર વિષયના અભ્યાસની નત્વરમિ જન્મે ઉપયોગી આ મધ્યેષ નોવ નહોતો શ્રીએ શ્રી દેવસે નાથાર્ય દ્વારા આવાપપદ્ધતિ અનુનાગ તૈયાગ દેવ જગ્યાય છે.

આ પ્રત્યુત નિગદ્યમ પણ પ્રાય નયપ્રદીપમા ચર્ચા થેવા વિષયોનું જ ચર્ચન હોય તે પ્રથમના ભાવને પુષ્ટિ છે જેમકે—પદ્મ દ્રવ્ય, નત સ્વરૂપ, દ્રવ્યના ૧૦ ન માન્ય ગુણ ૧૧ વિશેષ ગુણ, સ્વભાવ પચાય, વિભાવ પચાય, અજ પચાય, દ્રવ્યના ૧૧ મામાન્ય સ્વભાવ અને ૧૦ વિશેષ સ્વભાવ, નર અને પ્રમાણ, દ્રવ્યાચિત્ર નયના ૧૦ ભેદ પચાયાર્ચિત્રના ૬ ભેદ, નૈગમાદિ માત્ર નયના ભેદ, ઉપન અને તના ભેદ—પ્રતિભેદ, અત્યાદિ વિચાર રોહીથી અન નિર પળ ક્ષેત્ર વિષયો આ નય પ્રદીપ પ્રથમી પાઠ્ય પુસ્તક તર્જિત II ઉપયોગિતામાં એ સ્વભાવો દે છે.

ભિન્ન ભિન્ન પ્રથાનુસાર સપ્ત નય વ્યાખ્યા

આ પ્રથનો ત્રીજો લેખ ભિન્ન ભિન્ન પ્રથાનુસાર નોગમાદિ માત્ર યાત્રી વ્યાખ્યા એ છે મહં શ્રીએ પોતાની નોગમા નવ અભ્યાસો મહાપરિશ્રમે મગૃહીત નેલ પૃથક્ પૃથક્ નોધ પગથી મસોધિત કરી, જે આ તત્ત્વજિનામુ અભ્યાસીને ઉપયોગી જાણી અત્ર જેમ છે તેમ માપી ૭ મહામતિ મહાત્માઓએ એ ૭ વિષયની ભિન્ન છતાં અભિન્ન વ્યાખ્યા કન્વામા ડેનો જુદિવેલવ કામ પો તે તેની અત્ર માનદ પ્રતીતિ થવા માથે મુન જિનામુને નો પાદન ઠે ૭, અને આ વિષયનો તુલનાત્મક પૃથક્ દરજાત્મક (Comparative & analytical) મસોધન અભ્યાસ (Research Study) કેવા હરજના ખતીવા વિરામગીને વિપુલ મામત્રી પૂરી પાડે તે આ પરથી મહં શ્રી મન મુખબાઈનું આ વિષયનું પગીવન-અવગાહન ડેટલુ મસી અને તત્ત્વજિની નો, તેનો ખરાવ આવી, તેમની જાદુશનનાને માટે દેખાને પાઠ મુમાન ઉપજાને એમ છે

આમ સમેપમા આ પ્રથનો પન્થિય આપ્યો અનભિનને પ્રથમ દૃષ્ટિએ ગુરુ અને કઠિન જાણતા નય વિષયને સહં લેખકે જેમ જાને તેમ ગમિ- અને સગા જનાવવાનો પ્રત્યેક પ્રયત્ન કરેલો અત્ર પ્રતીત થશે કાર્ક કોર્ક જુદિમતોની પણ જ્યાં સાથ મૂકની નવી, એવા વિષયમા અત્યંત અત પ્રેશ કરી, ડિડુ તત્ત્વજિની અવગાહન કરી, ઉત્તમ અર્થ નો જોગી ડાઢવા એ કાર્ક જેવા તેવા પુરુષાર્થ-કોશ-નું

કામ નથી, એ આવા વિષયમાં કૃતશ્રમ મજૂરનો સહેજે મમત્ત શકે છે

આ નયવાદ માત્ર જાત્રીય રસનો (Academic interest) કે વાલ્વિવાદ (controversy) માટેનો વિષય નથી, પણ વસ્તુ-વટપ મમત્તવા અને પગમાર્થ પામવા માટેની અનુષ્ઠાન સુદ્ધિવાળી એ સમન્વયદારી નુદ્ધ યોજના છે, અને એ જ તેની યવત્કાર ઉપયોગિતા (Practical utility) છે. જાણક બુદ્ધિપત્તિ અથો પ્રમાણે નય શબ્દ 'ની' (Tolerant) દોરી જવું-હા જવું) વાતુ પગથી નિકળ્યો હોય, નય એટલે આ માટે જાત્રીય વસ્તુ-વટપ પ્રત્યે દોરી જાય-હા જાય તે નય અને આ જ ત્રય પ્રમાણે જાય છે. ઉપર નોંધું તેમ નૈમિત્તિક નય પ્રકાર ઉત્તરોત્તર મુક્તિપ્રાપ્ત છે એટલે આ નયનો પ્રયોગ વસ્તુના ઉત્તરોત્તર મુક્તિ પ્રાપ્તિ પગમાર્થ પ્રત્યે હા જવા માટે આત્માર્થને મુક્તિ ઉપયોગી-ઉપદેશી થઈ પડે છે. આત્માર્થની શુદ્ધિપ્રાપ્તિ વિકાસક્રમમાં અને પ્રભુભક્તિથી પ્રાપ્ત ભાવનેવાટપ આ મમત્તવિ આદિમાં નૈમિત્તિક માત્ર નયની ઠની મુદ્દર રસપ્રદ અને ભોધપ્રદ પગમાર્થ ધરના ઠની ગાથા જે તેના જે ઉત્તમ ઉદાહરણ—(૧) આત્માર્થ નયધરના, અને (૨) પ્રભુભક્તિમાં નય ધરના—અને હવે પછી ટાક્યા છે—જેનું પગમાર્થલાવન તત્ત્વરમિત મમત્તવિને આનંદપ્રદ થઈ પડશે.

૧-૮-૪૮
૫ ચોપાની ૧૦
મુદ્રા, ૭

} સમન્વયસ મન મુખ્યભાગ મહેતા

આત્મામાં નયઘટના

એવભૂત દષ્ટિ સી સમુદ્ભૂત મિથિતિ ૬૦
 સમુદ્ભૂત દષ્ટિ સી એવભૂત નિથિતિ ૬૦
 તેમ દષ્ટિ સી એવભૂત પ્રાપ્તિ ૬૦
 એવભૂત દષ્ટિથી નૈગમ વિમુક્ત ૬૦
 મ ૧૬ દષ્ટિથી એવભૂત શા
 એવભૂત દષ્ટિથી મ ૧ વિમુક્ત ૬૨
 યવતાર દષ્ટિથી એવભૂત પ્રત્યે ૭૧
 એવભૂત દષ્ટિથી ૦૧૫૫૦ વિનિવૃત્તિ ૬૨
 ૧૦૦ દષ્ટિથી એવભૂત પ્રત્યે ૭૧
 એવભૂત દષ્ટિથી ૧૦૦ નિવિઠ ૫ ૬૨
 મમલિત્તદ દષ્ટિથી એવભૂત અવનોડ
 એવભૂત દષ્ટિથી સમલિત્તદ મિથિતિ ૬૨
 એવભૂત દષ્ટિથી એવભૂત શા
 એવભૂત નિથિતિથી એવભૂત દષ્ટિ શમાવ
 ૩ ગાનિ શાનિ ગાનિ

ધીમદ્ રાજાદ્
 (૫૧૫૬, ૫૪)

[શ્રીમદ્દેવ આત્મા પન્ન અણુત ગીને ઘટાયેલા આ મસ નયની ગહન અર્થધનાવાળા ઉપગેખ સૂત્રો પન્ન આગય ગભીર છે આ નયસૂત્રોનો ભાવાર્થ મમન્નવવા માટે એક જિજ્ઞાસુ મુનિએ મને પૂછના, આનો જે ચત્તિચિત્ત -વ-પ પરમાર્થ મને યથામતિ મમન્નવ્યો તે મે તેમને લખી મો કહ્યો હતો તે અત્ર પ્રમ ગથી આપ્યો છે —]

૧. 'એવ ભૂત નિષ્ઠિથી સ્વભૂત મિથિતિ કર '

જેવા પ્રકારે શુદ્ધ નિશ્ચયથી આત્માની એવ ભૂત શુદ્ધ સ્વરૂપ મિથિતિ છે, તે દષ્ટિ લક્ષમા ગખી સ્વભૂતપણે—વર્તમાન પર્યાયમા તથાપ્રકા મિથિતિ કર. એટલે કે વર્તમાનમા શુદ્ધ સ્વરૂપમા વર્ત

‘સ્વભૂત નિષ્ઠિથી એવ ભૂત મિથિતિ કર ’

અને વર્તમાન પર્યાયની—સ્વભૂતની દષ્ટિએ પણ જેવા પ્રકારે આત્માનું એવ ભૂત શુદ્ધ નિશ્ચય સ્વરૂપ છે, તેવા પ્રકારે મિથિતિ કર. એવવા વર્તમાન વ્યવહારરૂપ આચરણની દષ્ટિએ પણ જેવું શુદ્ધ આ મસ્વરૂપ છે તેવી મિથિતિ કર. શુદ્ધ સ્વરૂપ-ય થા.

૨. 'નૈગમ નિષ્ઠિથી એવ ભૂત પ્રાપ્તિ કર '

નૈગમ દષ્ટિથી એટલે કે જેવા પ્રકારે ચૈતન્યલક્ષણથી આત્મા લોકપ્રસિદ્ધ વ્યવહારથી વ્યવહારાય છે, તે દષ્ટિથી—લક્ષમા રાખી એવ ભૂત શુદ્ધ ચૈતન્ય-વરૂપે મિથિતિ કર. એવવા નૈગમ એટલે જેવા પ્રકારે વી જિ, વૈગય આદિ મોદનાધ વ્યવ

વહાર લો-પ્રસિદ્ધ છે, તે દૃષ્ટિથી-તથાઉપ વ્યવહાર આચરણની દૃષ્ટિથી એવજન એટલે કે જેવા પ્રકારે આત્મસ્વરૂપ છે તેવા પ્રકારે વા ! આ લોકપ્રસિદ્ધ વ્યવહાર આચરણને પણ નિરતર એવજન-ચોક્કા આત્મસ્વરૂપ પામવાનો જ લક્ષ ગણી !

‘ એવજન દૃષ્ટિથી મગ્ન વિશુદ્ધ કર ’

અને એવજન દૃષ્ટિથી એટલે માધ્ય એવા શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને નિરત લક્ષમાં રાખી નૈમગ્નથી ચૈતન્યલક્ષણ આત્માને વિશુદ્ધ કર ! અથવા લોકપ્રસિદ્ધ મોક્ષસાધન યવ હારને વિશુદ્ધ કર !

૩ ‘ મગ્ન દૃષ્ટિથી એવજન થા ’

મામાન્યગ્રાહી એવા મગ્નનયની દૃષ્ટિથી એવજન થા ! મગ્નનયની દૃષ્ટિની અપેક્ષાએ મવ જીવ મત્તાથી સિદ્ધ સમાન છે ‘ મર્વ જીવ છે મિદ્ધ સમ -આ દૃષ્ટિ લક્ષમાં રાખી એવજન થા ! અર્થાત્ જેમ આત્મસ્વરૂપ છે તેની સ્થિતિને પામેવો થા ! એવો સ્વરૂપ-ય થા !

‘ એવજન દૃષ્ટિથી મગ્ન નિશુદ્ધ કર ’

એવજન અર્થાત્ જેવુ યથાગ્નિયત શુદ્ધ મગ્ન આત્મ સ્વરૂપ છે, તેવી દૃષ્ટિથી-તે અપેક્ષા દૃષ્ટિ મનુષ્ય રાખી મગ્ન અર્થાત્ જે પોતાની સ્વરૂપ મત્તા છે તે વિશુદ્ધ કર ! એટલે કે-શુદ્ધ નિશ્ચય સ્વરૂપ લક્ષમાં રાખી તેને અનુકૂળ શુદ્ધ વ્યવહારનું એવુ અનુકૂળ કર, કે જેથી કરીને—જે સાધન વડે કરીને તે એવજન આત્મારૂપ માધ્ય મિદ્ધ થાય

૪ ' વ્યવહાર દૃષ્ટિથી એવ ભૂત પ્રત્યે જા '

વ્યવહાર દૃષ્ટિથી જુદા પદો પરમાર્થ સાધક વ્યવહાર દૃષ્ટિથી એવ જન પ્રત્યે જા ' ગુણ ન્વરૂપ પ્રત્યે જા ' કારણ કે સર્વ વ્યવહાર-સાધનનું અંત જ માધ્ય સ્વરૂપસિદ્ધિ છે ' એવ ભૂત દૃષ્ટિથી વ્યવહાર વિનિવૃત્તિ કર '

એવ ભૂત—નિશ્ચયરૂપ ગુણ સ્વરૂપ દૃષ્ટિ લક્ષ્યમા રાખી વ્યવહાર વિનિવૃત્તિ કર ' એવી ઉત્તરોત્તર વધતી આત્મદશા ઉત્પન્ન કરતા જા, કે જેથી પછી વ્યવહાર-સાધનની વિનિવૃત્તિ થાય, અપેક્ષા ન રહે (કારણકે-મમન્ત વ્યવહાર નિશ્ચયની સિદ્ધિ માટે છે તેની સિદ્ધિ વતી જાય છે, તેમ તેમ વ્યવહારની નિવૃત્તિ વાય છે)

૫ ' શબ્દ દૃષ્ટિથી એવ ભૂત પ્રત્યે જા '

શબ્દ દૃષ્ટિથી એટલે આત્મા શબ્દના પરિભાગ અર્થમા એવ ભૂત—ગુણ આ મન્વરૂપ પ્રત્યે જા ' શબ્દના તરીકે—જ્ઞાન-દર્શન-સારિત્ર પ્રત્યે જમન-પરિણમન કરે ત આ મા, એમ ' આત્મા ' શબ્દનો અર્થ છે જા શબ્દના યથાર્થ અર્થરૂપ દૃષ્ટિ લક્ષ્યમા રાખી એવ ભૂત પ્રત્યે જા ' ગુણ આત્મ સ્વરૂપને પામ '

૬ ' એવ ભૂત દૃષ્ટિથી શબ્દ નિર્વિકરૂપ કર '

એવ ભૂત—ગુણ સ્વરૂપવક્ષી દૃષ્ટિયા શબ્દને-યથાર્થ અર્થરૂપ ' આત્મા ' નામધારી શબ્દને નિર્વિકરૂપ કર ' અર્થ ' આત્મા ' શિવાય જ્યા પીન્ને કઈ પણ વિકરૂપ વસ્તુ

નથી એવો ક- ! નિર્વિંકળ આત્મધ્યાનને-શુદ્ધ ધ્યાનને
પામ !

૬ ‘ મમભિરૂઢ દિટ્થી એવ ભૂત અવલોકે ’

મમભિરૂઢ—નિત્ય સ્વરૂપની માધનામા સમ્યક્ષણે
અભિરૂઢ—અતિ હિંચે ચરે, ઉચ્ચ શુભધ્યાન સ્થિતિને પામેલ
એવી દિટ્થી, એન ભૂત એટલે જવા પ્રગટે મૂળ શુદ્ધ આત્મ
સ્વરૂપ તે ત અવનામ્ ! ને ! ડારણે સમભિરૂઢ સ્થિતિ
વાળાને પ્રત્યક્ષ પ્રગટ એવ જન આત્મદર્શન—કેવલદર્શન
ધાન ૮

• એવ ભૂત દિટ્થી મમભિરૂઢ સ્થિતિ કરે ’

એવ ભૂત—શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ સ્થિતિની દિટ્થી મમ
ભિરૂઢ—આત્મસ્વરૂપમા સમ્યક્ષણે અત્યંત ચારૂઢ, એવી
પરમ ચો ભાસ પન્ન સ્થિતિ કરે ! સ્વરૂપારૂઢ થા ! યોગા
રૂઢ સ્થિતિ કરે !

૭ ‘ એન ભૂત દિટ્થી એવ ભૂત થા ’

એવ ભૂત દિટ્થી—શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ સ્થિતિની દિટ્થી
—વક્ષમા નાળી એવ ભૂત થા ! અત્યંત શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમા
જેહો સ્થિતિ કરી તે એનો સ્વરૂપસ્થિતિ થઈ જા !

• એવ ભૂત સ્થિતિથી એવ ભૂત દિટ્ શમાવ ’

અને આવા પ્રકારે એવ જન સ્થિતિથી—યથાસ્થિત શુદ્ધ
આ મન્નરૂપમા સ્થિતિથી એવ ભૂત અવાત આત્મસ્વરૂપ

સ્થિતિની દૃષ્ટિ શમાવ ! અર્થાત્ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ જે ત્હારૂ
માધ્ય, ધ્યેય, લક્ષ હંતુ, તે શુદ્ધ સહજાતમસ્વરૂપમા તા
તુ હવે સ્થિત થઈ ચૂક્યો છે, એટલે હવે જુદી એવી એવ જાત
દૃષ્ટિ રહી નથી દૃષ્ટિ અને સ્થિતિ જાને એકરૂપ-એકાકા
થઈ ગયા છે, એકમેકમા સમાર્પિત ગયા છે, તન્મય થઈ ગયા છે,
એટલે હવે એનું અવગ-જુદું કંઈક કરવાપણું રહ્યું નથી,
'દૃષ્ટિ પ્રમાણે સૃષ્ટિ' તે ઉત્પત્તિ કરી દીધી છે માટે હવે
પરબ્રહ્મ ! હવે તે એવ જાત દૃષ્ટિને પણ મનાવી દે, કાગલુકે
તે તુ જ છે! દૃષ્ટિ અને સ્થિતિની એ રૂપતારૂપ, પગ્મ સિદ્ધ
અનેદરૂપ, પરમ નિશ્ચયરૂપ તે જ પગ્મ યોગદશાને તુ
પામ્યો છે

—સગવાનદાન મન મુજલાઈ મહેતા

વિષયાનુક્રમણિકા

નય પ્રદીપ

૧ મમલગી	૫૪૩-૧-૨૬
૨ નય દ્ર વ્ય, પર્યાય, શુદ્ધ, સ્વભાવ	૭૭-૪૫
નયની યાખ્યા પ્રકાર નયાભાગ	૨૭
દ્ર વ્યનુ લક્ષણ સ્વભાવ-વિભાવ પર્યાય	૩૦
દ્ર વ્યના ૧૦ સામાય શુદ્ધ ૧૬ વિશેષ શુદ્ધ	૩૪
દ્ર વ્યના ૧૧ સામાય સ્વભાવ ૧૦ વિશેષ સ્વ	૩૭
એ-વિશેષ સ્વભાવના અર્થ	૪૧
નય-પ્રમાણનો સુમેળ	૪૫
૩ દ્ર વ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક નય	૪૬-૪૧
દ્ર વ્યાર્થિક નયના દશ ભેદ	૪૬
પર્યાયાર્થિક નયના ૭ ભેદ	૪૮
૪ માત્ર નય નિર્ચુક્તિ (વ્યુત્પત્તિ)	૬૨-૬૫
૫ દ્ર વ્યાર્થિક નયના નૈમમાદિ ૪૭ ભેદ	૬-૮૧
પર્યાયાર્થિક નયના કશુસૂત્રાદિ ચાર ભેદ	૮૨-૮૦
૭ નયના સાતતો ભેદ ઉપસહાર	૯૧-૯૩

નયચક્ર ૧ શ્લેષ સ્વરૂપ ૯૫-૧૦૯

નય અને કુત-નયાભાગ ૧૧૦-૧૧૩

લિપ્ત લિપ્ત અધ્યાનુમાન મત નય યાખ્યા ૧૧૪-૧૩૫

ૐ શ્રી વીતરાગાય નમ
શ્રીમાન્ યશોવિજયગણી કૃત

નય પ્રદીપ

મગલાચરણ

વેદ્રાદિપ્રણત દેવ ધ્યાન સર્વત્રિદં હૃદિ ।
સપ્તમદ્ગનયાના ચ વન્યે વિસ્તરમાશ્રુતા ॥

પ્રદીપકાર શ્રીમાન્ યશોવિજયજી મગલાચરણરૂપે
પ્રકાશે છે કે—જેને સુરેદ્ર ૧૦૬ આદિ પણ પ્રણમે છે,
એવા સર્વજ્ઞ દેવને હૃદયમા ધ્યાવીન, મસ્તક ગી આદિ
નયોનો વિસ્તાર મે જાણ્યો છે તેમ, અથવા આગમને
અનુસરિને કહીશ

(૧) મસ્તકજી

જેનોએ પ્રથમ મસ્તક ગીનું સ્વરૂપ જાણવું જોઈએ,
પ્રમુકે મસ્તક ગી જ તેઓના પ્રમાણની
સમજ ગી મા લૂગિમ જે કે મર્યાદા થયાર્થે જ્ઞાન
માટે જાણવી ? સસ્તક ગી વડે જ થાય છે, પ્રમાણના
પાયારૂપ અથવા પ્રથમ પગથીઆરૂપ સસ્તક ગી જ છે
દમવા મુશ્કેલ એવા જે પગવાહીઓના વાદરૂપ હાથી તેને
પકડી એ કુશમા આણવા ઈચ્છતા, તેમજ પોતાના (જેન)
મિદ્ધાતના રહસ્યના જિનામુ એના શ્રેષ્ઠ વાદીઓ સમ્યક્
પ્રકારે મસ્તક ગીનો અભ્યાસ કરે છે આ માટે ડોઝ આચાર્ય
કહ્યું છે કે —

‘યા પ્રજ્ઞાદ્વિધિપયુક્તામભિદયા યાધ્યયુતા મતધા,
ધર્મ ધર્મમપેક્ષય ચામ્યરચના નૈવાત્મવં યન્તુનિ ।
નિર્દોષા નિર્ગ્દેશિ દ્વય મયતા મા મત્તમગી યયા
જ્ઞાન્યજ્ઞલ્પરણાદ્ભ્રમે ત્રિજયત યાદી ત્રિપક્ષ જ્ઞાનાત્ ॥’

હે ! હેવ ! પ્રશ્નવશાત્ આપે અને-નત્મ (અનત ધર્મ
વાળી) વસ્તુમા એકેક ધર્મની અપેક્ષાએ વિધિ અને નિષેધ
(પર્યુક્તામ) ના ભેદ વડે, (અશય, વિપર્યય, અન્યથામાય
એ) બાવ નહિત, નિર્દોષ એવી જે માત પ્રકારની વચન
રચના કરી તે સમજાવી છે, ક જે સમજાવી વડે વાદરૂપી
ન્યુત્તરમા વારી પ્રતિવાદી ઉપર એક કાણુમા વિન્ય પામે છે x

તેમજ આ ગ્રંથ યત્કિચિત્ (કથચિત્) મદ ગ

અને યત્કિચિત્ (કથચિત્) અમ

‘ગ્રંથ’ના પાંચ
સાત ભાગ

દુન એ બે ભાગ વડે પોતાના અર્થનું

પ્રતિપાદન કરેના સમજાવે (માત

ભાગ) ને જ પામે છે એજ બતાવતુ આ સૂત્ર છે —

‘મવગ્રાય દ્વનિર્વિધિનિષધાભ્યા દ્વાર્થમભિદયાત

સત્તમદ્વીમનુગચ્છીતિ ।” — પ્રમાણનવત્વાનોકાનકાગ્ર ૪-૧૦

અર્થાત્-સર્વાં આ વ્વનિ (ગ્રંથ) વિધિ-નિષેધ

વડે ઢગીને પોતાના અર્થને કહેના સમજાવીને પામે છે

સમજાવીનું સ્વરૂપ લક્ષણ

એનું સ્વરૂપ લક્ષણ ઠીએ છીએ —

x એક વસ્તુના એ ધર્મ જાણે પ્રત જાણીને એક વસ્તુના
અનત ધર્મ નેમારી એક ધર્મ જો પ્રત જાણીને એક ધર્મ જો
માત જ નત જો નહ, તેથી તે ॥ ઉત્તરરૂપે સાત પ્રકાર ॥ વાંચ તે
સાત ભાગ ।

“યદ્યપ્યસ્તુનિ ઇકૈકધર્મપયનુશાગરશાદવિરાગેન યસ્તયો
મમસ્તયોશ્ચ રિધિનિષધયા કલ્પનયા સ્યાન્વારાધિત સપ્તધા
વાકપ્રયાગ મપ્તમદ્ભીતિ ॥” — પ્ર ન ત ૪-૧૪

અર્થાત્—જીવાજીવાદિ, એક પદાર્થના એકેક ધર્મ
અંગે પ્રશ્ન કરીને, જ્યાં પ્રમાણથી અગાધિત લિખિત વિધિ-
પ્રતિરોધ અને અલિખિત વિધિ-પ્રતિરોધરૂપ વિભાગ કરી,
‘આત્’ રાજ્યથી અકિત એનો જે માત પ્રકારે વચનનો
ઉપન્યાસ (કહેવું) કરવો, તે અપ્તભાગી લાલુચી +

+ જુઓ એ વ્યાખ્યા સમજ્યા મેક જીવ પદાર્થ લઈએ જીવના
અનિત્ય નામિત્વ નિત્યત્વ અનિત્યવ, એત્વ અતેત્વ આ
અતેત્વ ધર્મ કે તેમાથી એ અભિન વ ધર્મ વધએ અને એ અંગે
પ્રત્ય પૂછીએ કે ‘અસ્તિ કિં જીવ ? — જા કે, જુ ? હવે જીવના
આ ‘અસ્તિત્વ’ અંગેના પ્રશ્નો મપૂર્ણ જરાય સમસ્યાગી વડે જ
મગી શકે. તે વ્યાખ્યામા મનાવેની રીતે એ પ્રશ્ન ઉપર માતભાગીની
ચોખ્ખા ક’ એ —

(૧) પ્રમાણથી અગાધિત અર્થાત્ જે ઉત્તર આપીએ તેમા
પ્રત્યક્ષ ન પરોચ પ્રમાણનો અથવા નશર કે વિપરીત કે અનધ્યવસાયનો
વિરોધ ન આવવો (એકએ એ ઉત્તર યથાશ્ચિત આવવો એકએ) વિધિ
એત્વ ‘કથયિત્ હા’ નિયેર એને પ્રચિત્ ના’ એક વખત
વિધિ (કોઈ અપેક્ષાએ હા) જૂનો (નિત્યવિધિ) બીજી વખત નિરોધ
(કોઈ અપેક્ષાએ ના) જૂનો (અનિત્ય નિરોધ) ત્રીજી વખત વિધિ-
નિયેર (કોઈ અપેક્ષાએ કમે કરી હા ના) માથે (અભિન વિધિ-
નિરોધ) ચોથી વખત યુગપત્ વિધિ-નિરોધ, માટે અવ-તત્ત્વ
પાયમી વખત વિધિ હોવા જતા પાડો યુગપત્ વિધિ-નિરોધ
હોઈ વિધિ+અવ-તત્ત્વ જીવ વખત નિરોધ હોવા જતા યુગપત્
વિધિ-નિરોધ હોઈ નિયેર+અવ-તત્ત્વ ન માતમી વખત કમે કરી વિધિ

ટિપ્પણ—વિધિ એટલે મદ ૭ (સત+અ શ, -યાત અન્નિ કથયિત, હા, કોઈ અપેક્ષાએ છે)

પ્રતિષેધ એટલે અમદ ૭ (અમત+અ શ, સ્થાનાન્તિ કથયિત, ના, કોઈ અપેક્ષાએ નથી) નિષેધ, પશુદામ

૧ પદાર્થ તો ઘણા છે, એટલે પદાર્થસમૂહના સંશ, અમદ શ ધર્માદિ અને પ્રત્યક્ષના વિભાગ કરવાથી તો અન તભ ગીનો પ્રસંગ આવે, એ દ્વર ડગવા સૂત્રકારે યજ્ઞ, તેમજ સૂત્રના અર્થમાં એક (જમે તે એક વસ્તુ) શ્રદ્ધા કરેલ છે

૨ તેમજ—અનત ધર્મ મધુકત એવા એક જવા જીવ હિ વસ્તુના અનત ધર્મ અંગે પ્રશ્ન કરવામાં આવે, તે

—વિવેચન દ્વારા જાણ પામે મુમુક્ષુ વિધિ-વિનિયમ દ્વારા વિધિ નિરેવરૂપ અન-તન્ય

(૧) જીવ મત છે (સ્વતંત્રતાની અપેક્ષાએ)

(૨) જીવ અસત છે (પરમાત્માની અપેક્ષાએ)

(૩) જીવ સત છે નો (પુ. ક્રમે કરી) અસત છે

(૪) જીવ સત અમત અને મુમુક્ષુ (પરમાત્માને માત્ર મુમુક્ષુ દ્વારા ન જાણ માટે અન-તન્ય)

(૫) જીવ સત દેવા જતા પામે મુમુક્ષુ 'સત અમત' મત અન-તન્ય

(૬) જીવ અમત દેવા જતા પામે , અમત અવસ્થા

(૭) જીવ ક્રમે કરી સત અમત દેવા જતા પામે , સત અમત અવસ્થા

ત્યા પણ અનતલગનો સલવ ટે, તેની યાદ્દત્તિ માટે
(તે દૂર દગ્વા માટે) મૂન-નરે ગર્જનધર્મપર્યનુયાગ તેમજ
સૂત્રના અર્થમા એકેકે ધર્મ અગે, એમ ગ્રહણ કરેલ છે
એટલે એવો નિયમ છે કે—અનત વર્મ સચુક્ત અનત પદાર્થ
છતા પણ, પ્રતિ પદાર્થે પ્રતિ ધર્મ મગે પ્રશ્ન કરવામા આવે,
ત્યારે વસ્તુના એકેકે ધર્મમા એકેકે અસલગી થાય અનત
ધર્મની વિવશા કરતા (એક વર્મની એક અસલગી, તેમ
અનત ધર્મની અનત અસલગી એ પ્રમાણે) તે ઈ અસલગી
પણ નાનાકદપ (અનત) થશે જે અમને અભીષ્ટ જ છે, અને
એ સૂત્રકાંઠે ઢહ્યું છે —

“વિધિનિવેધપ્રકારાપેખયા પ્રતિપયાય વસ્તુન્યતતાગામપિ
સમભગીના સમવાત્ પ્રતિપયાય પ્રતિપાત્રપયનુયાગાના
મત્તાનામંત્ર સમવાદિતિ ॥” પ્ર ન ત ૭-૮, ૮

અર્થાત્—વિધિ નિવેધ પ્રતિપયાય મપેખાએ વસ્તુના દરેક
પદાર્થ (ધર્મ) મા સાત ભાગાનો ૮ (અનત ભાગાનો નહિ જ)
સલવ છે, કેમકે દરેક ધર્મ અગે (પ્રતિપયાયે) માત્ર જ
પ્રશ્ન થઈ શકે, (એથી વવારે નહિ જ), એટલે વસ્તુના
પ્રતિધર્મે એક, એમ અનત ધર્મને અગે મનત અસલગી
થઈ શકે, (પણ અનતલગી તો નહિ જ)

અસલગીનું લક્ષણ ઢહ્યું, હવે એનું ન્વરૂપ બતાવીએ છીએ —

(૧) સ્યાદસ્થેય સવમિતિ મદ્દશકપનાત્રિમજ્જનેન પ્રથમો મદ્દ.

અર્થાત્—કોઈ ધર્મની અપેક્ષાએ મપૂર્ણ વસ્તુ ૭ જ,
એવું જે વિધિ (મંત્ર) ધર્મની રૂપતાની મુખ્યતાએ ઢહેવું,
તે પ્રથમ લગ ૧

- (૨) સ્યાન્નાસ્ત્યેવ મરમિતિ વયુદામવલ્પનાત્રિભજનન દ્વિતીયા
ભદ્ર ।

અર્થાત્—કોઈ વર્ગે ૧૧ અપેક્ષાએ સંપૂર્ણ વસ્તુ નથી
જ એવું જે નિઃશ્વ (વયુદામ અથવા અસદૃશ) ધર્મની
મુખ્યતાએ કહેવું, તે જીતે ભગ ૨

- (૩) સ્યાદસ્ત્યેવ સ્યાન્નાસ્ત્યેવનિ ક્રમેણ સદ્દામદ્દશકલ્પના-
ત્રિજમમેન ત્રીતીયા ભદ્ર ।

અર્થાત્—કોઈ અપેક્ષાએ ૨ જ અને કોઈ અપેક્ષાએ
નથી જ, એમ ક્રમવાળા વિધિ-નિયમની કલ્પનાને મુખ્ય
કરી કહેવું, તે જીતે ભગ ૩

- (૪) સ્યાદસ્ત્યેવ સ્યાદસ્ત્યેવમરમિતિવિધિનિપધયા રનિવચનીય
સ્વાપનાસ્ત્યેવનાત્રિભજનયા ચતુર્થા ભદ્ર ।

અર્થાત્—કોઈ અપેક્ષાએ વસ્તુ અવકત થઈ છે, એવું
મમસમયે (યુગપત્—એકી માથે) વિધિ-નિયમની મુખ્યતા
કરીને કહેવું, તે સાથે ભગ ૪

- (૫) સ્યાદસ્ત્યેવ સ્યાદસ્ત્યેવમરમિતિવિધિપ્રાધાન્યેન યુગપદ્વિધિ-
નિપધાનિવચનીયસ્વાપનાસ્ત્યેવનાત્રિભજનયા પચમા ભદ્ર ।

અર્થાત્—કોઈ અપેક્ષાએ વસ્તુ છે, પણ અવકતવ્ય છે,
એવું વિધિની મુખ્યતાએ અને યુગપત્ વિધિ-નિયમની
મુખ્યતાએ કહેવું, તે પાંચમો ભગ ૫

- (૬) સ્યાન્નાસ્ત્યેવ સ્યાદસ્ત્યેવમરમિતિ નિપેદ્યપ્રાધાન્યેન યુગપ
દ્વિધિનિપધાનિવચનીયસ્ત્યેવનાત્રિભજનયા ષષ્ઠો ભદ્ર ।

અર્થાત્-કોઈ અપેક્ષાએ વસ્તુ નાન્તિરૂપ હોવા છતાં પણ જ્યારે અવસ્તવ્ય થાય ન, ત્યારે નિષ્કર્મની મુખ્યતાને વધ અને વિધિ-નિપદ બનેલી એ આદ્ય મુખ્યતાને લઈને છૂટો ભાગ થાય ને ૬

(૭) સ્યાદસ્ત્યેષ સ્યાવાસ્ત્યેષ સ્યાદસ્ત્યવ્યમયતિ પ્રમાત્ત
નદશામદશપ્રાધાન્યકલ્પનયા યુગપદ્વિધિનિપધાનિર્વચ
નીયત્વાપનાકલ્પનાવિમજ્જનયા ચ નપ્તમા મદ્ગ ।

અર્થાત્-કોઈ અપેક્ષાએ વસ્તુ અસ્તિ-નાસ્તિ તથા અવસ્તવ્યરૂપ છે, એવું સાતમો ભાગ કરે ને તે એવી રીતે જ્યારે કમવાર પણ વિધિ-નિપેદની મુખ્યતા ન હોય, અને યુગપત્ત પણ વિધિ-નિપદની મુખ્યતા કરે છે, ત્યાર કમવાર અસ્તિ-નાસ્તિ હોઈને પણ, એ જ વખતે યુગપત્ત બને ધર્મ, વિધિ અને નિપેદની મુખ્યતા કરી કવચિત્ અસ્તિ-નાસ્તિ-અવસ્તવ્યરૂપ થાય છે

પ્રથમ ભાગ

હવે અર્થપૂર્વક પ્રથમ ભાગ પ્રકટ કરે છે —

વિધિની પ્રધાનતાને લઈ પહેલો ભાગ થાય છે 'સ્યાત્' એ અન્યથ છે અને અનેપતનું ઘોતડ (જણાવનાર, પ્રકાશન) છે, એનો અર્થ કથચિત્ થાય છે સ્યાદ્ અસ્તિ પર એટલે કથચિત્ ને જ, કોઈ અપેક્ષાએ ને જ, કઈ અપેક્ષાએ? તો કે સ્વદ્રવ્ય, સ્વચેત્ર, સ્વનાભ, સ્વભાવની અપેક્ષાએ તેમજ સ્યાત્પ્રાપ્તિ પર એટલે કથચિત્ નથી જ, કોઈ અપેક્ષાએ નથી

જ, ઈ અપેક્ષાએ? તો કે પદ્મવ્ય, પરમેશ્વર, પરબ્રહ્મ, અને પરભાવની અપેક્ષાએ? જેમકે ઘડો આદિ

ઢોડ પ્રતે અથાત્ પોનાના દ્રવ્ય, શ્વેત, માત્ર, ભાવરૂપ અતુષ્ટયને લઈ ઘડાદિ વસ્તુ 'અગ્નિ' રૂપ જ છે, અને અન્ય વસ્તુ મળધી દ્રવ્ય, શ્વેત, કામ, ભાવરૂપ અતુષ્ટયને લઈ ઘડાદિ 'નાન્તિ' રૂપ જ છે, તે આ પ્રમાણે —

ઘડો છે, ત દ્રવ્યથી પાર્થિવ દ્રવ્યનો છે, જલ દ્રવ્યનો નથી જલાદિરૂપે નથી

„ , શ્વેતથી પટપાનો છે, ક્ષેત્રનો નથી

„ , કાળથી ગિગિરુતુનો છે, વસતનો નથી

„ , ભાવથી ગતો છે, પીજો નથી

જે પ્રમાણે જીવત રાધ પત્નિ જલુના ઘડો સ્વદ્ર પાદિ અતુષ્ટયની અપેક્ષા નથી કે પરદાદિની અપેક્ષાએ કથચિત્ 'નથી' એનો ઉત્તર થયો

(હવે પદ્મ રાદિની મપતાએ પણ તે વસ્તુ 'હાય' તો) અન્ય પદાર્થને મન્ય પદાર્થના રૂપની પ્રાપ્તિ હોય, તો પદાર્થના સ્વરૂપની જાનિનો પ્રમ । આને (માટે પદાર્થ સ્વજાતિની અપેક્ષાએ જગિત્ નત છે, પદાર્થની અપેક્ષાએ કથચિત્ અમત છે, એ સ્વરૂપ સિદ્ધ થયું)

(હવે ન્યાદગ્નિ એવ ન્યાનનાગ્નિ એવ એમા જે એવ છે તે) એવકાળથી ગાત્ર પ્રારનો ભજ (અન્ય પ્રારનો નહિ) એના નિશ્ચય (અવધારણ) થાય છે, અને અવ

સમલ ગી પ્રથમ ભગ

ધાગણુ તો અવશ્ય કર્તવ્ય જ, (જ્યવિત આ અપેક્ષામાં
આમ જ છે, અથવા આમ નથીજ એવો) નિશ્ચય ન કરી
વામા આવે તો કાઈ જગ્યાએ તેનું કંપુ એ નહિ જાય
પરિણામ છે +

અવધાનથી જરૂર જમ અસ્તિ ગાત્રે એવ મનવા
હયુ, તમજ 'મ્યાત' અ યય પણ અવન્ય યોજના નોંધજો

† આ માટે ૬૩ ૬ —

१ वाक्येऽथभारण तावदनिश्चयनिर्णये ।

कस्य म यथानुत्तममहा सस्य कुशरिन् ॥ '

અર્થાત્—ત્યારે ત્રણમાં જે અલ્પ ૧ - ૧ થી તે ૩ થતા
અતે અની - બધા મામલો રૂ. ૧૦૦, ૨૦૦ કાગ (જ) ૧ નિર્ણય
કરના જોઈએ જો એમ ન કરવામાં મંદ તે જોઈએ
તે જો રૂ. ૫૦ થી, તેના અમાન થઈ જાય

ખિચ તર્કિ -આપણે એમ કેવું દોષ ? આ જગ્યાએ વો
 ઠે મીલુ ત્વનનર નથી તા આપણે તા મમા મોના આ
 (માડા જ, મેરધગ્ધ નિશ્ચય) ત્વ વા જ નોંધે ' ને
 ' મોના મિત્રા ધીતુ કોર્ જાન નથી ' મેમ ન અમત્ત
 આ જગ્યાએ મોર જ છે એ વા-સ્થાજ્જારરૂપ અનવાર
 મહજ સમજાઈ ગયું ' મીલુ ત્વનનર ગા આ નથી પણ
 જ્જારરૂપ અનવાર મિત્રા રૂપ એમ જ કેવું દોષ ? આ જગ્યા
 નાક ' , તે મોડા મિત્રા ધીલુ નથી એવો અર્થ ટ
 ૧ સમજાવે અથવા વોના મિત્રા મીલુ ત્વ ને એવા અર્થ

કેમકે 'અસ્તિ યવ યત્ ' ઘડો જ એમા (અસ્તિ ધમ નો) ઘડો હોવાનો નિશ્ચય તો થઈ જાય છે, પણ ઘડો જ ઇ, બીજુ કાંઈ નથી એવો 'નાસ્તિ ધર્મ'નો નિશ્ચય નથી વનો, કેમકે નિશ્ચયવાચક 'જ' 'છે' ને લગાડયો જ, (છે જ, એમ), ઘડાને નહિ, એટલે અન્ય વસ્તુઓથી ઘડાનો ભેદ પ્રતીત થવો હુર્લેલ છે, એટલા માટે 'અથાત્' શબ્દ લગાડીને પ્રયેજ વાચ્ય બોલવુ જોઈએ 'અથાત્' શબ્દ યોજવાથી એ કળ આવ ઇ, કે 'વિધિ' અથવા 'નિયમ'ની સુખ્યતાથી જે વસ્તુ અંગે કહેવામા આવે, તે જ વસ્તુઓનો વિધિનિપવ વશે, બીજાનો નહિ જેમકે-આ ઘડો જ જ, બીજુ કાંઈ નહિ, -આમા આ વિધિ વાચ્યથી ઘડાનો જ વિધિ થવો, અન્ય સર્વનો નિષેધ વયો. પણ એ 'છે' ની સાથે 'જ' યોજવામા આવે, અથાત્ 'ઘડો છે જ એમ કહેવામા આવે, તો અમુક વસ્તુ 'અસ્તિ' રૂપે (હોવા રૂપે) કહી તે હોવા રૂપે જ છે, 'નાસ્તિ' રૂપે (નહિ હોવા રૂપે) નહી, અથવા 'નાસ્તિ' રૂપે કહી, તે 'નાસ્તિ' રૂપે જ છે, 'અસ્તિ' રૂપે નથી આમ પ્રતિનિયત સ્વરૂપની ઉપપત્તિ નહિ થાય, કેમકે ઘટને સ્તલાદિકપણે અસ્તિત્વની પ્રાપ્તિ થાય માટે ઘટની પ્રતિનિયત સ્વરૂપની પ્રતિ પત્તિ અર્થ 'અથાત્ એ મન્યથ પણ જોડવામા આવે છે એ 'અથાત્'નો પ્રયોગ કરવાથી અમુક (e g ઘટ) અથાત્ અથવા ઇથથિત્ અથવા સ્વતંત્રિની અપેક્ષાએ કે જ, અન્ય જાતિ (પરદંબ્યાદિ) ની અપેક્ષાએ નથી, એવો નિરોધ અર્થ (એવુ પ્રતિનિયત સ્વરૂપ પમાય છે) સમજાઈ જાય છે

હવ, જેમ અયોગ્યાદિ વ્યવસ્થા (અન્યનો નિયમ

રનાર) ‘એવ’ બનવા ‘જ’ નબળતા મુખથી ઉચ્ચાર ન કરવામાં આવે તો પણ વા-રમાં એના જેવા હોય તોના જ અભિપ્રાય વિદ્વાન પુરુષ ઉપરથી સમજી લે
જ, તમ નાઈ ‘ચ્યા’ શબ્દનો મુખથી પ્રયાગ કર્યો હોય
ત્યા પણ તે ઉપરથી સમજી લેવો આ માટે જુલુ ૮૬ —

"साऽप्रवृत्तऽपि वा तद्विस्मयनाया प्रतीयते ।

यथैवराऽगागाद्वि यथैवद्रुप्रयाजन ॥ १

અવાત—મયવા ન્યામ આ (ન્યાત ૧૪) નો પ્રયોગ
ન કરવામા આયો દોષ, ત્યા પપુ તતા (ન્યાત પંના)
જાણુમા અયોગાદિવ્યવહર અન ૧૨૧ પડે, મવ ન અવ
ઉપરથી તેની પ્રતીતિ હી લે ૦ માટે એવ 'કાર અને
'ન્યાત'કાર એ જ નેનો પ્રયોગ માત્ર જ ગમા અહણુ વરના x

જા પ્રથમ ભગ વિવિધધાન દોવાડી વિધિદ્વય ૪૦
પ્રથમ ભગ મમાપ્ત

x કોઇ પણ કે કે 'અગ્નિ' એ બા. નિ. પ્રકારે અગ્નિ કે
અમા કયમિત્તુ રાગુના સર્વોદ્ધાર માટે લખેલા ૧૧ ૯ તો પછી
'અગ્નિ' નામિત્તુ ૭૧ લખાના પ્રયાગની લખેલા ૨૭૭ આના ઉત્તર
અમા દર્શવાનું કે 'અગ્નિ' ૧૨ થી ૧૨૭ લખાના આમા રહેશે ના
થાય છે વિશેષરૂપે નહિ મળે વિશેષરૂપે મોઢા અથવા અર્ધ 'અગ્નિ'
આદિ લખાના પ્રયાગની જગ્યા ૯ એ ના ૭ કક્ષુ ૬ કે —

¹ ह्यारुह्य द्वादशैव तमामा यम्याय रोधन ।

દ્વિતીય ભંગ

હવે અર્થપૂર્વકે બીજો ભંગ પ્રકટ કરે છે —

‘મ્યાત્ નામ્તિ યઃ’—હવચિત્ત વન્તુ નામી જ, એમ નિરોધમુખ્ય ૮ પદો આ બીજો ભંગ થાય છે

સાધ્યના માર્ગાલે જે નિશ્ચયપણે અન્તિ રૂપ કહેવાય છે, તેજ સાધ્યના અભાવ સાધનના ‘નામ્તિ રૂપ કહેવાય છે જેમકે—ઘટ -વદ્વ્ય ચતુષ્ટય વડે ‘અન્તિ રૂપે મિદ્ધ છે, તેમ તે મુદ્ગજ આદિના લાગવાથી (લાગી જઈ) નષ્ટ થઈ ‘નામ્તિ’ રૂપે મિદ્ધ થાય, મનુષ્ય-જ્યા અસ્તિત્વ હે ત્યા નામ્તિત્વ છે, એના અસ્તિત્વ, નામ્તિત્વનો અવિનાશથી મળક છે તેમજ પ્રણવિનાશી ભાવોની જે ઉત્પત્તિ, તેજ તેના વિનાશનું કારણ હે તે અજે કદ્યુ હે હે —

‘ઉત્પત્તિરેવ ભાવાના વિનાશ ક્ષતુર્નિવૃત્તઃ ।

યા જ્ઞાતશ્ચ ન ચ દ્યમ્તા નશ્યપશ્ચાન્ન મ ર્જન ચ ॥”

અર્થાત્—ભાવોની ઉત્પત્તિ જ તેના વિનાશનું કારણ છે, જે ઉત્પન્ન થયું અને નાશ ન પામ્યું, તે પડી કોના વડે નાશ પામે ?

ઉત્પત્તિ અન્તિત્વની સિદ્ધિ કરે છે તેજ ઉત્પત્તિ

તેમા એ છુ છે કે જ્યા અન્તિત્વ પ્રધાનપણે હે ત્યા નામ્તિત્વ ગૌણપણે હે અને જ્યા નામ્તિત્વ પ્રધાનપણે હે ત્યા અન્તિત્વ ગૌણપણે હે

વિનાશ અથવા જેનું ઘીનું નામ (અપર પર્વાય) નાસ્તિત્વ છે, તાનું મૂળ કારણ હોવાથી (અસ્તિત્વ-નાસ્તિત્વનો) અવિનાશી સંબંધ સિદ્ધ કરે છે

હવે કોઈ પ્રશ્ન કરે કે-જે સ્વરૂપે અસ્તિપણુ છે તે જ સ્વરૂપે નાસ્તિપણુ છે, ત્યારે અસ્તિપણુ, નાસ્તિપણુ એ બંને એક જ (એક જ તેની તે વસ્તુમાં હોવાથી) ભાવ અને અભાવ એ ઉભયના એક જ થવાનો અર્થ પ્રાપ્ત થાય છે

જાના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે જૂના જૂના મમયમાં (તેના તે મમયમાં નહિ) આ બંનેની (અસ્તિત્વ, નાસ્તિત્વની) પ્રકૃતિ હોવાથી પૂરોજી દોષ નહિ લાગે, કેમકે ભાવો (પદાર્થો) પ્રતિષ્ઠાને નાગ પામે છે, તમજ અને એમ પણ થી માનના કે જે સમયે ઉત્પત્તિ તે જ સમયે વિનાશ, એટલે અસ્તિત્વનું અવિનાશાવિ નાસ્તિત્વ સિદ્ધ થયું

એટલે સર્વ વસ્તુ સ્વ-પદ્ધતિની અપેક્ષાએ અસ્તિ નાસ્તિરૂપે સિદ્ધ છે, અસ્તિત્વની મુખ્યતાએ કરી પ્રથમ ભાગ થાય છે, નાસ્તિત્વની મુખ્યતાએ બીજો ભાગ થાય છે-
ક્રિતીય ભાગ નમાપ્ત

તૃતીય ભાગ

હવે અર્થપૂર્વકે ડોલો ભાગ પ્રકટ કરે છે -

- અર્પિનાર્પિતમિદ્યે -— શીમાન ઉમાસ્વાત

અર્પિન તથા અર્પિતની વાંધ તથા વિવેચી અરેમાં તથા

ઉદેશથી મુ, નાણુતાથી પાર્થમા ભાગ સિદ્ધ થાય છે

સ્યાદસ્તિ ણ મ્યાગસ્તિ ણ ।'—૪૮ની પેઠે સર્વ વસ્તુ
ક્રમે કઠીને જ (એટી સામે નહિ) સ્વદ્રવ્યાદિની અપેક્ષાએ
મુખ્યપણે મત ૭ અને પદ્મ યાદિની અપેક્ષાએ મુખ્ય
પણે મમત છે,—એના ક્રમે કઠીને જ નવ-૫૭ ચતુષ્ઠયા-
ધારાનાધા ની વિવરા વડે પ્રાપ્ત પૂવાપર ભાવડપ વિધિ-
નિધની મુખ્યતાએ ટીંચે ભગવાય એ ભેગકે—ઘટ
સ્વદ્ર યાદિની અપેક્ષાએ ઠયચિત છેજ, પરદ્રવ્યાદિની અપે
નાએ નચિત નથી જ વિવિ અને પ્રતિરેવ જાનેની (ક્રમે
ધરી) મુખ્યતાવાળો આ ભગ ઠ તૃતીય ભગ મમાત્ત

ચતુર્થ ભંગ

હવે અર્થપૂર્વક ચોથો ભગ પ્રગટ કહે છે —

હ્યાન ભવત્તયમણ ।—જે વિનદ વર્મોનો મુખ્યપણે
યુગપત (એ- મમયે) પ્રયોગ ન જ થઈ શકે વિધિ અને
પ્રતિરેધ જાન વિનદ ધર્મ એ તેઓનો પ્રવાનપણે (જાનેનું
પ્રાધાન્ય હોય તે વખતે) એકી મમયે એ- પદાર્થમા પ્રયોગ ન
વડ શક, ઠમકે એના પ્રયોગ વડ શકે એનો ડોઈ શબ્દજ નથી,
અર્થાત એ અનિર્વચ્ય ણ છે મારે આવા ભગને આત
મવત્ત ય એવ દશા જે વિનદ ધર્મનું, જાનેની મુખ્યતા
રૂપે, ક્રમપૂર્વક પ્રતિપાદન વડ શકે, પણ જાનેનું, જાનેની
મુખ્યતા અલગ કઠીને, એક જ મમયે તા ન જ થઈ શકે
ગીત-ઉપા, મુખ- જાની પેઠે એ- વસ્તુ અપેક્ષાવિશેષે
એ- મમયે મુખ્યપણે ઉપ્પુ ટોચ મને અપેક્ષાવિશેષે તે જ

મમયે મુખ્યપતે ગીત હોય તે છતાં જને ધર્મો યુગપત
 પ્રહ્લા ન જાય, મારે જા લગ અનિર્વચનીય અથવા અવ
 કેતવ્ય છે અર્થ એમ મમયમા મમજાય, પણ તે વચન-
 ગોચર તો કમે કરીને જ થાય, યુગપત ન વધે કમે કરી
 ને જ અર્થ પ્રકાશવાનુ મામર્ય ગમ્મ છે, યુગપત નહિ
 પ્રાપ્તવતુથી । નહિતિ નિષ્ઠા ગમ્મની પેઠે, અથવા પુષ્પ
 હત ગમ્મથી મહિતિ ન્યૂં ચદ્રની પેઠે નિષ્ઠા ગમ્મથી અથવા

કોઈ વસ્તુ કે જાતના મનુષ્યના શરીર અને મુખપાંખો ઉપર
ની રીતે રહેલો એવા મનુષ્ય પૂરો થાય.

આના પાણી ૥ ૧ ૬ તેમા જે ૪મા નરમેડુ પાણી
 છે, બીજામા કાણક ૪મા ૧૫ પાણી છે, અને ત્રીજામા બીજા ત્રણ વધારે
 ૧૫ પાણી છે હવે બીજા ૪મા ૧૫ પાણી છે તે પહેલાં ૪૧ના પાણીની
 અરેરામે (અરખાના પીમા) ગરમ ૪ અને તેજ રખતે (at that
 very moment) ત્રીજા ૪૧ના પાણીની અરેખાએ મીઠા કે આ
 ૪૧ના પાણીમા અરેખાવિરોધે યુગર પ્રવાસે વર્તતા જે શીત
 અને ઉષ્ણ વર્મન પ્રતિસાદ એ-જ મમમે રમ વરમ ની શખર
 ૧૫ કેની શખર માં અસ્ફુત્ય કમ હતો

અથવા મેં માતાને એ મમ્મરે તેના પુત્રની અપેક્ષાએ પિતા
કે, તેના પિતાની અપેક્ષાએ રિશ નથી પણ પુત્ર ॥ તેની જીની
અપેક્ષાએ પુત્ર નથી પણ પતિ, છતાં મન-અમ ૩૩૫ રખે
તેમા મેં મમ્મરે રતો કે તે મેં સમરે કેમ હી જકાર કે ન મ્મી
સમાર, માટે અનકલ્પ

પુષ્પદંત ગંગા કમે ડીને / ખાખવતુ અવના સૂર્ય
અદ્રના મથની પ્રતીતિ (નિશ્ચય) થાય છે

। ઠઠાદિ પત્રો (ગંગા) અથની યુગપત્ર પ્રતીતિ ડગને
૮, એ માનીનતા પણ આસી ખજિ થાય છે ૮ ૬
' ધવગદિરો સ્ત —વાવડી અને ખાઠિરનું વૃક્ષ છે આ
દ્વન્દ્વમા —મે —રીને જ નાન થાય છે, યુગપત્ર નહિ, કેમકે
મમનાને શબ્દનુ મના રૂપગ હાવાથી કમે ડીને જ નાન
પ્રતય વાય છે માટે મના ૪ છે +

જીવાદિ વસ્તુ યુગપત્ર મનિ ૪-તાનિ ૪ ધર્મે ડીને
સ યુગપત્ર હોવા છતાં તેમ યુગપત્ર ઢી ન તાર માટે અવકેત

+ અગીઆ એવુ ક'ર ॥ ૧૭ છે મૂ. ૧૦. અર્થ એ
સમો વચગોચ ન ૫ શક સ નુ સામ્ય એ સમો એ
અર્થ પ્રગત્તુ વે, ૨૨૨નુ તર્દિ મદિમા કો / પ્રમા કરે કે-
૧૫૨૧ મક મન ૧૧ ના ૧૫ ૭૧ મા ૧૦ ૧ હોત તે મન
અને માન સમ ૧૦ ન ૧૧ / ૧૧૧ તર્દિ —

(૧) ૩ ૫૬૧=મૂ. ૧ (૨) વન=મન ૨૫૨ ॥ ૭

() સે ૧=૧ ૧ મા, ૧૧ ૧ આ (૫) ૫૬૧=૧ ૧૨
જામ આ

૪ માં ૧૫ ૧ ૧ ૫ છે નો નેમા રે ૧૧ મર્થ યુગપત્ર સમ
જાત નથી જતા / ૧૧ મમનન મન છે ૫ ૧ મે ૧૦૨૫ થ ની
પ્રતીત મના ૧૧ ૧૧ સવરુપ મે જ અર ૨૫ કુવાનુ સામ્ય
૧૫ મા છે એમ મી કેવાનુ કે નેમ ૧ ૧૧ સમામ ૩ ૫ ૧
મપુતુ

અર્થાન્ અનિર્વચનીય તેમજ ઘઠ એટલે ઘટનો 'મ્યાત્
અવક્તવ્યમેવ' રૂપ આ ઓછો ભગ કૃતિતાર્થ થાય છે (આ
મા કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-એકી માથે પર-પર વિરુદ્ધ
જે ધર્મ કહી શકે એનો કોઈ શબ્દ ન દોવાયી, વસ્તુનું
સ્વરૂપ કય ચિત્ અવક્તવ્ય ને છે, અને વસ્તુનું સ્વરૂપ
કય ચિત્ અવક્તવ્ય છે, મર્વ આ અવક્તવ્ય નહિ જ, જો મર્વ થા
અવક્તવ્ય હોય તો અવગ્ન ય શબ્દ પણ ન યોગ્ય શકાય)
ચતુર્થ ભાગ અમાસ

પંચમ ભાગ

હવે અર્થપૂર્વક પાચમો ભાગ પ્રકટ કરે છે —

સ્વાત્ અસ્તિ ય્ય સ્વાત્ અવક્તવ્યમ્ इति ।—સદશપૂર્વક

યુગપત્ મંત્ર-અસદશને લઈ અનિર્વચનીય કપનાપ્રધાન
આ ભાગ છે પોતપોતાના દ્રવ્યાદિ ચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ
(વસ્તુનું) અસ્તિત્વ હોવા છતાં, સદશ-અસદશરૂપ પ્રરૂપણા
કરનાને આ ભાગ અમમર્વ છે જીવાદિ સર્વ વસ્તુ સ્વતંત્રિ
અપેક્ષાએ 'અન્તિ' રૂપ હોવા છતાં, વિધિ અને નિષેધ એ
જાને રૂપે (એકી માથે) વચનગોચર થઈ શકે એમ નથી
■ ૧ આ પ્રદેશે (મ્યજે) ઘટ છે, આમ ઘટ વિધિરૂપ દોવા
છતાં પણ, તે ૧ મદ્રૂપ અને અમદ્રૂપ એ જાને ધર્મને લઈને
એકી માથે એ જાને ધર્મ જી શકાય એમ નથી, માટે
'મ્યાત્ અસ્તિ એવ મ્યાત્ અવક્તવ્ય એવ ચ ઘટ —એ
પાચમો ભાગ કૃતિતાર્થ થયે' પંચમ ભાગ અમાસ.

પૃષ્ઠ ભંગ

હવે અર્થપૂર્વકે છઠો ભગ કહે છે —

સ્યાન્ નાસ્તિ ણ્ય સ્યાત્ અગત્યમ્ इति ।—નિોધપૂર્વકે એકી સાથે વિધિ-નિષેધને લઈ અવગ્નવ્ય ક પનાપ્રધાન આ ભગ ૮ પર દ્રવ્યાદિ ચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ (વસ્તુતુ) નાસ્તિત્વ હોવા છતાં, વિધિ-નિોધરૂપ પ્રરૂપણા કરવાને અમમર્થ એવા આ ભગમા, જીવાદિ મર્વ વસ્તુ પર દ્રવ્યાદિ અપેક્ષાએ ‘નાસ્તિ’રૂપ હોવા છતાં, વિધિ અને નિોધ એ બંને રૂપે યુગપત્ વચનગોચર થઈ શકે એમ નથી. છઠ્ઠા આ અંગે ઘટ નથી એમ ઘટ નિોધરૂપ હોવા છતાં પણ, તેના સ્વરૂપ અને અમરૂપ એ બંને ધર્મને લઈને એક મમયે તે બંને ધર્મ કહી શકાય એમ નથી. માટે ‘ન્યાત્ નાસ્તિ એવં ચ્યાત્ અવગ્નવ્યશ્ચ ઘ’ —એ છઠો ભગ ફલિતાર્થ થયો. પૃષ્ઠ ભગ સમાપ્ત.

સપ્તમ ભંગ

હવે અર્થપૂર્વકે આત્મો ભગ પ્રકટ કરે છે,—

સ્યાન્ અસ્તિ ણ્ય સ્યાત્ નાસ્તિ ણ્ય સ્યાન્ અગત્યમ્ इति ।—કમે કરી અસ્તિત્વ-નાસ્તિત્વપૂર્વકે એકી સાથે વિધિ-નિોધ પ્રરૂપણા-નિષેધ આ ભગ છે (ઇતિ શબ્દ મમભગીની સમાપ્તિ સૂચને છે)

(વસ્તુ) સ્વત્ત્વની અપેક્ષાએ અસ્તિત્વરૂપ હોવા

છતા, અને પદ્મવ્યાદિની અપેક્ષાએ નામરૂપ હોવા છતાં એકી માથે વિધિ-પ્રતિપેદ્ય હોવાને આ ભગ અનમર્થ છે

આ ભગમા મર્વ જીવાદિ વસ્તુ સ્વદ્વ્યાદિની અપેક્ષાએ મત છે, પરદ્વ્યાદિની અપેક્ષાએ અમત છે, તથાપિ યુગપત્ વિધિ-નિરોધ વડે તેનું પ્રતિપાદન થવું અશક્ય છે એ દ્વ આ સ્થળે સ્વદ્વ્યાદિની અપેક્ષાએ ઘટ છે, અને પરદ્વ્યાદિની અપેક્ષાએ ઘટ નથી, આમા એનું વિધિ-નિરોધરૂપે એક સમયે સ્વરૂપકથન કરવું અશક્ય હોવાથી અવકત થ છે (આમ અર્થ સ્પષ્ટ છે) એટલે—‘સ્થાત્ અસ્તિ એવ મ્યાત્ નાસ્તિ એવ સ્થાત્ અનિર્ણયમ્’—આ માત્રે ભગ ક્ષિતાર્થ થયો.

અનમર્થ ભગ અમાત્ર

વારૂ, એક વસ્તુમા અનત ધર્મ હોવાથી અનત ભગી વાય, મમભગી જ કેમ? આ ન કા કર્તવ્ય નથી જુઓ, એ જ અગે પ્રમાણુનયત્-નાલોકાલ કાગમા કહ્યું છે કે -

‘‘તથાન્વમેવમ્ વસ્તુનિ વિધીયમાનનિપિચ્યમાના ડ
તત્તધર્મામ્પુવગમતાનસ્તમગીપ્રસંગાન્સગતૈય સાતમગીતિ,
વિધિનિરોધપ્રવાગપે રવા પ્રતિપર્યાય વસ્તુગ્યન તાનામપિ મત્ત
મગોનામેવ સમગાન્। પ્રતિપર્યાય પ્રતિપાદ્યપર્યનુયાગાના મપ્તાના
મય સમયાત્ ઇતિ।

અર્થાત્—એક એક વસ્તુમા અનતા અનતા ધર્મ છે, અને તે બધા વિધિરૂપ (મ-શરૂપ) અને નિરોધરૂપ (અ-સદ્-શરૂપ) છે, એટલે એના અનત ભગ થઈ શકે, છતાં માત્ર ભગ જ થાય છે એમ કેમ કહ્યું? આ શકા કર્તવ્ય ન,

કેમકે ગમે તેટલા ધર્મને અસ્તિ-નાસ્તિરૂપ કહીએ, પણ પ્રત્યેક વચ માં તો અસ્તિ નાસ્તિરૂપ લગ (વચનના પ્રનાર) સાત જ થશે, એટલે અનંત ધર્મની મસખગી બને અનંતી થાય, પણ એ ધર્મની તો એ-જ થવાની, એક ધર્મના માત્ર જ લગ+થવાના કેમકે પ્રતિપર્યાય* (એકેક ધર્મ) પ્રશ્નોત્તર (પ્રતિપાદ્યપર્યયુચોગ) સાત જ બી થકે -

+ આ વાત શરૂઆતમાં પગ ગિરિના રૂપે પૃ ૩-૪ કહી છે

જેમ આ સ શ-અમ શરૂપ રૂપેને વહ સાત લગ થાય છે તેમ મામાન-વિશેષ ત્રે એ ધર્મો પણ માત્રબીરૂપે ઉતરી શકશે જુઓ પ્રમાણનયતરનાસૌકાવિકાર

- પ્રશ્ન થો કે માત્ર જ પ્રશ્ન કેમ કહે ? ઉત્તર-એના ૨૧૩ ને અગવતી ઇચ્છા સાત પ્રશ્નને જ થઈ શકે માટે

પ્રશ્ન-સમર્થિત જિનપસા શા માટે ?

ઉ-એ બીના મેદ સાત પ્રકાર ॥ ૮૫ થવે ? માટે

૨૧૪-મસર્થિત જ મેદ શા માટે ?

ઉ-૧૨૫ ॥ પ્રત્યે ધર્મમાં એ સાત બી જ ઉપપત્તિ ૭ માટે જુઓ પ્રમાણ ૧૧૧૨નાનોમાન-૧૭ -

“ પ્રતિપર્યાય પ્રતિપાદ્યપર્યયુચોગાના મસાનામેધ સ્વમથાત્ । ૩૭ । તથામપિ મસત્વ્ય સમવિધતજ્ઞિજ્ઞામાસમથાત્ । ૪૦ । તસ્યા અપિ મસથિય વ મસધૈય તસદેદમમુત્પાદાન્ । ૪૧ । તસ્યાપિ સમવિધત્વનિયમ સ્થગોચરવસ્તુધર્માના મસવિધસ્યૈ વાપપત્તેરિતિ ” । ૪૨ । પ્ર ન ત

સપ્તભગીનો પ્રત્યેક ભગ એ પ્રકારનો-

(૧) સકલાદેશ ભગ (અથવા પ્રમાણ)

(૨) વિન્યાદેશ ભગ (અથવા નય)

ત્યાજ (પ્રમાણનયતર-નાલોગક કાગમા) ઈ

“ હ્ય સપ્તભગી પ્રતિભગ સકલાદેશસ્વભાવા ત્રિકા
દેશસ્વભાવા ચ ॥ ૪૩ ॥ પ્રમાણપ્રતિપદાનતધમામર
વસ્તુન કાલાદિભિરભેદ્યુત્તિપ્રાપ્તયાદભેદાવચારાદ્વા યોગ
યંત્ર પ્રતિપાદક યથ સકલાદેશ ॥ ૪૪ ॥ તદ્વિપરીતસ્તુ
ત્રિકાદેશ ॥ ૪૫ ॥ ” ધ્રુવિ ચતુથ પગ્થિએ

અર્થાત્—આ સપ્તભગીના પ્રત્યેક ભગ એ પ્રકારના છે
એક સકલાદેશ ભગ, બીજો વિન્યાદેશ ભગ તેમાંજ
ભગ પ્રમાણથી નિશ્ચય કરેલ અનંત ધર્માત્મક વસ્તુ—વાદિ
આઠ વડે (ધર્મ-ધર્મીના) મને વૃત્તિને મુખ્ય કરીને અથવા
(ધર્મ-ધર્મીના) અનેક વૃત્તિનો ઉપચાર કરીને—એક માટે
પ્રતિપાદન કરે તે સકલાદેશ ભગ અથવા પ્રમાણ, અને

+ તથા સકલાદેશ પ્રમાણવાચક્યમ્ । તેમાં સકલાદેશ ભગ તે
પ્રમાણ વાચક છે અને વિન્યાદેશ નયવાચક્યમ્ । વિન્યાદેશ
તે નય વાચક છે

* તાત્પર્ય ૩-સકલાદેશ ભગ અથવા પ્રમાણ છે, તે કાળા રંગે
ધર્મ-ધર્મીનો અને મુખ્ય કરીને, અથવા ધર્મ-ધર્મીના અને તે
ઉપચાર કરીને એક સમયે વસ્તુ ॥ મ પૂર્ણ ધર્મીનું નેમ પ્રતિપાદન
કરે અને વિન્યાદેશ ભગ અથવા નય છે તે ધર્મ-ધર્મીના બે
ભાગને મુખ્ય કરીને અથવા બે ભાગનો ઉપચાર કરીને એક કરીને
એક ધર્મી કરીને, વસ્તુના સ્વરૂપનું કાલ નિશ્ચયે છે

તેથી વિપરીત તે વિકલાદેગ લગ, અર્થાત ક્રમે કઠીને (ધર્મ-ધર્મીના) બેઠને મુખ્ય કરીને, અથવા (ધર્મ-ધર્મીના) બેઠનો ઉપચાર કરીને, વસ્તુનું પ્રતિપાદન કરે, તે વિકલાદેગ લગ અથવા નય

પુનઃ જાણાઈ આઠ ગુ ? તો કે (૧) કાલ, (૨) આત્મ સ્વરૂપ, (૩) અર્થ, (૪) સ્વભાવ, (૫) ઉપચાર, (૬) શુદ્ધિ દેશ, (૭) સમર્થ અને (૮) શબ્દ, એ આઠ એ આઠનો મગ્ગ જાણાવના આ શ્લોક છે —

— ક્રમે જીને જો યુગલ (એ સમયે એક સાથે) એ શબ્દો પણ સમજવા જેવા છે —

‘ક યુગલ ક્રમ ? કિં ચ યોગપદમ ? યદ્વાઽસ્તિત્વાદિ ધર્માણા વાગદિભિર્મદચિત્તજા તદૈકશબ્દસ્યાનેકાધર્મત્યાયને શક્ત્યભાગાત્ક્રમ । યદ્વા તુ તપામત ધર્માણા વાલાદિભિર્મદ્વન પૃત્તમામરૂપમુચ્યત તદૈવેનાપિ શબ્દનરધર્મપ્રત્યાયનમુલ્લેન તદ્વાત્મવક્તાપનમ્યાઽનેકાશેષધર્મરૂપસ્ય વસ્તુન પ્રતિપાદન-સમઘાટીયોગપદમ્ ।’ — પ્ર ન ત

અર્થાત — ક્રમ એના રા યુગપત્ અટકે ના

જાણ એ સમુદાય અગ્નિતત્ત્વનાગ્નિત્ત્વાદિ અત્ત રમાના ભવ્ય, શ્રોત્રાદિ કારણોના બાદમાં તે સ્વસ્થ કરીએ ત્યારે એ બધા ગુણ, ગુણો ધર્મો તે પ્રતિતિ એ સમયે નહીં વળી એટલે પ્રત્યેક ધર્મ ક્રમે કરીને જ અને સમયે વડે કરીને જેના પછે કે આ ક્રમે જાણવો

અને ત્યારે એ જગત સંપૂર્ણ ધર્મોને જાણી કાઢીને હા અગ્નિ માનીએ, ત્યારે અર્ધ વર્મ એકરૂપ વિવક્ષિત થવાથી એક જ

■ કાળાત્મરૂપસવધા સમર્ગોપવિયે તથા ।

ગુણિદેશાથશબ્દાથેત્યર્ગે કાગદય સ્મૃતા ॥ ”

અર્થાત્—કાલ, આત્મરૂપ મળધ, સસગ, ઉપક્રિયા,
ગુણિદેશ, અર્થ અને શબ્દ એ આઠ કાવાદિ કલ્યા છે

આ અર્ગે વિશેષ જિજ્ઞાસુએ આવાદ રત્નાકરની
લઘુવૃત્તિમા જોવું

આ સપ્તભગી વિવક્ષામા અભેન્નૃત્તિથી (પ્રમાદથી)
મારાથી કાઈ દુરુત્ત થયું હોય તો ગુધ પુરુષોએ શાસ્ત્રાનુમાર
તે સુધારી લેવું

॥ ઇતિ સપ્તભગી સમર્થન રૂપ પ્રથમ મર્ગ સમાપ્ત ॥

સમર (યુગપત્) એક જ શબ્દારા કરી સમય કે આ યુગપત્ જાણવું
પ્રક્રિયા એ ધ્યાનમા રાખવાનું કે જે તે શબ્દ વાચ્ય તો એક જ
મર્ગો છે (જેમકે શબ્દ બધા ધર્મોન અન્ન સમય ન જ કરી શકે)
જો તે વાચ્ય ધર્મની બીજી મના ધર્મો આવે અતઃ પ્રતિ માની
હોવાથી તે એક ધર્મની વિવક્ષામા મધ્ય ધર્મો એન્ન શબ્દ વડે યુગપત્
સમજાઈ જાય છે

કાવાદિ વડે અર્ગે રૂતિ ગુણો પાપુ મમજના થોગ કે —

“તત્ર (૧) સ્યાન્નીયાદિયન્ત્રસ્ત્યવત્યથ ય કાગમસ્તિત્ર
ત્રકાલમશપાત્તતધમા યસ્તુન્યેકથેતિ તેષા કાલેનાઽભેદ
વૃત્તિ ।’

જવાદિ કથયિત્ અભિરૂપ ’ છે જ એમા જે કાને અસ્તિત્વ
ગુણ કે, તે જ કાને નાસ્તિત્વાદિ બીજાનનત ગુણે પણ તે વસ્તુમા
એક જ ગ્રહેના છે, તેથી તે ધર્મોની કાવે કરીતે અર્ગે વૃત્તિ જાણી

(૨) યદેવ ચાસ્તિત્વસ્ય તદ્ગુણન્વમામરૂપ સદેષાયા
નતગુણાનામપિ ઇતિ આમરૂપણાઽભેદમત્તિ ।

અસ્તિત્વ સ્વુત્તો ગુણુ લોડ તેનુ જે (વસ્તુ સાથે) આત્મરૂપ છે, તેજ આત્મરૂપત્વ સ્વત્તા નાસ્તિત્વાદિ અન્ય ગુણોનુ પાળુ કે તે પાળી આત્મરૂપે ફરી અભેદ વૃત્તિ કે

(૩) ચ યથા ગાત્રારાડર્થા દ્રવ્યારથોડસ્તિત્વસ્ય સ યથા ડયથયાયાનામિત્યથનાડમેદવૃત્તિ ।

અન્ય નામનો જે અર્થ (પા.) અસ્તિત્વ પાળીતો આધાર છે તેજ અર્થ નાસ્તિત્વાદિ અન્ય પાળીતો આધાર છે માટે તે પાળીતો અર્થરૂપે ફરીને અભેદ વૃત્તિ જાણવી

(૪) ચ યથા ચાડવિષ્ણુભાવ વથાચિત્તાદામ્યલ્પમમ્બધોડસ્તિત્વસ્ય સ યથા શેષવિશયાનામિતિ મમ્બ યેના મેદવૃત્તિ ।

દશમિત્વ તાત્કાલ્યરૂપ આત્મરૂપભાવ (જેનો ફરી વિશ્લેષ ન કર્યો) જે સ ૧૧ દ્રવ્યની અંગે અસ્તિત્વ વિશેષ (વસ્તુ ગુણપાળી) નો છે તેજ સંબધ નાસ્તિત્વાદિ અપર વિશેષનો પણ સાથે છે માટે તે પાળીતો સંબધરૂપે અભેદ વૃત્તિ જાણવી

(૫) ચ યથા ઉપકારાડસ્તિત્વન સ્થાનુરવત્તકરણ સ શેષૈરપિ ગુણૈરિત્યુપકારણાડમેદવૃત્તિ ।

અસ્તિત્વ ગુણે કરીને નિજસ્વરૂપમા ગુણગત થવા રૂપ જે ઉપકાર સાથે છે, તેજ ઉપકાર નાસ્તિત્વાદિ અન્ય ગુણોએ કરીને સાથે છે, માટે તે ગુણોનો ઉપકારે ફરી અભેદ વૃત્તિ જાણવી

(૬) ચ યથા ગુણિન મમ્બધો દેશ ક્ષેત્રલક્ષણોડસ્તિત્વસ્ય સ યથા યગુણાનામિતિ ગુણિદેશનાડમેદવૃત્તિ ।

અસ્તિત્વ ગુણુ (પાળી) ના ગુણી (દ્રવ્ય) નો જે દેશ (ક્ષેત્ર) સંબધ છે, તેજ દેશ સાથે નાસ્તિત્વાદિ અન્ય પાળીતોના ગુણી (તે

૨૫) તે સમયે દેશથી તે પાંચાની ગુણીદગ વડે અભિદ્યુતિ ડ
(cp Things which are equal to the same thing
are equal to one another એ ન્યાય)

(७) य एष चक्षुरन्त्यात्मनाऽस्मिन्मय स्वसर्गं न एष
 शेषधर्माणामिति स्वसर्गेणाऽभेदवृत्तिः । अविद्याभावाऽभेद
 प्रधान भेदा गौण, स्वसर्ग नु भेद प्रधानमभेदा गौण
 इति विशयः ।

અભિનયનો એક ન ગુણ ધરી જે માર્ગે તે જ મક્કમ
નાગિત્વાનિનો પાત્ર તાસથી મમગર્ભિન દૃષ્ટિ, અર્પિત ન તા
ક (૪) અરિવદ્ભાવ સદૃશ અને આ (૭) મનના મમરમા વિશે
(ભેદ) શાત્રુ તેણે દિગ્ગમાદ્યવાનુ ક અરિવદ્ભાવમા અને પ્રધા
પણ છે અને ભે ગોષ્ઠપત્રે મો મમગર્ભા અત્યંત ઉત્કૃષ્ટ છે

(८) य एवास्तीति शब्दोऽस्ति यधमा मरुस्य यस्तुमा
यावश्च न षत् शेषानतधमा मरुस्यापीति शब्दोऽ
भद्रवृत्तिः ।

અગ્નિ અર્થાત્ 'એવા (આ) અસ્તિત્વ ધર્મ'નાગી વ ગુને
વા ૨૫ જે રાઝ છે તેજ રાઝ નાન્તિ અચાર તથા 'વા' નાન્તિ
ત્વાદિ અન્ય અર્થ વમા ન વગુનો વાચ્ય ૯, એટલે એ ધર્મો
મઝ દી અભે. ધૃતિ થઈ

पर्यायार्थिनयगुणभावे द्रव्यार्थिप्रधायादुपपद्यते ।

જો પૂર્વોક્ત આપ્ર પ્રમર અનેશ્વરિ કહી, તે અને શ્વરિ પરા
ચાર્ણિક નર ગોણુ કીએ અને ચાર્ણિકો પ્રમર કીએ તો ઉપ
શાય કે પલ—

દ્રવ્યાર્થિગુણભાવ પચાચાર્થિગ્રાધા ચે તુ ન ગુણાનામ
 ભદ્રવૃત્તિ સ્થભવતિ, (૧) સમવાચ્ચમકચ નાનાગુણાનામસ્થભ
 યાત્, સમય યા તદ્વાચ્ચસ્ય તાવદ્વાભેદમસગાન્ ।

સચ્ચિદો ગા । કડી પચાચાર્થિઠ મુખ્ય કડીએ તે પુણેની
 અન ગતિ । રી સભવતી કેમ —

(૧) એક જ વ ગુમા સમમને જૂ । જૂ । પચાર્થિનો (પુણેનો)
 અમભવ ન, અને અ જ સમ । જૂ । જૂ । પચાર્થિની સચ્ચાવના કડી
 હાય તો તે ન તાસના આદરૂપ સમા ને નો પ્રમુગ આરો (ત્રણ)
 આપો તા એક જ નમ્બુની ચાત કરીએ ડીમે) તેમજ—

(૨) નાનાગુણાના મદ્યન્ધિન આત્મરૂપસ્ય ચ ભિન્નયાત્
 આમહવાડભેદ તપા મદસ્ય વિરાધાત્ ।

નય દ્રવ્ય, પર્યાય, ગુણ, સ્વભાવ

સતેલ ગી ડહી, હવે નય લક્ષણ ડહીએ છીએ —

(૧) નાનાસ્વભાવેભ્યાં ચાતૃત્યૈવસ્મિન્ સ્વભાવ ધન્તુ
નયતિ પ્રાપ્તાસીતિ નય ।—વસ્તુના અનેક જૂદા જૂદા સ્વભાવ
છે, તેમાંથી તેને વ્યાવૃત્ત (ફર) ડગી એ- સ્વભાવમાં આણવી,
પ્રાપ્ત કરવી, એનું નામ નય (મયવા)

(૨) પ્રમાણત સંગ્રહીતાર્યૈકાશા નય ।—૪માણ વડે
મજૂદેવો ૪ અવ, તનો જે- અગ તે નય (મયવા)

(૩) જ્ઞાતુરભિપ્રાય શ્રુતવિકરણા ગા રત્યેય ।—નાતાનો
અભિપ્રાય અથવા શ્રુતનો વિરુદ્ધ ન નય (અયવા)

(૪) સવગ્રાન તથમા યામિતેયસ્તુનિ પકાશગ્રાહકા
ગ્રાધો નય રૂતિ-અનુવાગવૃત્તો ।—વસ્તુમાત્રમાં મન ત ધર્મનો
અધ્યાસ રહેવો છે, તમાવી એકે અથ ગ્રાહક ૪ જ્ઞાન ત
નય (અયવા)

(૫) નાયત ચન પુતાર્ય પ્રમાણવિગયીતૃતમ્યાર્થસ્યાશ
સ્તદિતગશીદામીન્યત મ પ્રતિપત્તુગભિપ્રાયવિશાપા નય ।
(—ચાલ્વાક રતનાડર) —પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણ વડે નિશ્ચિત જૂલ
વસ્તુના અશને ડ અશોને જે ગ્રહણ કરે, મને જાડીના અશો
અગે ઉઠાસીન નહે, અર્થાત જાડીના અશોનો નિરોધ ન
કરે તે નય, (જાતિની અપેક્ષાએ ‘ અશ એ એકવચન
લીધુ છે) જાડીના અશોનો નિરોધ (પ્રનિરોધ) કરે તો તે
નયાભામ જાણવું પચ્યાગતમાં એ અગે કહ્યું છે કે

“ નિ શયાશઙ્ગા પ્રમાણચિત્રીભૂય મમામેદુગા ।
 વસ્તૂના નિયતાશક્ત્યનપરા સપ્તશ્રુતા ભંગિન ॥
 જોદામીયપગયણાસ્તદ્ગર ઘાશ મયયુ રંયા ।
 શેદકાતકચક્રપકકટ્ટવાન્ત સ્યુસ્તદા દુનયા ॥

અર્થાત્-પ્રમાણવટે નિશ્ચિત અને તથાત્મ-વસ્તુઓના નિયત અંગ (અમુક મંગ) ॥ ૬ પના ૬ વામા તરફ સાત પ્રકારના ગુણ ભંગી થાય છે તેમા જે શ્રુત સ્વરૂપિન અશને સ્વીકારી તે ગિનાયના બીજા અશનો નિબંધ નહિ કરતા તેમા ઉભાગીન ગ્રહે છે, તે નય કહેવાય છે, અને જ એમાં પાતાના જ અશનો અપનારૂપ સ્થલકપથી મનિત છે, અર્થાત્ એ- પોને - પેલો ધર્મ જ સ્વીકારે અને બીજા અશનો નિબંધ કરે તે દુર્નય કહેવાય છે

શ્રી જિનના મતમા ઝઘ્ઘ પણ ક્યન નય નિહિત નથી, અર્થાત્ જે જે ઝઘ્ઘ છે તે બધુ સાપેક્ષ કહ્યુ છે

શ્રી વિશેષાવગ્યક્રમા કહ્યુ છે કે —

“ નત્યિ નર્પદિં વિહુળ સુત્ત અ થો અ જિણમણ વિક્કિ ।
 આમસ્સ ડ માયાર નણ નયરિમારઆ મૂયા ॥ ”

અર્થાત્—શ્રી જિનમતમા સૂત્ર તેમજ અર્થ નય વિના નથી, અર્થાત્ જે જે ઝઘ્ઘ ક્યન છે તે સાપેક્ષ છે, માટે નયવિચારક, નયના બાણકાર પુણ્યોએ કોઈ શ્રોતા મળે તો તેને નય અનુસાર કહેવુ, અર્થાત્ શ્રોતાને યોગ્ય સાપેક્ષ જેમ ઘટે તેમ કહેવુ

નયાભાસ

પ્રમગને લઈને નયાભાસનું લક્ષણ દેહે છે —

‘સ્વાભિપ્રેતાદ્દશાદિતરાશાપલ્લાપી નયાભાસ ।’—અર્થાત્
સ્વાભિપ્રેત પોને હાથ ડેરે, હરેરેરે એવો ને અર્વનો
મથ તે સિવાયના ગીત મથનો અપવાપ-નિરોધ (વિપ્ર
તેપત્તિ) હતો છતો નયની પેઠે જા, ત નયાભાસ ઠે
વાય, પણ નય નહિ જેમ, વસ્તુ એમાં નિત્ય છે, અવવા
એનત અનિત્ય છે, એવું પ્રતિપાદન કરનારા, બોધ કરનારા
અન્ય દર્શનીઓ ના વચનો

નયના પ્રકાર

વિસ્તારથી વિવક્ષા કરીએ તા નય અનેક પ્રકારના
છે, કેમકે જૂદી જૂદી વસ્તુઓમાં ગતિ અશોના એક એક
અગને દયન કરનારા વક્તાના જે ઉપન્યાસ (વચન) છે, તે
બધા નય છે તે અગે દલુ છે કે —

‘જાયદયા વચનપદા તાયગ્યા ચેત્ત્વ દ્વિતિ નયગાયા ।

જાયદયા નયગાયા તાયદયા ચેત્ત્વ પરમમયા ॥ ’

સમિતિ મુ. ૨, ૨-૬૭

અર્થાત્—જેટલા વચનપદ્ય છે, તેટલા નયવાદ છે અને
જેટલા નયવાદ છે, તેટલા બધા એમન માનવાથી (અર
અપરમ નિરપેક્ષપણે) પરમમય છે

આમ જોતા વિનાગથી મવ નયોનું પ્રવચન બા શકે નહિ, માટે મત્રેયથી એનું સ્વરૂપ પ્રગટ કરે છે — તે (નય) જે પ્રનાગના છે (૧) દ્રવ્યાર્થિક અને (૨) પર્યાયાર્થિક તે બે અંગે કહ્યું છે કે —

‘ ણિન્નુવચયદ્વારનયા મુલિમમેદા ણયાણ સન્નાણે ।
 ણિદ્ધવમાદણદરુ દાગ્ગવપ્પદ્ધિયા મુણહ ॥ ’

અર્થાત્—મર્વ નયોના મૂળ બેદ નિશ્ચય અને વ્યવહાર નય છે, તેમા નિશ્ચય નયના માધનહેતુ, દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક જાતો।

દ્રવ્યનું લક્ષણ

ત્યાં દ્રવ્ય એટલે શું ? દ્રવ્યનું લક્ષણ શું ?

(૧) ‘મત્ત્ દ્રવ્યલભણ । — ‘સત્’ દ્રવ્યનું લક્ષણ છે અર્થાત્ જે ‘મત્’ છે, તે દ્રવ્ય છે ત્યાં ‘સત્’ એટલે શું ? તો કે—

(૧) “મીદતિ સ્યકીયાન ગુણપયામાન ક્યાન્નોતીતિ મત્ત્ । પોતાના ગુણપર્યાય માથે જેની વ્યાપ્તિ છે, પોતાના ગુણપર્યાયમાં જે રહેલ છે, (અન્યમા નહિ, અથવા જ્યાં પોતાના ગુણપર્યાય ત્યાં દ્રવ્ય, જ્યાં દ્રવ્ય ત્યાં તેના ગુણપર્યાય, એ વ્યાપ્તિ અથવા અવિનાશાવ મળે છે) તે ‘સત્’ અથવા (૨) “ઉત્પાદયયત્રો વયુક્ત મત્ત્ । — જે ઉત્પત્તિ, વિનાશ અને સ્થિરતા એ ત્રણથી યુગ્ત તે મત્ત્ અથવા (૩) અથગ્રિય વારિ મત્ત્ । ” — જે અર્ગક્રિયા ાગિ છે તે સત્ આ માં જુ છે કે —

“યદગ્રાથત્રિયાકાગિ તદેવ પરમાત્મત્ ।
યશ્ચ નાથત્રિયાકારિ તદેવ પરતોઽપ્યસત ॥”

અર્થાત્—જે અર્થક્રિયાકાગિ છે, તે જ પરમાર્થ અત્
છે, અને જે અર્થક્રિયાકારિ નથી તે પૃથ્વી પણ અત્મ
છે અથવા—

(૨) ‘નિજનિજપ્રદેશસમૃદ્ધૈરમ્બુદયસ્યા સ્વભાગધિભાગ
પર્યાયાન્ દ્રવતિ દ્રોષ્યતિ અદુદ્રવદિતિ દ્રવ્યમ્ ॥’—પોતા
પોતાના પ્રદેશ મમૂંડ કરી અખંડ વૃત્તિએ રહી સ્વભાવ-
વિભાવ પર્યાયને જે પ્રાપ્ત થાય છે, થશે, અને થયા છે, એ
દ્રવ્ય (તાત્પર્ય કે એવો ઢોધ મમય નથી કે જ્યાં દ્રવ્ય
પર્યાય રહિત હોય) એટલે પોતાના (અન્યના નહિ) પ્રદે-
શમા અખંડવૃત્તિએ રહી પચાસયુક્ત હોય તે દ્રવ્ય અથવા—

(૩) ‘ગુણપર્યાયવદ્ દ્રવ્યમ્ ।’—ગુણપર્યાયવાળું તે

દ્રવ્ય અથવા—

(૪) ‘ગુણાન્નયો દ્રવ્ય ।’—ગુણનો આશ્રય (જેમા
ગુણ રહ્યા છે તે) દ્રવ્ય એજ એજ શ્રી વિશેષાવશ્યક
વૃત્તિમા કહ્યું છે કે—

+ “દયમ દુયમ દારવયયો ત્રિગારો ગુણાણસદાયો (મખાગો) ।
તથ મત્ર માત્મ મયમાત્ર ચ જ જોગ ॥”

+સમૃત ૫૧૧—

દ્રવતિ દ્રૂયતે દ્રોષયથા ત્રિકારો ગુણાના સદાય (મખમાય)
દ્રવ મત્ર માત્મ મયમાત્ર ચ જ જોગ ॥

અર્થાત—(દુષ્ટ=દ્રવ્ય) તે તે પર્યાયોને જે ગ્રંથે છે તે મૂળે છે તે દ્રવ્ય અથવા (દુષ્ટ=ન્યતે) તે તે પર્યાયો વડે જે ગ્રંથાય છે તે મૂળાય છે, તે દ્રવ્ય અથવા (દોષગ્રસ્તો=દાર્શનિક) દુ (મત્તા) નો જે અવયવ અથવા વિકાર છે, તે દ્રવ્ય (નત્તાનો અવયવ અથવા વિભાર તે દ્રવ્ય, અહીં આ સત્તા તે મહામત્તા સમજવી, તેના અવયવ અથવા વિભારરૂપ અવાતર મત્તારૂપ દ્રવ્યો પણ વાય છે જ, માટે મત્તાના અવયવ કે વિકારને દ્રવ્ય કહ્યું) અથવા ગુણો (રૂપ, રસાદિ) ના મદ્દાવ અથવા મહાભાવરૂપ, સમૂહરૂપ, ઘટાદિ તે દ્રવ્ય

તથા ભાવિ પર્યાયને યોગ્ય જે દ્રવ્ય તે પણ દ્રવ્ય જેમકે ગજપર્યાયને યોગ્ય કુમાર (ગજકુમાર ગત નથી, પણ ભવિષ્યમા તે ગજરૂપ પર્યાયને પામે એમ છે, માટે દ્રવ્ય રાત કહેવાય) તથા ભૂત પર્યાયરૂપ જે દ્રવ્ય તે પણ દ્રવ્ય જેમકે—જે ઘડામા એકવાર ઘન હતું, પણ હાલ નથી, છતાં તેને ઘૂત ઘટ કહીએ છીએ (ધીના ઘડારૂપ પર્યાય તે ભૂત પર્યાય થયો, કેમકે વર્તમાનમા તે ઘડામા ધી નથી, છતાં તેને દ્રવ્યથી ઘૂતઘટ કહીએ છીએ) તથા (જ) શબ્દથી ભૂત-ભવિષ્યત પર્યાયરૂપ જે દ્રવ્ય તે પણ દ્રવ્ય કહેવાય એમ સમજવું જેમકે—જે ઘડામા એકવાર ઘન હતું હાલ નથી, ભવિષ્યમા તેમા ઘૂત નાખવાનું છે, એટલે એ દ્રવ્યથી ઘૂતઘટ કહેવાય તાત્પર્ય કે—જે દ્રવ્ય ભૂત પર્યાયને યોગ્ય હોય, અથવા ભાવિપર્યાયને યોગ્ય હોય અથવા ભૂત-ભાવિ એ બંને પર્યાયને યોગ્ય હોય, તે જ દ્રવ્ય કહેવાય, અન્ય નહિ જે પર્યાય વર્તમાનમા ન હોય તો પણ, ભૂતકાળમા

હતો, અથવા ભવિષ્યમા યનાર છે, અથવા ભૂતમા હતો, વર્તમાનમા નહિ હોવા છતા ભવિષ્યમા યનાર છે, તે પર્યાયવાળું દ્રવ્ય તે દ્રવ્ય કહેવાય, અન્ય નહિ, નહિ તો પર્યાયમાત્ર અનુભૂતત્વ અને અનુભવિષ્યમાણત્વવાળા હોવાથી પુણ્યકાદિ સર્વ પર્યાયને દ્રવ્યત્વનો પ્રસંગ આવે આ ઉપરોક્ત શ્રી વિગેષાવગ્યકેની ગાથાનો વિસ્તૃતાર્થ થયો એ ગાથામા દ્રવ્યની જે ભૂદી ભૂતી [૧-૨-૩-૪] ચાર વ્યાખ્યા આપી છે તે સમાવેશ પામે છે

સ્વભાવ-વિભાવ પર્યાય

પ્રમગપ્રાપ્ત સ્વભાવ-વિભાવ પર્યાયનું કથન હવે કરે
૭-અગુરુલ્લુપ્ત દ્રવ્યના જે વિભાર તે સ્વભાવ પર્યાય, તેથી વિપરીત અર્થાત્ સ્વભાવથી ઉવટા પર્યાય તે વિભાવ પર્યાય. તેમા અગુરુલ્લુપ્ત દ્રવ્ય ચિર છે, જેમકે સિદ્ધિક્ષેત્ર તે જ અગે શ્રી સમવાયાગ વૃત્તિમા કહ્યું છે કે —

“ગુરુલ્લુપ્ત દ્રવ્યં ચત્તિયગ્ગામિ વાપ્યવાદિ, અગુરુલ્લુપ્ત ચત્તિયગ્ગં નિદ્ધિક્ષેત્ર ઘટાશારયવસ્થિતજ્યાતિષ્કવિમાનાદી મીતિ ॥” — અર્થાત્-જે દ્રવ્ય તિયગ્ગામિ (નિરમ્ભા ચાલવા વાળા) છે તે ગુરુલ્લુપ્ત દ્રવ્ય કહેવાય, જેમકે વાયુ આદિ અને જે દ્રવ્ય ચિર છે, તે અગુરુલ્લુપ્ત કહેવાય જેમકે-સિદ્ધિક્ષેત્ર તથા ॥ ૮ના આકાંઠે વ્યવસ્થિત એવા જ્યોતિષ્કના વિમાન આદિ

ગુણના વિકાસ તે પર્યાય, — તે બાજુ પ્રકાશના છે:—

(૧) અનત ગુણ હાનિ	(૭) અનત ભાગ વૃદ્ધિ
(૨) અસંખ્યાત ગુણ હાનિ	(૮) અસંખ્યાત ભાગ વૃદ્ધિ
(૩) મંજ્યાત ગુણ હાનિ	(૯) મંજ્યાત ભાગ વૃદ્ધિ
(૪) સંખ્યાત ભાગ હાનિ	(૧૦) મંજ્યાત ગુણ વૃદ્ધિ
(૫) અસંખ્યાત ભાગ હાનિ	(૧૧) અસંખ્યાત ગુણ વૃદ્ધિ
(૬) અનત ભાગ હાનિ	(૧૨) અનત ગુણ વૃદ્ધિ

નર-નાગકાદિ ચતુર્ગતિ અથવા ચોરાશી લાખ થોતી
એ વિભાવ પર્યાય

દ્રવ્યના સામાન્ય દગ ગુણ

હવે ગુણના નિભાગ દેખાડે છે —

+(૧) અસ્તિત્વ (દ્રવ્ય માત્રનો સામાન્ય ગુણ)	(૭) ચેતનત્વ (છવ દ્રવ્ય નો જ સામાન્ય ગુણ)
(૨) વસ્તુત્વ (")	(૮) અચેતનત્વ (પુદ્ગલાદિ અછવ દ્રવ્યનો જ સામાન્ય ગુણ)

+ અસ્તિત્વ આદિ ગુણોના અર્થ મમજ્વા થોગ્ય છે
દ્રવ્યના સામાન્ય ગુણ નીચે મુજબ —

(૧) અસ્તિત્વ = સૂચકા, (દ્રવ્યનું હોનાપણ) 'મત્ દ્રવ્ય
યદ્' ન હોય તેનું નામ જ ન હોય માટે હોવાપણ ■ 'નાસ્તિ
વિષયો માય ।'

(૨) વસ્તુત્વ = સામાન્ય વિશેષાત્મકતા, અમાત્રમા આમા
અને વિશેષ એ મને અવિનાશની અવધિપણે ગ્રહેલ છે વસેના કે
માટે વસ્તુ એ નામ (૩) દ્રવ્ય — એ અર્થ ઉપર જણાવેલ છે

- (૩) સામાન્ય વિશેષાત્મક દ્રવ્યત્વ (") (૬) મૂર્તત્વ (પુદ્ગલ દ્રવ્ય નો જ સામાન્ય ગુણ)
- (૪) પ્રમેયત્વ (") (૧૦) અમૂર્તત્વ (જીવ, ધર્મ, અધર્મ, આકાશ અને કાલ એ પાંચ દ્રવ્યનો જ સામાન્ય ગુણ)
- (૫) અગુરુવધુત્વ (")
- (૬) પ્રદેશત્વ (")

(૪) પ્રમેયત્વ=પ્રમાણ (પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ કે બંને) વડે જોતો નિશ્ચય કરી શકાય તે પ્રમેય દ્રવ્યમાત્ર પ્રમેય છે, અર્થાત્ પ્રમાણ વડે તેનું માપ (નિશ્ચય) થઈ શકે તે

(૫) અગુરુવધુત્વ=આ ગુણ સૂક્ષ્મ અને વચનથી દેહો નાવ તેમ નથી ચક્ષુરદિરૂપ અને ચક્ષુરનિરૂપ પ્રતિદેશો વર્તમાન આ ગુણ દ્રવ્યમાત્રમા રહેતો છે તે આગમ પ્રમાણથી જ ગ્રાહ્ય છે કશું કે —

“મૂઢમ જિજ્ઞાસિત તત્ત્વ જેનુમિ નૈવ જ્ઞાન્યતે ।

જાણામિદ્ તુ તત્ત્વાદ્યં માત્રયાદિમા જિજ્ઞા ॥”

અર્થાત્—શ્રી જિજ્ઞે કહેવું મૂઢમ તત્ત્વ જોતો હેતુ વડે ધાત નથી જ થતો તે આગ્રાસિદ્ધ અગી પ્રદ્યમ કરી તેનું કેમકે—શ્રી જિજ્ઞ અન્યથા વાદી થી

(૬) પ્રદેશત્વ=જીવિઆમી પુદ્ગલ પગમાલ જેટલું ક્ષેત્ર તે પ્રદેશ તેનો ભાવ તે પ્રદેશત્વ,

(૭) ચેતનત્વ—જેથી વસ્તુનો અનભવ થાય તે ચેતનત્વ,

દ્રવ્યના મા દશ આમાન્ય ગુણ છે પ્રત્યેક દ્રવ્યમા
આઠ આઠ^૨ ગુણ છે

દ્રવ્યના સોળ વિશેષ ગુણ

- (૧) જ્ઞાન, (૨) દર્શન, (૩) સુખ (૪) વીર્ય^૧ (છવ
ક યના વિશેષ ગુણ)
(૫) રૂપર્શ, (૬) રસ, (૭) ગંધ, (૮) વર્ણ, (પુદ્ગલના)
(૯) ગતિ હેતુત્વ (ધર્મનો)
(૧૦) સ્થિતિ હેતુત્વ^૨ (અધર્મનો)
(૧૧) અવગાહના હેતુત્વ^૩ (આશરનો)
(૧૨) વર્તના હેતુત્વ^૪ (કાળનો)

જેત-યમનુભૂતિ મ્યાન્ મધિયારૂપમેય ચ ।

ધિયા મનાયચ કાયેન્દ્રિયતા યસ્યતે ધ્રુવ ॥

મયાત્—જેતનત્વ ક તાતુનતિ (અનુભવ) છે અને ને
રિકરામ છે અને એ કિના નિશ્ચયે મન રસન મરામા અધિન
યદ (અનુભવિ યદ) વસે છે

(૮) અજેતનત્વ=અનુભવ ગતિપણ (૯) મૂર્તત્વ=રૂપ, રસ
ગંધ, રાસ અદિતપણ (૧૦) અમૂર્તત્વ=રૂપ આદિગતિપણ

૧ છવ રસમા (૧) અજેતનત્વ અને (૨) મૂર્તત્વ નથી આપીના આ
પુદ્ગલ , (૧) જેતનત્વ નો (૨) અમૂર્તત્વ નથી , ,
આપીના (૧) ગો (૨) મૂર્તત્વ યી,

- (૧૩) ચેતનત્વ (જીવ દ્રવ્યનો જીવ જાતિ અપેક્ષાએ સામાન્ય ગુણ, અજીવ જાતિ અપેક્ષાએ વિશેષ ગુણ)
- (૧૪) અચેતનત્વ (અજીવ જાતિ અપેક્ષાએ અજીવનો સામાન્ય ગુણ, જીવ જાતિ અપેક્ષાએ વિશેષ ગુણ)
- (૧૫) મૂર્ત્ત્વ (પુદ્ગલનો સ્વજાતિ અપેક્ષાએ સામાન્ય ગુણ, વિજાતિ અપેક્ષાએ વિશેષ ગુણ)
- (૧૬) અમૂર્ત્ત્વ (જીવ, ધર્મ, આકાશ અને જાલ એની અપેક્ષાએ નામા ય, પુદ્ગલની અપેક્ષાએ વિશેષ)
- (આમ) જીવ અને પુદ્ગલ પ્રત્યેકના છ છ ગુણ છે, બાકીના ચારે દ્રવ્ય પ્રત્યેકના ત્રણ ત્રણ ગુણ છે છે કા ચાર ગુણ છે, તે સ્વજાતિનો અપેક્ષાએ સામાન્ય ગુણ છે, અને વિજાતિની અપેક્ષાએ વિશેષ ગુણ છે

સ્વભાવ

પ્રસંગને લાઇને જીનાદિ દ્રવ્યના સ્વભાવ કહ્યું છે —

(૧) અન્તિ સ્વભાવ	(૨) નાસ્તિ સ્વભાવ
(૩) નિત્ય સ્વભાવ	(૪) ત્તિ ય સ્વભાવ
(૫) એક સ્વભાવ	(૬) અનેક સ્વભાવ
(૭) બે સ્વભાવ	(૮) અબેક સ્વભાવ
(૯) લ ય સ્વભાવ	(૧૦) અલ-ય સ્વભાવ

અને (૧૧) પદ્મ સ્વભાવ—એ અગ્યાત્વ સ્વભાવ છે તે દ્રવ્યના સામાન્ય સ્વભાવ છે, એટલે દ્રવ્યમાત્રમાં એ અગ્યાત્વ સ્વભાવ સામાન્ય છે તથા—

(૧) ચેતન સ્વભાવ—(આ જીવનો સ્વભાવ અપેક્ષાએ સામાન્ય સ્વભાવ છે, વિજ્ઞાતિ અપેક્ષાએ વિશેષ સ્વભાવ છે, વસ્તુત જીવમા જ છે, ઉપચાર ‘પુણ્ય’મા આરોપાય છે)

(૨) અચેતન સ્વભાવ—(આ અજીવનો અજીવ ભાવ અપેક્ષાએ સામાન્ય સ્વભાવ છે, જીવ ભાવ અપેક્ષાએ વિશેષ સ્વભાવ છે, જીવ શિવાય જાડીના દ્રવ્યોમા જ છે, પણ ઉપચારે જીવમા આરોપાય છે)

(૩) મૂર્ત સ્વભાવ—(આ પુણ્યજનો સ્વભાવ અપેક્ષાએ સામાન્ય સ્વભાવ છે, વિજ્ઞાતિ અપેક્ષાએ વિશેષ સ્વભાવ છે, પુણ્યમા જ છે, પણ ઉપચારે જીવમા પણ આરોપાય છે)

(૪) અમૂર્ત સ્વભાવ—(પુણ્ય શિવાય જાડીના જ દ્રવ્યોમા છે, અને તે તે દ્રવ્યોની અપેક્ષાએ સામાન્ય સ્વભાવ છે, પુણ્યની અપેક્ષાએ વિશેષ સ્વભાવ છે ‘અમૂર્તતા’ વસ્તુત પુણ્યમા નથી, પણ અપેક્ષાવિશેષે પુણ્યમા તેને ઉપચાર થાય છે)

(૫) એક પ્રદેશ સ્વભાવ—(આ જીવ અને પુણ્યમા જ છે, તે બેની અપેક્ષાએ આ સામાન્ય સ્વભાવ છે, જાડીના દ્રવ્યની અપેક્ષાએ વિશેષ સ્વભાવ છે)

(૬) અનેક પ્રદેશ સ્વભાવ અથવા બહુ પ્રદેશ સ્વભાવ—(જીવ શિવાય જાડીના બધા દ્રવ્યોમા આ છે, તે બધા દ્રવ્યોની અપેક્ષાએ આ સામાન્ય સ્વભાવ છે, જીવની અપેક્ષાએ વિશેષ સ્વભાવ છે)

(૭) વિભાવ-સ્વભાવ—(આ શબ્દ અને પુરુષના એ બે જ સ્વભાવ છે, બાકીનામા નથી, એટલે શબ્દ-પુરુષની અપેક્ષાએ આ સામાન્ય સ્વભાવ છે, બાકીનાની અપેક્ષાએ વિશેષ સ્વભાવ છે) અપેક્ષાવિશેષ નીત સ્વભાવ પણ કાર્યકાર્ય આચાર્યના મને આરોપાય છે

(૮) મુદ્ધ સ્વભાવ—(વસ્તુત આ બધા સ્વભાવ છે, પણ ઉપાધિ અપેક્ષાએ શબ્દ-પુરુષના અનુદ્ધ પણ છે એટલે આને વિશેષ સ્વભાવ કહ્યો)

(૯) અમુદ્ધ સ્વભાવ—(શબ્દ અને પુરુષના અનાદિ સંયોજનબદ્ધ ઉપાધિને સ્વભાવ આ સ્વભાવ એ બેમા જ છે, બાકીનામા નથી તથાપિ અપેક્ષાવિશેષ કાર્ય સત પ્રમાણે ધર્મ, અધર્મમાં પણ એનું આરોપણ વાય છે)

(૧૦) ઉપચરિત સ્વભાવ (?)

આ દશ વિશેષ સ્વભાવ કહ્યા એટલે સામાન્ય સ્વભાવ અગ્યા અને વિશેષ દશ મળી કુલ એકવિંશ સ્વભાવ થયા

તેમા શબ્દ અને પુરુષમા પ્રત્યેકમા એકવિંશ સ્વભાવ છે ધર્મ, અધર્મ અને આકાશમા અગ્યાર સામાન્ય સ્વભાવ અને બીજા પાચ (અચતનત્વ, અમૂર્તત્વ, એક પ્રદેશત્વ, બહુ પ્રદેશત્વ અને શુદ્ધત્વ) મળી એક સ્વભાવ છે કાળમા અગ્યા સામાન્ય સ્વભાવ અને બીજા ચાર (અચેતનત્વ, અમૂર્ત ત્વ, શુદ્ધત્વ, અને ઉપચરિતત્વ) મળી પાંચ સ્વભાવ છે એ જ અગે કહ્યું છે કે —

“ एकविंशति भाषा स्युर्जीवपुद्गम्यार्मता ।
धर्मादीनाषोडश स्यु काले पचदश स्मृता ॥ ”

અર્થાત—૨૧ અને પુદ્ગલ એ દરેકના એકવિંશત સ્વભાવ છે, ધર્માદિ (ધર્મ, અધર્મ અને આકાશ) ના મોળ છે, અને કાળના પદર કદા છે

સ્વભાવ પણ ગુણ-પર્યાયના× અતબૂત જ મમજવા (સ્વભાવ+ ગુણ-પર્યાયથી જૂદા નથી, તેમા જ તેનો સમાવેશ થઇ જાય છે), નહિ તો દ્રવ્યનું લક્ષણ બનાવું, તેમા ગુણપર્યાયની પેઠે તનું પણ ચકલ થાત

× પણ એટલું વિશેષ કે ગુણ છે તે ગુણીમા જ રહે છે, અને સ્વભાવ ગુણ-ગુણી બનેમા રહે છે કેમ? ગુણ-ગુણી મને પોતપોતાની પરિણીતમા પરિણમે છે અને જે પરિણીત કે તે જ સ્વભાવ છે અથવા— તત્કાલપયયામાત વસ્તુ માયો વિધીયતે । —અર્થાત લક્ષણ પર્યાયમા આકાશ યએની (પરિણમેની) જે વસ્તુ તે જાવ (સ્વભાવ) કહેવાય છે

+ આ એકવિંશત સ્વભાવના અર્થ મમજવા યોગ્ય હોવાથી અત્રે લખ્યા છે —

(૧) અસ્તિત્વ સ્વભાવ=સ્વભાવનાથી કદી પણ ન હોવું તે અથવા અસ્તિત્વે કરી સત્ હોવું તે ‘સ્વભાવજાભાવચ્યુત’વા દસ્તિ સ્યં

(૨) નાસ્તિત્વ સ્વભાવ=અસ્તિત્વે કરી કદી ન હોવું તે પરસ્વરૂપનામાયાત્રાસ્તિત્વં

(૩) નિત્ય સ્વભાવ=આ વસ્તુ તો પેલી મે જે પૂર્વે અનુભવી

શુદ્ધિનું કથન વચ્ચે, એટલે શુદ્ધિના વિકાર એવા જે પર્યાય

હતી તે જ એવો ભોધ જે વડે થાય છે, તે તે વસ્તુનો નિત્યસ્વભાવ વસ્તુ પર્યાયવાળી હોવાથી ક્રમ ક્રમ તેના પરાય જ ન્યા દરે તથાપિ [પર્યાયાનર થપન હોવા જા પછી] તે વસ્તુને વ્રતા એમ ધાય છે કે આ તો પેલી જે મે પૂર્વે જોઈ હતી અથવા અનુભવી હતી, તે આવું જાન થાય છે તે તે વસ્તુના નિત્ય' રૂપભાવને લક્ષને જ વસ્તુમા એવો નિત્ય સ્વભાવ ન હોય, તો ખી પણ જેના પરાંર પરાંરી મયા કે એરી વસ્તુનો - આ તો આ જ, પૂર્વે અનુભવી હતી તે - એવો ભોધ ન જ થાય અથવા કહું. એ અને મોનુ સોનાનો કહાપ પર્યાય પરાંર પરાંર પરાંર થયો પામ મોનુ તો તે જ નિત્ય મિજ નિજનાનાપર્યાયપુ તદેવદમિતિ દ્રવ્યસ્થાપલભાગિનિય સ્વભાવ ।

(૪) અનિત્ય રૂપભાવ=દ્રવ્યનુ પર્યાય પરિણામપણુ અથવા ઉત્પાદનપણુ જેથી થાય કે તે વસ્તુનો તે અનિત્ય સ્વભાવ તદ્વ્યા ૬ વ્યનેકપર્યાયપરિણામિત્યાદનિત્યસ્વભાવ ।

(૫) એ- રૂપભાવ=જેમ ૩૫, રમ મધ ૨૫૨ એ મહત્તરી ન્યભાવાનો એરૂપ આધાર ધર છે, એ વસ્તુનો એ ન્યભાવ તેમ ન્યભાવનો તેના સહભાવી પ્રભોનો એ રૂપ આધાર ત એ ન્યભાવ સ્વભાવાનામકાધારવાદેકસ્વભાવ ।

(૬) અનેક રૂપભાવ=આકાર એકરૂપ જા તર્મા પર્યાયને તી દષ્ટિ કરીએ, તો અનેક આકાર સાગમે જેમ-—ધમધર, સાકામશ અનોદાકાર તેમ ન્યભાવ અરૂપે એક જા પર્યાયરૂપે અનેક, તે તેનો અનેક સ્વભાવ. વક્ત્ર્યાવ્યનેકસ્વભાવોપલભાદનેકસ્વ ।

(૭) એ- રૂપભાવ=શુદ્ધિ-શુદ્ધી, પરાંર-પરાંરી, ધર્મ-ધર્મી ન વોર ॥ મરુ, મખ્યા, લખાપદિ મેદરી નનુનો મે સ્વભાવ ગુણ-ગણ્યાદિસક્ષામેવાદ મેદસ્વભાવ ।

તેનુ પણ કયન વઈ ગયુ ૪ સમજવુ અને એ પર્યાયાર્થિ ૬

(૮) અભેદ સ્વભાવ=ગુણ-ગુણી ર્મ-ધર્મી એ આદિ અભેદ
જિએ એવંએ એ એના બનદ્વભાવ ગુણગુણ્યાનેકસ્વભાવાદ
ભેદસ્વભાવ ।

(૯) ભાવ્ય સ્વભાવ=બોધે કાવ-કાગ, ગર્હિતવાળુ અસ્થિત
જે નવ, તનુ ક્રમિ રિશેવતા ॥ આરિનારથી પ્રગ્ત થયુ, અર્થાત
આગામી કાન પરસ્વરૂપાકાર પાલિમનુ તેનુ નામ ભાવ્ય ૨૧ માથિ
કાલ પરસ્વરૂપાકારભવનાદ્ મન્યસ્વભાવ ।

(૧૦) અભાવ્ય સ્વભાવ=નહ કાળમા (૧ નમા મન્યા દોવા
જતા) પરસ્વરૂપાકાર ન થયુ એ કન્યનો બનવ્ય સ્વભાવ કાલ
ચયેડપિ પરસ્વરૂપાકારાભવનાદ્ મન્યસ્વભાવ । ૧ અને કનુ
૩ ૬ —

અળળાળ પથિસ્તતા દિતા આગાસ અળમળસ્મ ।
મલ્તાથિ અ ણિશ્ચ મગમગભાવ ન વિજહસિ ॥ ૧

અથાત્—નવ્ય એ એના નરમ કે તા જા અરમ્યમ અવકાશ
આપના જતા અનેનિત્ય મન્યા જતા પોતપોતાનુ સ્વરૂપ લાજતા નથી

(૧૧) પરમ સ્વભાવ=પારિણામિકભાવપ્રધાનરૂપ પરમ
સ્વભાવ । પારિણામિક ભાવની પ્રમાણતાન નહન પરમ સ્વભાવ તાત્પર્ય
કે-જે જે નરમા જે જે પારિણામિક ભાવ પ્રધાન (મુખ્ય) છે, તે
તે તેનો પરમ સ્વભાવ છે હુ તાન એ આત્માનો પરમ સ્વભાવ
કેમકે આત્માના પારિણામિક ભાવમા જાન નવાન ૭

(૧૨) ચેતનસ્વભાવ=જે વડ મનુષ્ય થાય તે ચેતનસ્વભાવ
૧ અચેતનસ્વભાવ=ચેતનસ્વભાવની ઉત્પત્તિ તે અચેતન
સ્વભાવ

નય ન્યાયિક નય સાથે મિશ્રિત હોઈ, દ્રવ્યનો વિશેષ બોધ આપે છે, તાત્પર્ય ૬-પર્યાયાર્થિક નય ન ન્યાયિક

(૧૪) મૂર્ત સ્વભાવ=૪૫ સ્વ, મધ નર્ત જેને ૪૬ જણાવ, તે મૂર્ત સ્વભાવ

(૧૫) અમૂર્ત સ્વભાવ=મૂર્ત ની ઉલ્લેખ અમૂર્ત સ્વ

(૧૬) એક પ્રકાર સ્વ=એકવર્ણનિરૂપ અમૂર્ત સ્વ ની વેગનુ જે ભાજનપણ તે એકવર્ણ ૨૧૦

(૧૭) બહુ પ્રકાર સ્વ=અન્યત્ર પ્રયાગત વર્ણને તથા ભિન્ન વર્ણની ક પના કરીને જેથી અનેક પ્રકાર વ્યવહાર થોમતા થાય, તે અનેક પ્રકાર સ્વ

(૧૮) વિભાવ સ્વ=વિભાવથી ઉત્પન્ન ત વિભાવ સ્વ

(૧૯) શુદ્ધ સ્વ=જે શ્વેત શુ દાઘ અર્થાત્ ઉપાધિગદ્ધિત અતરૂ ભાવ પગિભુતિ તે શુદ્ધ સ્વ

(૨૦) અશુદ્ધ સ્વ=શુદ્ધથી ઉત્પન્ન, મર્યાત્ ઉપાધિ ગદ્ધિત બાહ્યભાવ પગિભુતિ થોમતા, તે અશુદ્ધ ૨૧૦

(૨૧) ઉપયોગિત સ્વ=નિયમિત સ્વભાવનુ અન્યત્ર ઉપચાર રૂપે હોય તે તો ઉપયોગિત સ્વ આ ઉપયોગિત સ્વભાવ બે પ્રકારનો છે—(૧) કર્મજ—કર્મજાત. (૨) સહજ—સ્વાભાવિક

(૧) તેમા પુરુષના સમધને લઈને જીવને નર્તપણ તથા અચેતનપણ આગેપુ તે કર્મજ ઉપયોગિત સ્વભાવ છે (કર્મનો સંબંધ છૂટી ગા ઉપચાર પળુ દૂર થાય છે આ જ પ્રમાણે ગતારિક

તેનુ પણ કથન થઈ ગયુ જ સમજવુ અને એ પર્યાયાર્થિક

(૮) અભેદ સ્વભાવ=પુણ્ય-પુણી વર્ગ-ધર્મો એ આદિ અને શ્રુતિએ લેઈએ એ રીતે અને સ્વભાવ ગુણગુણ્યાનેશ્વરસ્વભાવાદ-મદસ્વભાવ ।

(૯) ભવ્ય સ્વભાવ=અને કાલ-કાળ સમિતિનુ અનિશ્ચય જે કાલ તેનુ ક્રમિત વિશેષતાના આદિભાવની પ્રત્યક્ષ થયુ, અર્થાત આગામી કાલ પરસ્વરૂપાલર શિલામનુ નનુ નામ ભવ્ય સ્વ ભાવિ જાતે પરસ્વરૂપાકારમયનાદ્ મદ્યસ્વભાવ ।

(૧૦) અભવ્ય સ્વભાવ=અજ્ઞાન કાલમા (૧) અજ્ઞાન મન્યા હોવા બાદ) પરસ્વરૂપાકાર ન થયુ એ કાલનો અનન્ય સ્વભાવ કાલ જ્યેષ્ઠપિ પરસ્વરૂપાકારમયનાદ્ મદ્યસ્વભાવ । ૧ એ કહુ
—

અજ્ઞાન પવિસ્તતા દિતા આગમ અજમણસ્મ ।
મલ્તાનિ ઐ ગિચ્ચ મમસગભાવ ન વિજ્ઞતિ ॥ ૧

અર્થાત—અવ્ય એ યોગ્ય પ્રત્યક્ષ જ્ઞાતા જ્ઞાતી અને પગલ મલમલ આપતા જ્ઞાતી મનેનિત્ય મન્યા જ્ઞાતી પોતપોતાનુ સ્વરૂપ લક્ષતા નથી

(૧૧) પરમ સ્વભાવ=પારિણામિકભાવપ્રધાનત્વન પરમ સ્વભાવ । પારિણામિક ભાવની પ્રમાણતાનલક્ષને પરમ સ્વભાવ તાત્પર્ય કહે-જે જે રીતમા જે જ પારિણામિક ભાવ પ્રધાન (મુખ્ય) છે, તે તે તેનો પરમ સ્વભાવ છે હુ જાન એ આત્માનો પરમ સ્વભાવ, ક્રમકે આત્માના પારિણામિક ભાવમા જાન પ્રમાણ ૮

(૧૨) ચેતનસ્વભાવ=જે પદ અનુભવ થાય ન ચેતનસ્વભાવ

(૧૩) અચેતનસ્વભાવ=ચેતનસ્વભાવથી ઉત્પત્તે તે અચેત ।
સ્વભાવ.

નય ન્યાયિક નય સાથે મિશ્રિત હોઈ, દ્રવ્યનો વિશેષ બોધ આપે છે, તાત્પર્ય ૬-પર્યાયાર્થિક નય ને 'ન્યાયિક

(૧૪) મૂર્તિ સ્વભાવ=સ્વ ગમ, મધ સ્પર્શ જેને લઈ જાણાય, તે મૂર્તિ સ્વભાવ

(૧૫), અમૂર્ત સ્વભાવ=મૂર્તિ ઉલ્ટો અમૂર્ત સ્વ

(૧૬) એક પ્રદેશ સ્વ=એક-પરિમિતિની અમરકાંત મિત્રેલનુ જે ભાજનપા તે એકપ્રદેશ સ્વ

(૧૭) બહુ પ્રદેશ સ્વ=અન્યત્ર ગયામને લઈને તથા ભિન્ન દેશની કલ્પના કરીને જેથી અનેક પ્રદેશ સ્વભાવ થોળતા થાય, તે અનેક પ્રદેશ સ્વ

(૧૮) વિભાવ સ્વ=સ્વભાવથી ઉત્પન્ન ત વિભાવ સ્વ

(૧૯) શુદ્ધ સ્વ=જે સ્વ શુદ્ધ હોય અથવા ઉપાધિગતિ અતરૂ ભાવ પરિમિતિ તે શુદ્ધ સ્વ

(૨૦) અશુદ્ધ સ્વ=શુદ્ધથી ઉત્પન્ન, મર્યાદા ઉપાધિ સહિત બાહ્યભાવ પરિમિતિ થોળતા, તે અશુદ્ધ સ્વ

(૨૧) ઉપચરિત સ્વ=નિયમિત સ્વભાવનુ અથવા ઉપચાર રૂપે કહેવું તે તો ઉપચરિત સ્વ આ ઉપચરિત સ્વભાવ બે પ્રકારનો છે —(૧) દર્મજ—કમ નિત (૨) સહજ—સ્વાભાવિક
(૧) તેમા પુરુષના સબધને લઈને જવને મૂર્તિપણ તથા અચેતનપણ આગેવડું, તે દર્મજ ઉપચરિત સ્વભાવ છે (દર્મનો સબધ હશે આ ઉપચાર પણ હોય છે આ ૨ પ્રકારો ગમાતિક

નયન સાપેક્ષ છે, નિરપેક્ષ નથી, એટલે પર્યાયાર્થિ નયથી દ્રવ્યના વિશેષ ગુણની પ્રતિપત્તિ (નિશ્ચય) થાય કે એ અંગે ઠણું છે કે —

કર્મને અમૂર્ત, એતનાત્મક કહીએ છીએ તે ઉપચારો લઈને આ કર્મજ ઉપચરિત સ્વભાવ થાય (૨) સિદ્ધાત્મામા પગ્ગાનુત્વ, પરસ્પરિકત્વ માત્ર તે સ્વાભાવિક ઉપચરિત સ્વભાવ છે

અં જે એકવિશ સ્વભાવ હતા તે મના સાપેક્ષ એ હવે કોઈ એ સ્વભાવોને ૧ માને અથવા એમને માને તો શું વિશેષ આવે એ પણ જાણશો થોડું છે તે પણ અત્ર આલાપપદ્ધતિ અનુમાનીય દાખાએ છીએ —

“ દુર્મયેવાન્તમાહુતા ભાવાના સ્વાધિકા દિ ન ।

સ્વાધિકામ વિપયસ્તા મક્લેવા નયા યત ॥ ” નથ અ

અર્થાત—પ્રથમે નૂર્ન ૧૩૫ એમનપણે મહાપુ કર ॥ ન સ્વાધિક એ અને જે સ્વાધિકા તે વિપયમત્રાજા છે, આ વિપયસવાળા હોવાથી તે નર દ્યુષ્ઠિત ૧ સ્વકથ ૨ એમ કેવા પ્રજા એકાત મહા પ્રનાગ વિપરિત હોઈ મનક છે ૨ તથાદિ—જુએ આ પ્રમાણે —

(૧) મર્મયેવાન્તન સદ્રૂપસ્ય ન નિયતાધ્યવસ્થા સ્વરાદિદોષત્વાત્ તથાડસદ્રૂપસ્ય મક્લેનુમ્યતાપ્રસંગાત્ નિત્ય સ્વેપરૂપત્વાદેયમ્પસ્યાર્થજિયાકારિવામાત્ર ૧ અથત્રિય કારિત્વામાત્રે દ્રવ્યસ્વાડ્યમાય ૧૫

૫ સદ્ર લેખકે આ નોંદ આટ ૧ નર ની અપૂર્ણ રહવા દી
૬ જિજ્ઞાસુએ આલાપપદ્ધતિનું અવનોખન કર્યું — સગનાનહસ

“ નાનાસ્વભાવસંયુક્ત દ્રવ્ય જ્ઞાયા પ્રમાણત ।
તદ્ધ માયેભમિદ્વયર્થ સ્યાનયૈર્મિશ્રિતે કુદ । ”

અર્થાત્—જૂદા જૂદા અનેક સ્વભાવથી સંયુક્ત દ્રવ્યને પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણથી જાણીને, તે દ્રવ્યની માયેમ સિદ્ધિ અર્થે કથયિત તથા માટે મેળાવે (તાત્પર્ય ઠ ‘અસ્તિત્વ નાસ્તિત્વ’ આદિ સ્વભાવો જ્ઞાતા છે એમ પ્રમાણ વડે જાણ્યું, પણ ‘અસ્તિત્વ’ અને ‘નાસ્તિત્વ’ એ ધર્મો તો પ્રગટ વિગેધી દેખાય છે, તો એવા બે વિગેધી ધર્મ એક ન થતા કેમ ધરે એવો પ્રશ્ન થશે, તો તે પ્રશ્નના તમાધાન માટે નય વડે બતાવના કે ન થતા એ ધર્મ માપેક્ષપણે કહ્યા છે, અર્થાત્ દ્રવ્યનું ‘અસ્તિત્વ’ સ્વદ્ર વ્યાદિની અપેક્ષાએ છે ‘નાસ્તિત્વ’ પણ ન વ્યાદિની અપેક્ષાએ છે માણ ‘તુ પુત્રપણે હોવું પિતાની અપેક્ષાએ છે, પુત્રપણે ન હોવું એ પોતાના પુત્ર કે સ્ત્રી વ્યાદિની અપેક્ષાએ છે)

દ્રવ્યાર્થિક નય અને પર્યાયાર્થિક નય

પૂર્વોક્ત (ઉપર જેનું લખણ બતાવ્યું તે જ) દ્રવ્ય જ એ અર્થ અથવા પ્રયોજન જેનું, તે દ્રવ્યાર્થિક નય કોના શુદ્ધિ કંપનાએ કરી દશ લેહ થાય છે —

(૧) અન્વય દ્રવ્યાર્થિક નય—જેમકે—ગુણર્થાવસ્થા ભાષ્ય દ્રવ્ય । ગુણપર્યાય છે સ્વભાવ જેનો, તે દ્રવ્ય (દ્રવ્યની આ બ્યાખ્યા અન્વય દ્રવ્યાર્થિક નયને લઈને છે જેમકે—એ દ્રવ્ય જાણતા તેને અનુયાયી (અન્વયી) તેના શુદ્ધ-પર્યાય પણ જાણ્યા બાદ અથવા મામાન્યનો બોધ થતા, તેને અનુયાયી (અન્વયી) વિશેષનો બોધ પણ થાય સુવર્ણ કોતા એને અનુયાયી (તેમા અન્વયકે એ સ્હેલા તના પર્યાય) કુદવ, કડા પણ યાદ આવી જાય (એ પર્યાયનો દ્રવ્યમા અન્વય ધર્મ રહ્યો છે તેને લઈને)

(૨) સ્વદ્રવ્યાદિ આલકે ૬૦ નં—જેમકે—સ્વદ્રવ્ય ચતુષ્કયાપેક્ષયા દ્રવ્યમસ્તિ । સ્વદ્રવ્ય, સ્વમેત્ર, સ્વકાળ અને સ્વભાવ એ સ્વશક્તિની અપેક્ષાએ દ્રવ્ય અત્ છે

(૩) પર દ્રવ્યાદિ આલકે ૬૦ નં—જેમકે—પર દ્રવ્યાદિચતુષ્કયાપેક્ષયા દ્રવ્યં નાસ્તિ । પર દ્રવ્યાદિની અપેક્ષાએ દ્રવ્ય અત્ છે

(૪) પરમ ભાવ આલકે ૬૦ નં—જેમકે—જ્ઞાનમય આત્મા । જ્ઞાનવાળો તે આત્મા અહીં આ માના અનેક સ્વભાવ

(જ્ઞાન, દર્શન, આગ્નિ, તપ, વીર્ય, મુખ્ય આદિ) માથી તે બધામા મુખ્ય (પન્થ -વભાવ) સ્વભાવ જે જ્ઞાન તે લીધું દર્શનમય આત્મા, મુખ્યમય આત્મા ઈત્યાદિ પણ કહેવાય, પણ પરમ ભાવ આહકે નયે તો જ્ઞાનમય આત્મા । એમ જ કહેવાય પુણ્યલાદિ અજીવથી આત્માનો બેદ દેખાડના (distinguishing) નાન છે

(૫) કર્મેષાધિ નિરપેક્ષ શુદ્ધ ૬૦ નં—જેમકે—
જીવ નિઃસ્પર્શ શુદ્ધાત્મા । એવ છે તે સિદ્ધ મમાન શુદ્ધ
આત્મા છે (અહીં આ એવને વળગેલો જે કર્મવળગણા તેની
અપેક્ષા ન કરીએ અને એવના મૂળ સ્વરૂપે જોઈએ, તો
એવ માત્ર સિદ્ધ જેવા શુદ્ધ આત્મા છે આ મ એ કહ્યું છે કે —

“ મગ્ગજગુણગણેહિ ય ચત્તદર્શિઃ હવતિ તદ્ અમુદ્ધજયા ।
વિષ્ણેયા સમારી મન્યે મુદ્ધા જ મુદ્ધજયા ॥” શ્રી દ્રવ્ય
સમુદ્ધ, ૧૩

અર્થાત્—માર્ગજ્ઞા અને ગુણ-ધ્યાન- આદિથી સમારી
એવના જે બેદ પાડવામા આવે છે તે અશુદ્ધ નયને લઈને,
શુદ્ધ નયને લઈને તો એવ માત્ર એ સરખા શુદ્ધ છે એમ
જાણવું શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થ- નયનો આ એ બેદ થયો
તેમજ (૨)—

(૬) ઉત્પાદ વ્યય ગોણત્વેન સત્તાઆહકે શુદ્ધ
૬૦ નં—ઉત્પાદ અને ન્યયને ગોણ કરી સત્તા (ધ્રોવ્ય) ને
મુખ્ય પ્રકૃષ્ટ કરનાર શુદ્ધ ૬૦ નં જેમકે—દ્રવ્ય નિત્ય,
દ્રવ્ય નિત્ય છે, (અહીં આ દ્રવ્યનું સર્વદા અવિચળપણે

હોવાપણું એ મુખ્ય ગ્રહણ કર્યું છે, અને તેથી કગીને દ્રવ્ય નિત્ય એમ કહ્યું, કેમકે ઉત્પાદ ચક્રરૂપ પર્યાય એ તો ક્ષણે ક્ષણે ઉપજે છે, વણસે છે, પવનાય છે, પણ દ્રવ્યની મૂળ મત્તા તં તો મદા કાયમ જ એ તેમજ (૩)—

(૭) ભેદ કટપના નિરપેક્ષ શુદ્ધ દ્રવ્ય નં—સેદની કટપનાની અપેક્ષા ન ગણે એના ત્રીજો શુદ્ધ દ્રવ્ય નેમકે— નિજપર્યાયસ્વભાવત્વાદભિન્ન દ્રવ્ય । પોતાના ગુણ પર્યાય, સ્વભાવથી અભિન્ન તે દ્રવ્ય

(૮) કર્મેપાધિ સાપેક્ષ અશુદ્ધ દ્રવ્ય નં—કર્મની ઉપાધિની અપેક્ષા ગણીને દ્રવ્ય અગે કહેવું, તે કર્મેપાધિ સાપેક્ષ અશુદ્ધ દ્રવ્ય નં નેમકે—ક્રોધાદિક્ષમજમાય આત્મા ક્રોધાદિ કર્મભાવવાળો આત્મા (અહીં આ આત્માને ક્રોધાદિ સ્વભાવવાળો કહ્યો, તે કર્મની ઉપાધિને લઈને, જે સમયેજે દ્રવ્ય જેવા ભાવે પરિણમે, તે સમયે તે દ્રવ્ય તે ભાવવાળું ગણાય છે, એટલે કર્મને લઈને ક્રોધાદિ ભાવમા પરિણમેન આત્મા ક્રોધાદિ ભાવવાળો કહેવાય છે, તેમજ લોકપિટ ભટ્ટીમા ૧૧૧ીજો ત્યાદ અગિરૂપે પરિણમે છે, અને તં વખતે અગિરૂપે કહેવાય છે તેમજ આ મા પણ જે સમયે જેવા ભાવ પરિણમે, તે સમયે તે ભાવરૂપ કહેવાય છે નાનીઓએ એ કારણે આત્માના આં ભેદ કહ્યા છે —

“દ્રવ્ય વપાયયોગાનુ પયોગો જ્ઞાનદર્શને ચેતિ ।

ચારિત્ર ત્રીયે સત્યવિષ્ણુ માર્ગેણ તસ્ય ॥”

—શ્રી ઉમાસ્વાતિવાચક કૃત શ્રી પ્રશમરતિ-૧૯૯

અર્થાત્—(૧) દ્રવ્ય આત્મા, (૨) કપાય આત્મા, (૩)

યોગ આત્મા, (૪) ઉપયોગ આત્મા, (૫) જ્ઞાન આત્મા, (૬) દર્શન આત્મા, (૭) ચારિત્ર આત્મા, (૮) વીર્ય આત્મા, એ આઠ પ્રકારે તેની (આત્માની) માર્જણા (ગવેષણા-પરીક્ષા કરવી) અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિકનો આ એક ભેદ થયે। તેમજ [૭]—

(૯) ઉત્પાદ વ્યય માપેશ અશુદ્ધ દ્રવ્ય નં-એક જ સમયમા દ્રવ્યને ઉત્પાદ વ્યય-ધ્રોવ્ય સુક્ષ્મ કહેવું જેમકે—
 વજ્રસ્મિન્ સમયે ક્રવમુપાદ્યવ્યવર્ત્યવ્યુક્તમ્ । અથવા સુવર્ણનું જે નમયે કડારૂપે ઉપજવું, તેજ સમયે કુડલરૂપે નાશ પામવું, પણ સોનારૂપે તો મુવ નહેવું દ્રવ્ય સત્તારૂપે નિત્ય હોવા છતાં, પર્યાયરૂપે ઉપજે-વણને ૮, એથી ઉત્પાદવ્યય માપેશ અશુદ્ધ દ્રવ્ય નં કહ્યો તેમજ (૩)—

(૧૦) ભેદકલ્પના માપેશ અશુદ્ધ દ્રવ્ય નં—
 ગુણ-ગુણીમા ભેદની અપેક્ષા રાખીને દ્રવ્યનું કથન કરવું તે જેમકે—આમનો દશનજ્ઞાનાદયો ગુણા । દર્શન-જ્ઞાનાદિ એ આત્માના ગુણ છે (અભેદની અપેક્ષાએ કહ્યું હોત તો આત્મા એ જ જ્ઞાનાદિ, ગુણ-ગુણી જૂઠા નથી, એમ કહેત પણ અહીં ભેદ દૃષ્ટિએ દ્રવ્યનું કથન કર્યું છે જન્તુત ગુણ-ગુણી જે જૂઠા નથી, તથાપિ ભેદકલ્પનાની અપેક્ષાએ અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયથી એમ કહેવાય છે)

દ્રવ્યાર્થિક નયના આ દશ ભેદ કહ્યા

પર્યાયાર્થિક નય

હવે પર્યાયાર્થિક નયનુ ંયાખ્યાન કરે છે —

+ 'પર્યેતિ ઉત્પાદમુપતિ વિપતિ ચ પ્રાપ્નાતીતિ પર્યાય ।'
અર્થાત્ ઉત્પતિ (ઉત્પાદ) તથા વિપતિ (વિનાશ)ને પામે
તનુ નામ પર્યાય એ અર્થે યદુ છે કે —

“અનાદિનિધને દ્રવ્ય સ્વપર્યાયા પ્રતિશ્ચયમ્ ।

ઉત્પન્નતિ નિમજ્જતિ જલ્પલ્લાવજ્જનં ॥”

અર્થાત્—અનાદિ અનત એવું જે દ્રવ્ય (સત્તારૂપે
શાશ્વત નિત્ય એવું જે દ્રવ્ય) તમા તેના પર્યાય પ્રતિક્ષણે,
(તેમ પાણીમા તાગ ઉપજે છે અને વલ્ગને છે તેમ)
ઉપજે છે અને વલ્ગને છે

અગાઉ (પૃ ૩૪) જે છ પ્રકારના દ્વિવિધ અને
છ પ્રકારના જ્ઞાનિવિધ મળી બાર સ્વભાવપર્યાય અને નવ
નારનાદિરૂપ વિભાવપર્યાય હતા તે તે અભિઆ પર્યાય
મળે સમજવા

પર્યાયના બે પ્રકાર છે — (૧) મહભાવિ પર્યાય (૨)
ક્રમભાવિ પર્યાય તે અર્થે કહ્યું છે કે —

“પર્યાયા દ્વિવિધ, પ્રમભાવી મહભાવી ચ મહભાવી ગુ
રુચ્ચમિધીયત, પર્યાયગાન્ધન નુ પર્યાયમામા યસ્ય સ્વલ્પકિ
લ્પ્યાપિનોઽમિધાનાન્ન દોષ इति ॥”

+ સ્વભાવવિભાવરૂપનયા યાતિ પચતિ પરિણમતીતિ પર્યાય
આવાપર્યહનિ —> ૧ નાવ-વિ ૥૧૩૬ જે પગિામે છે તે પાયા

અર્થાત્—પર્યાય દ્વિવિધ—(૧) ક્રમભાવી, (૨) સહ-ભાવી, સહભાવી પર્યાય તે ગુણ મહેવાય છે ગુણને પર્યાય કહ્યો તેમા દોષ નથી કેમકે ગુણ છે તે સ્વ યદ્વિત યાપિ પર્યાય* મામાન્ય છે

તેમા (૧) મહાભાવી પર્યાય તે ગુણ—જેમકે, આત્માના વિજ્ઞાન વ્યક્તિ-શક્તિ+ આદિ, અને (૨) ક્રમભાવી પર્યાય તે પર્યાય જેમકે—મુખ, હાથ, હૃદય, શોડ આદિ આત્માના પર્યાય (અહીં એમ સમજવાનું કે કે જાનાદિ પર્યાયાતર થાય તોપણ જ્ઞાનાદિ, અને મુખ પર્યાયાતર થાય તો હાથ, હૃદય પર્યાયાતર થાય તો શોડ, માટે જ્ઞાનાદિને સહભાવિ પર્યાય (ગુણ) કહ્યા, અને મુખ, હાથ આદિને ક્રમભાવી (પર્યાય) કહ્યા કામવા તન્નિકે જુઓ—અત્યારે આપણે મુખ અનુભવીએ છીએ, (અનુભવવુ, બાવુવુ, વેદવુ એ એક જ છે), તેમા મુખ પણ પર્યાય છે અને મુખનું જ જ્ઞાન (અનુભ

* સ્વવ્યક્તિવ્યાપિ પર્યાય સામાન્ય છે અર્થાત્ (અસ્તિત્વ) જુદા જુદા જે પદાર્થ તે બધામાં સામાન્યતા આપેતો (મટેતો) જે પર્યાય તે જુદા છે

+ અહીં આત્માનો વિજ્ઞાન અસ્તિ-અસ્તિ આદિ જુદા કહ્યો, તેમા એમ સમજવાનું કે કે આત્માનો ગુણ જ્ઞાન આદિ છે પણ તે જ્ઞાનાદિ કોઈમા અસ્તિત્વે કે, કોઈમા શક્તિરૂપે કે અર્થાત્ કોઈમા (જેમકે કેવલિમાં) સંપૂર્ણ વ્યક્ત-મગ્ન થતા છે, જોઈમાં સત્તારૂપે જ (શક્તિ ગો જ) ગણવા છે (જેમકે મુક્ત વિગે ના જીવ) પણ જે તો અગ જ

વન, વેદન) તે પણ પર્યાય છે અને ઘણા પત્રી વારો કે
 હુ ખ વેદીએ, ત્યારે હુ ખ પણ પર્યાય છે અને એ હુ ખનું
 નાન (અનુભવન, વેદન) એ પણ પર્યાય છે, પણ પ્રથમ
 ક્ષણે મુખપર્યાય હોયો તે પછીથી બીજે ક્ષણે હુ ખપર્યાય
 થયો, માટે મુખ-હુ ખ ક્રમભાવી પર્યાય જણાય, અને
 વેદવાક્ય (ભણવાક્ય, અનુભવવાક્ય) પર્યાય તો બને
 ક્ષણે મુખ હુ ખ બન્નેમા તે વાક્ય જ ગણ્યો છે, માટે મહાભાવી)

અભાવ દ્રવ્ય, અભાવ શુણ્ય, વિભાવ દ્રવ્ય અને વિભાવ
 શુણ્ય એ વડે કરીને પર્યાય+ પણ ચાર પ્રકારના છે તે આ
 પ્રમાણે —

(૧) અભાવ દ્રવ્ય વ્યજન પર્યાય—ચરમ મરી
 ગયી કિચિત્ ન્યૂન સિદ્ધ પર્યાય

(૨) અભાવ શુણ્ય વ્યજન પર્યાય—જીવની જ્ઞાનાદિ
 અનંત ચતુષ્ઠી

+ પરીન એ પ્રમત્તના પત્ર છે —(૧) અર્થ પર્યાય (૨) વ્યજન
 પર્યાય તે પ્રત્યેક પાઠ અભાવ ન અભાવ મળા વિભાવ દ્રવ્ય
 માટે વિભાવ વડે કરીને આ ચાર પ્રમત્તના છે

તેમા ન અભાવ અર્થપર્યાયો પ્રમાણ છે ૬ અનંતપર્યાયો
 હવ અને પુરુષ અદ્વૈત છે ને આ એ કહેવું છે —Refer ભા.ક
 I ૭૩ અર્થપર્યાય સમ્યક્ અદ્વૈત વર્ણના પ્રત્યક્ષિ છે વ્યજન
 પર્યાય ત્રિપ્રવર્તી છે

પ્રવૃત્તિનિવૃત્તિનિવચનાયત્રિયાકારિત્વોપલબ્ધિતા વ્યજનપર્યાય ।
 ભૂતમત્રિવિધસંસ્પર્શરહિત વત્તમાનવાગરચ્છિદ્ર ધસ્તુસ્પરૂપ ચ
 અથપર્યાય ॥ ”—તર્કભાષા, નવ પરિચ્છેદ

(૩) વિભાવ દ્રવ્ય વ્યજન પર્યાય—જીવની ચાર ગતિ અથવા ચારાગી લાખ યોનિ

(૪) વિભાવ ગુણ વ્યજન પર્યાય—જીવના મતિ આદિ—આ જીવ દ્રવ્યના ચાર પ્રકારના ચજનપર્યાય હતા તેમજ પુદ્ગલદ્રવ્યના પણ—

(૫) દેવભાવ દ્રવ્ય વ્યજન પર્યાય—અવિભાગિ પુદ્ગલ પદ્મભાણુ

(૬) મનભાવ ગુણ વ્યજન પર્યાય—પુદ્ગલ પર ભાણુના એક રસ, એક ગંધ, એક વર્ણ અને એ અવિરુદ્ધ પર્યાય

(૭) વિભાવ દ્રવ્ય વ્યજન પર્યાય—દિ અણુ, ત્રિ અણુ આદિ

(૮) વિભાવ ગુણ વ્યજન પર્યાય—ગગથી ગસાતર, ગવથી ગધાતર, વર્ણથી વણાતર, પર્યથી પર્યાતર

આ ચાર વ્યજન પર્યાય હતા +

+કોઈ કહ્યો કે જીવ અને પુરુષના આ ચાર ચાર ચજન પર્યાય હતા પણ માફીના ચાર પ્રકારના કેમ કે કલ્પ આ બધે જમાવવાનું કે—

“વમાધમત્તમ કાલઃ સ્થપર્યાયગાચરા ।

વ્યજનેન તુ સવદ્ધી દ્વાય યા જીયપુન્ગલી ॥”

અર્થાત્—મર્મ, અમર્મ, આમસ નો કાળ એ અથ પર્યાય નો ન—અર્થપર્યાયને તદ્વાદ્યે એ જ નિર્ણયપર્યાય નહિ, વ્યજન પર્યાય નો તે સિવાયના બે જ અને પુરુષ ન ચજન તદ્વાદ્યે કરે છે

(૨) આદિ નિત્ય પર્યાયાર્થિક નય—જેમકે—
મિદ્ધપવાયો નિય । મિદ્ધ પર્યાયની આદિ વધુ, કેમકે સર્વ
કર્મ કાય વયા પછી સિદ્ધ પર્યાયની ઉત્પત્તિ વાય માટે
આદિ, પણ પર્યાયનો નાગ કદી નહિ થતો હોવાથી નિત્ય

(૩) મત્તાને ગોણુ કડી ઉત્પાદ-વ્યય ગ્રાહકે
અનિત્ય શુદ્ધ પદ નય—મત્તાને ગોણુ કડી ઉત્પાદ-અયને
મુખ્ય અણુ ઝનાગ ૪ અણુ ત અનિત્ય શુદ્ધ
પદ નં જેમકે—સમય સમય પ્રતિ પર્યાય ત્રિનાશિન ।
પર્યાયો ૮ ત અમયે અમયે વણુન ૮ (આમા ત્રિનારા
એ શબ્દો તેનો પ્રતિપક્ષી ઉત્પાદ પણ આવી ગયો, કેમકે
ઉત્પત્તિ અને નાશ એ બેન અવિનાશાવી સળધ છે,—પણ
ધ્રુવતા (સત્તા) ને ગાળ કલ્લ હોવાથી તે આમા ન દેખાઈ
માટે આ નય મત્તાગોણુત્તેન ઇં)

(૪) મત્તા સાપેન નિત્ય અશુદ્ધ પર્યાયાર્થિક નય—
જેમકે—પરસ્મિન્ સમય ૩ ણદયયત્તોયાત્મર પવાય ।
અંક નમયમા પર્યાય ઉત્પાદ, વ્યય અને પ્રોવ્ય એ ત્રણે
યુક્ત છે (ખરી રીત આમ ન કહેવું જોઈએ, કેમકે પર્યાયનું
શુદ્ધ કેવ તો ત્યાં કહેવાય, કે સત્તા ન દેખાય, પણ અહિ
તા મૂળ મત્તા પણ દેખાઈ, માટે નિત્ય છતા અશુદ્ધ પદ
નં કહ્યો)

(૫) કર્મોપાવિ નિષ્પેક્ષ નિત્ય શુદ્ધ પદ નય—જેમકે—
સસારી જીવ સિદ્ધમદ્દ શુદ્ધાત્મા । ૧સારી જીવ છે, ત
નિદ્ધ મમાન શુદ્ધ આ મા કે (અચારી જીવને કર્મોપાવિ

હોવા છતાં, તેની વિવક્ષા નહિ કરતા જીવના જ્ઞાનાદિ શુદ્ધ નિત્ય પર્યાયની વિવક્ષાએ, આ નય ધર્મ શકે છે)

(૧) ક્રોધોપાદિ સાપેક્ષ અનિત્ય અશુદ્ધ ૫૦ નય— જેમકે—સસારિણામુત્પત્તિમગ્ન મને । સસારી જીવોને જ મ મરણ છે (અહિ આ જન્માદિ જે પર્યાય જીવને કર્મમયો ગને લઈને છે, તે અશુદ્ધ અને અનિત્ય છે, એટલે એ પર્યાયની અપેક્ષાએ આ અશુદ્ધ ૫૦ નં યથો x)

આ પ્રમાણે પર્યાયાર્થિકતા સુક્તિપૂર્વક છ લેઈ જઈ

નયોનું સ્થાન પ્રધાન

હવે એ જે નયોનુ સ્થાન પ્રધાન કહે છે —

(૧) દ્રવ્યાર્થિક નય સ્થાન નિયજ છે એમ કહે છે, કમકે દ્રવ્ય નિત્ય અને મહાજલલાવી છે, માટે (૨) પર્યાયાર્થિક નય સ્થાન અનિત્ય જ છે એમ કહે છે, કેમકે પર્યાય છે તે પ્રાય અનિત્ય છે, માટે એ અગે શ્રી રાજ પ્રશ્નીય ચૂનની વૃત્તિમા હતુ છે કે —

‘દ્રવ્યાવનયે નિત્ય પયાયાથમય સ્વનિત્ય । દ્રવ્યાર્થિ પાયો દ્રવ્યમય તાત્ત્વિકમભિમયત ન તુ પયાયાન્, દ્રવ્ય થા વયિપરિણામિત્વાત્ સ્વલક્ષાન્માત્રિ ભવતિ ।’

x ક્રોધોપાદિથી ૮૧ ન ચોન જન્મ-મરણરૂપ અશુદ્ધ અને અનિત્ય પરાયને દ્રવ્ય રૂપા માટે જ આત્માર્થી, મોનાર્થોનું પ્રવર્તન છે, અને તે અનિત્ય અશુદ્ધ પરાયના કારણે પર્મવગમજીવને દાગરા સા પાદિ શુદ્ધ નિત્ય પર્મવો અવરને .

અર્થાત્—વસ્તુ દ્રવ્યાર્થિક નયે નિત્ય છે, પર્યાયાર્થિક નયે અનિત્ય છે, દ્રવ્યાર્થિક નય દ્રવ્યને જ તાત્ત્વિક માને છે, પર્યાયને નહિ, કેમકે પગિણામિ હોવાથી દ્ર વ અન્વયિ અને મહલકાળભાવિ (રહ્યે કાળે મદૂય) છે

૩ કા-મમાધાન

શ ૮—દ્રવ્યાર્થિક નય ઠહ્યો, પર્યાયાર્થિક ઠહ્યો, તો ત્રીજો ગુણપ્રધાન ગુણાર્થિક નય કેમ ન ઠહ્યો ?

મમાધાન—પર્યાયોના ત્રકલ માથે જ ગુણનુ પણ નકલ થઈ ગયું, માટે

શ ૮—પયાય તો દ્રવ્યના જ છે, છતાં દ્રવ્યાર્થ અને પર્યાયાર્થ એવા બે જુદા નય ગા માટે ઠહ્યા ?

મમાધાન—દ્રવ્ય અને પયાય એ બેના સ્વરૂપની વિવક્ષા કરીએ તો કાર્ષ્ક ભેદ લાગશે દ્રવ્યના પર્યાય,—દ્રવ્ય અને પર્યાય કથચિત્ત અલેદ છતાં, કથચિત્ત ભેદરૂપ હોવાથી દ્રવ્યને છઠ્ઠી વિભક્તિનો પ્રથમ ‘ના’ લગાડ્યો છે જેમ, ‘રાહુનું શિર’—આમા રાહુ અને તેનું માથું એ બેને કથચિત્ત અલિન છતાં, પુન કથચિત્ત લિન્ન હોવાથી ગણેન છઠ્ઠી વિભક્તિનો ‘તુ’ લગાડ્યો છે દ્રવ્ય અને પયાયમા ગુ ભેદ છે, તે જુઓ, આ પ્રમાણે—પર્યાય કં તે દ્રવ્યવી પણ નૂકન છે, કેમકે એ- દ્રવ્યમા અનતા પર્યાય મલવે છે, દ્ર વ વૃદ્ધિ પામે તો પર્યાય વૃદ્ધિ પામે જ એવો નિયમ છે, દૃષ્ટે દ્ર વમા ગ ખ્યાતા, અગ ખ્યાતા પર્યાય છે, એવો નિશ્ચય

(પગ્ગિછે) અવધિજ્ઞાન વડે યર્થ મકે છે, અને પર્યાય વૃદ્ધિ પામે, ત્યાં દ્રવ્ય વૃદ્ધિની ભજના છે અર્થાત્ તે વૃદ્ધિ પામે નહિ એ અર્થે જુએ છે કે —

‘ મયણાપ ગતકાલા પરિચદ્ધ તસુ દબ્બમાયમુ ।

દપ્પ ઝદ્ધ માયા માન દબ્બ તુ મયણિરજ્ઞ ॥

અર્થાત્—દ્રવ્ય ભાવની વૃદ્ધિમા જોત-કાવની વૃદ્ધિની ભજના છે, અર્થાત્ જોત-કાવ વૃદ્ધિ પામે નહિ પામે ॥ યની વૃદ્ધિ થતા ભાવ વૃદ્ધિ પામે છે, પણ ભાવની વૃદ્ધિમા તા ન યની વૃદ્ધિની ભજના છે, અર્થાત્ ભાવ વૃદ્ધિ પામે સતે દ્રવ્ય વૃદ્ધિ પામે નહિ પામ

વગી દ્રવ્ય જોતવી પણ અનતગા છે, અને દ્રવ્યથી પણ પર્યાયો,—જે અવધિજ્ઞાન વડે જોઈ જાણી મળાય છે, ન જ્યાતા કે અમ જ્યાતા ગુણ છે તે અર્થે જુએ છે કે —

‘ નિત્તપિમ્મમ્મહિતા દમ્મણતગુણિય પવસહિ ।

દબ્બહિતો માગો સ્સગુણાસ્સગુણિઆ થા ॥ ”

અર્થાત્—જોત પ્રદેશથી દ્રવ્ય મનતગુણ છે, દ્રવ્યથી ભાવ સ જ્યાતગુણો કે અમ જ્યાતગુણો છે છતાંકિ જોતની નાંદ મૂલની ટીકામા સવિન્નર જ્ય છે

એટલે દ્રવ્ય અને પર્યાયના સ્વરૂપની વિવક્ષા કરવા તેમા ભેદ છે, અને તેવી દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક એ બે જો નય જ્યા છે, અને ન (દ્રવ્ય અને પર્યાય) અપરમ મળે છે, તમાપિ સ્વભાવભેદને લઈ પોતપોતાને પૃથક્ (ભિન્ન) સ્વભાવ છે તે ત્યજતા નથી જ્યા છે કે —

“અણાણે પચિસતા દિના આગમ અણમણસ્સ ।
મેન્તા ધિ અ ણિચં મગમગભાય ન ચિજ્જદ્ધતિ ॥”

અર્થાત્—દુઝો અન્યોન્ય પ્રવહતા છતા, અરમ્પરમ
અવકાશ આપતા છતા, નિત્ય મળતા છતા પોતપોતાનો
સ્વભાવ ત્યજતા નથી

એનો (દ્રવ્ય અને પ્રત્યાયનો) સ્વભાવમેઢ આગળ
દહીશું, ત્ય એને પચાયના સ્વભાવમા શુ ફેરુ તે આગળ
જણાવશું

ગણકા—ત્ય અને પચાયથી જ્યનિરિખ્ત (ભિન્ન) એવા
સામાન્ય અને વિશેષ ે, નો ત સામાન્ય અને વિશેષના
સામાન્યાર્થિક અને વિશેષાર્થિક એવા નય કેમ ન દેશા ?

સમાવાન—ત્ય અને પચાયની ભિન્ન સામાન્ય-
વિશેષ ે નહિ મથાત એમા જ એન અતભાવ છે, મા-
સામાન્ય-વિશેષ દ્વય-પચાયના કવી રીતે મલબલ ે ન
બનારે છે પ્રમજોપાત્ત સામાન્ય દખાડે ે —

સામાન્ય બે પ્રકારનું ે—(૧) નિર્ચક્ સામાન્ય
અને (૨) કોદેર્વતા સામાન્ય તેમા પટેકાનું આ લક્ષણ —

+ પ્રતિષ્પચિત તુલ્યા પચિત્તિસ્તિયક સામાન્ય યથા નર
જ્ઞાપલેયપિંદેષુ મોલ્યમિતિ ।

અર્થાત્—જૂની જૂની વ્યક્તિમા જે તુલ્ય પરિણતિ
ઁ, તે તેઓનું નિર્ચક્ સામાન્ય જેમ-જૂઢા જૂઢા મળવ
સામનેય (માય આદિ) ॥ નમૂના તેઓની તુલ્ય પચિ

તિરૂપ ગોત્ર (ગાયપણું) તિરૂ ક મામાન્ય છે ઉદાહરણ,
તે જ નતિવાળો (તુચ પરિણતિરૂપ ગો વવાળો) આ
ગાયોનો સમૂહ ૭ મથવા ગો મદગ (ગાયના જેવી) જવય

ગીબ નામા યનુ લાણ —

પ્રયાપરપરિણામસાધારણદ્રવ્યમૃચ્ચતામામાન્યમ, યથા
દ્રવ્યક્રવગાચનુગામિ વાચનમિતિ ॥

અર્થાત—પૂર્વ અને અપર પ્રયાય તેમા રહેતુ જે
(મનેને) મામાન્ય દ્રવ્ય ત (ત્રિઓનુ) ઉદ્દર્શતા મામાન્ય
રહેવાય જમડે—ગો સાના પૂવ અને અપર પર્યાયરૂપ કદા
અને જાણ, એ જેમા રહેતુ સામાન્ય દ્રવ્ય જે ગાયન ત
(જનનુ) ઉદ્દર્શતા મામાન્ય છે

(માટી અને સોના આદિના ધાતુરૂપ) પૂવ અને
અપર વિવર્ત (પર્યાય) મા યાપેતુ માટી નાનું આદિ તથા
તે ઉદ્દર્શતા મામાન્ય, અને આ મામાન્ય ત્રિજાણનામિ
(નિરૂપ) ૭ આ અંગે કહ્યું ૮ ૮ —

‘પ્રયાપરપ્રયાયયારનુગતમક દ્રવતિ નાસ્તાન્ પર્યાયાન્
ગચ્છતીતિ વ્યુત્પત્ત્યા ત્રિકાલ્પાનુયાયી યા ષ્વચ્ચશસ્તદૂર્ધતા
સામાન્યમભિધીયતે ॥ ’

+ તા પર્વ કે- ગૃહી પૂરી વ્યક્તિઓમા સામાન્ય પર્યાય તે
નિર્દેશ મામાન્ય, અને જુદા જુદા પર્યાયમા સામાન્ય દ્રવ્ય તે
ઉદ્દર્શતા સામાન્ય નિરૂપ ક પ્રયાય અનિરૂપ ૬ એટલે ઉદ્દર્શતા
સામાન્ય તિરૂ નિર્દેશ અનિરૂપ

અર્થાત્—પ્રવાપર પયથિને અનુગત એક (દ્રવ્ય) તે તે પયથિને પામે છે, એવી (દ્રવ્યની) સ્તુત્પત્તિ વટે (જેતા) ત્રિપાપાનુયાયી ને (તે ગદ્યા પયથિમા નહેનો) વસ્તુ અથ (વ્ય) તે ઊર્ધ્વતા સામાન્ય નહેવાય છે, ઉપાદય, જેમ- પ્રકાશ અને કલ્પમા નહેલુ તે (આ) નોનુ જ, અથવા તે જ (કે જે મે પૂર્વ જોયો હોનો) આ જિનદત્ત તેમા તિર્થંક સામાન્ય તો પ્રતિ ચક્ષિત માદ્યપગ્નિતિલક્ષણ હોઈ વ્યજનપયથિ જ છે વ્યજનપયાય ન્યૂવ, દાલાતરમ્થાયી અને શબ્દોના મંડિતના વિષય છે, આવુ પ્રાવચનિજોનું (આચાર્યોનું) કહેલુ છે અને ઊર્જતા સામાન્ય તો દ્રવ્ય જ છે એવો વિવક્ષા કરી અને વિગેષ પણ સામાન્ય વિમદશ વિવર્ત લક્ષણ વ્યક્તિરૂપ પયાયમા જ અતર્ભૂત છે એટલે તિર્થંક અને પયાયાથિ ને એ જો વિના અધિ નયોનો અવકાશ નથી

+ તાત્પર્ય—વિગેષો પયાયમા અતભૂત થાય કે એટલે એ પયાયાર્થિમા આ સા સામાન્ય । જેને તેમા (૧) તિર્થંક સામાન્ય જે વ્યજનપયાય હોવાથી તેમા પાપ પયાયાર્થિમા અતભૂત અને મેધતા અમા ર તો રજ છે એટલે તેમા તિર્થંકમા અતભૂત એટલે સામાન્યાર્થ એ વિગેષય એવા જુ । નવની ૧૮૨ ની, એમ અભાવુ

સાત નય

હવે સાત નયની મજ્યા કરે છે —

૧ પ્રથમ 'યાર્થિક' નય, તેના ત્રણ ભેદ—(૧) નૈગમ નય, (૨) સમ્રહ નય, (૩) વ્યવહાર નય

૨ બીજો પર્યાયાર્થિક નય, તેના ચાર ભેદ—(૪) મનુષ્ય, (૫) શબ્દ, (૬) મમભિરૂદ, (૭) એવબૂત

જો બંને (૧-૫) ના મેદનો સમજી શકાય, તો સાત જ નય થશે શ્રી પ્રવચન આગ્રહધારની વૃત્તિમાં પાત્ર, ચાર જ, તેમ જ પછી મૂળ નય કહ્યા છે તે મવિમ્ન આગળ બતાવશે

સાતે નયની નિયુક્તિ (વ્યુત્પત્તિ)

નૈગમની વ્યુત્પત્તિ શ્રી અનુયોગદ્વારા તથા તેની મોટા આદિમાં પ્રાપ્ત છે તે મુજબ —

૧ " જગર્તિ માજર્તિ મિજર્તિ જોગમમ્મ ય નિર્ત્તી ।

મસાર્ણ પિ જયાણ લ્પક્ષણમિજમા સુજદ શોચ્છં ॥ "

અર્થાત્—અનેક પ્રમાણ (સામાન્ય-વિશેષ જ્ઞાનાદિ) વડે જે નય માપે (જણે, વસ્તુનો નિશ્ચય કર) તે નૈગમ આ નૈગમની વ્યુત્પત્તિ જે બીજા નયોનું લક્ષણ પણ આ પ્રમાણે પ્રકાશ (૧)

મધ્ય અને વ્યવહારની નિયુક્તિ—

૧, નૈવ માનર્મિનાતીતિ નૈગમ ।

‘ સગમિયપિંડિય-થ સગહયણ મમાસઓ વિતિ ।
 ઘઘનિ(ક) વિણિચ્છિ (નછ) યત્થ ઘઘહારોમ યદ-પસુ ॥૨૧॥ ’

અર્થાત—સગમિય (મગૂદીત) મમ્યક પ્રધારે ગ્રહણ
 કરેલ, જે પિંડિય-થ (પિંડિનાથ) એ- પિંડ (મમૂહ, જાતિ)
 ઉપ બધેલો અર્થ વિષય (પદાર્થ, દ્રવ્ય), તે સગહયણ
 (સમગ્રયજ્ઞ) મગૂહનયનું વામ્ય મમાસઓ (મમાસત)
 મથેપે વિતિ (ગદનિ) કહે છે કેણ ? તો કે શ્રી તીર્થ કે
 ગદિ અર્થાત—મગૂદીત એ- જાતિઉપ જે અર્થ તે મગૂહ.

ઘઘદ (વત્ત) વર્તો છે, શા માટે ? તો કે વિણિચ્છિયત્થ
 (વિનિચ્છયાર્થ) વિનિચ્છયને માટે, વિનિચ્છય એટલે શુ ? તો કે
 (વિ+નિ +યથ વિ=વિગતો (જતા ગયો છે) નિચ્છયો=પિંડ
 ઉપ મામાન્ય, યજ્ઞમાન જેમાથી તે વિનિચ્છય નિ=આધિક્યેન
 અધિપ્પણે ઘઘ=પિંડ, મામાન્ય અર્થાત ‘મામાન્ય’ જેમાથી
 જતા ગયો છે, એવા અર્થમા અર્થાત વિશેષઉપ અર્થમા જે
 વર્તો, તે વ્યવહાર—અર્થ દ્રવ્યમા

ઋતુનયન અને ગાન્ધનયની નિર્બુદ્ધિ—

‘ પશુપત્તગાદી કન્નુસુઆ જયવિતી મુળય-થા ।

દન્નતિ વિમેમિયતર પશુપત્ત ગઆ મદા ॥૨૨॥

અર્થાત—પ્રત્યુત્પન્નગાદી-વત માનને ગ્રહણ કરનારો તે
 તે ઋતુનયન નયવિધિ જાણે, આ પ્રત્યુત્પન્નને-વર્તમાન
 વધાર વિશેષિતપણે (વિશેષ લેદલી) ઇચ્છે છે તે નય
 નય છે

સમભિરૂઢ અને એવ ભૂતની નિર્થુકિત—

“ વત્થુઆ સમમણ હોઈ અવત્થુ ણપ સમમિરુદ્ધે ।

ચજ્ઞ-અત્થ-તદુભય પવમ્મઓ વિસેમેતિ ॥૧૫॥ ’

અર્થાત-વત્થુ થી મ કમણ તે સમભિરૂઢ નય મતે
અવત્થુ છે, વ્યજ્ઞન, અર્થ અને તદુભયનો વિગેષ ઠીકે-લે
પાડે તે એવ ભૂત છે

‘ નાયમિ ગિણિહય-અ, અગિણિહયવ્યય ઇત્થ અત્થમિ ।

જહવજ્ઞમથ્થ ઇહ જો ઉવપ્પમો મ્મો નઓ નામ ॥૧૬॥ ”

અર્થાત-આ જાણનામા નહુણ કરવા યોગ્ય અને નહિ
અહુણ કરવા યોગ્ય દખાત પગરે ચલન કરવા યોગ્ય જ છે,
એવો જે ઉપદેશ તાનું નામ ‘નય’ છે

તેમા (૧) નેમમ દ્રવ્યાર્થિદ નય ધર્મ-ધર્મી, દ્રવ્ય-
પર્યાય આદિના પ્રધાન-અપ્રધાનપણે અલ્પ કરેલ વસ્તુને
મમૂહાર્થ (પિ કિતાર્થ) કહે છે +

(૨) મ અલ્પ દ્રવ્યાર્થિદ તા નેમરૂપે કરી વસ્તુના
મમૂહને (વસ્તુનતને) એકીભાવે નહુણ કરે છે અને—

+ ધમયા ધર્મિણા ધર્મધર્મિણીસ દ્રધાનાસજ્જનારોપસુક
લ્પાશાદિમાયનાનેવગમગ્રજ્ઞનામકો નેમમ ।—૨૧, ૧૧, ૨૧નામ્

આ । ૧૫ મ્મ દલો ‘ ૧ સમાથી ૧૩૧૧ મોલતા અને
મીગની પ્રધાનતા નહુણ કરવાથી જાન થયુ માટે ૧૧

પયાયયા દ્રવ્ય યા પયાયદ્રવ્યયોશ્ચ મુલ્યામુલ્યરૂપતયા
વિરમ્બણપર નેમમ ।—જે । તર્કભાષા, નય પરિચ્છેદ

(૩) વ્યવહાર દ્રવ્યાર્થિક નય, મગ્રહે ગ્રહણ કરેલ જે અર્થ તેના ભેદરૂપે વસ્તુનો વ્યવહાર હોય છે

નૈગમ અને વ્યવહાર અશુદ્ધ દ્રવ્યને કહેતા હોવાથી અશુદ્ધ છે, અને મગ્રહ શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક હોવાથી શુદ્ધ છે એ અંગે ત્રી અનુયોગદ્વારની વૃત્તિમા કહ્યું છે કે —

“નૈગમયવહારરૂપોઽવિશુદ્ધ વત્ત વત્ત નૈગમયવહારો અમતદ્વયણુવાચનેવવ્યક્ત્યામક કૃષ્ણાચનેકગુણાધારં ત્રિકાલવિષય સાવિશુદ્ધ ક્વચિમિચ્છન, સગ્રહશ્ચ પરમાણ્વાદિ સામાન્યા દેવં તિરોમૃતગુણવલાપમત્રિધમાતપયાપરવિભાગ નિયં સામાન્ય મેઘ દ્રવ્યમિચ્છયેષ, તદ્ધ વિલાનેજ્ઞામ્યુપગમકલ્પેનાઽકલકિત્થાત્કુદ્ધ, તત્ત શુદ્ધદ્વાયામ્યુપગમપરત્ત્વાદુદ્ધમેવાય મિતિ ।”

અર્થાત—નૈગમ અને વ્યવહાર નય અવિશુદ્ધ છે, કેમકે તે બંને અનત દ્વયભૂતિરૂપ અનેક વ્યક્તિરૂપ, કૃષ્ણાદિ અનેક શુણ્ણુઆધારરૂપ અને ત્રિજલવિષય એવા અશુદ્ધ દ્રવ્યને માને છે (કહે છે) અને મગ્રહ પરમાણ્ણુ આદિ સામાન્યમાથી જેનો શુણ્ણુમૂલ તિરોમૂલ (અમકટ) છે એણે, અને જેના પૂર્વાપર વિભાગ (પર્યાય) અવિધમાત છે એણે, નિત્ય સામાન્ય ન દ્રવ્ય માને છે, અને આ નિત્ય સામાન્ય દ્રવ્ય અનેકતાના પ્રમગરૂપ કલકથી રહિત હોવાથી ખરીત શુદ્ધ છે, અને એવા શુદ્ધ દ્રવ્યના અશુણ્ણુપગમ પરત્ત્વે આ મગ્રહ નય શુદ્ધ ન છે

૧ દ્રવ્યાર્થિક નયના નૈગમાદિ ત્રણ ભેદ

(૧) નૈગમ નય

હવે નૈગમ નયની પ્રરૂપણા કરે છે —

નૈગમનો વ્યુત્પત્ત્યર્થ— ‘નૈવ ગમા વાધમાર્ગા વસ્યા સૌ નૈગમ ।’ અર્થાત્ “ નથી એક જેને ગમ (બોધ માર્ગ) તે નૈગમ ” નય કહેવાય (અહિ ‘નૈકગમ’માંથી ‘ક’ નો ‘પ્રપોદશદિવ’ને લઈ લેવાય થયો છે, એટલે “નૈગમ” રહ્યું)

આ નૈગમ નયના ત્રણ ભેદ છે — (૧) ધર્મદ્વયગોચર નૈગમનય, (૩) ધર્મીદ્વયગોચર નૈ૦ નય (૩) ધર્મ-ધર્મી ગોચર નૈ૦ નય

અહીં આ ‘ધર્મી’ એટલે દ્ર વ્ય, અને ધર્મ એટલે વ્યજનપર્યાય સમજવો

પ્રથમ ભેદનું (ધર્મદ્વય ગ્રહણ કરનાર નૈગમનું)

ઉદાહરણ — ‘ સત્ સત્ત્વમાત્મનિ ’ આત્મામા સત્ ચૈતન્ય ધર્મ છે આ આત્મા દ્ર વ્યના ભે ધર્મનું (વ્યજન પર્યાય) કથન કર્યું — (૧) ચૈતન્ય અને (૨) સત્, તેમા ચૈતન્ય નામનો વ્યજનપર્યાય વિશેષણરૂપે હોવાથી મુખ્ય છે, સત્ નામનો વ્યજન પર્યાય વિશેષણરૂપે હોવાથી અમુખ્ય (ગૌણ) છે આમ એક ધર્મના પ્રધાનપણા અને ધીજાના ધર્મના અપ્રધાનપણાએ વસ્તુનો પિડિતાર્થ કહેવાડપ નૈગમ નયનો આ પ્રથમ ભેદ થયો

(૨) નૈગમના બીજા ભેદનું ઉદાહરણ — ‘વસ્તુપર્યાય ધ્વજ ઇત્ય’ અર્થાત્ “વસ્તુ-પર્યાયવાણુ એ દ્રવ્ય” અહીં આ દ્રવ્યનું એ ધર્મી વડે કથન કર્યું (૧) દ્રવ્ય, (૨) વસ્તુ પર્યાયવત્ તેમા દ્રવ્ય નામનો ધર્મી વિશેષણરૂપે હોવાથી મુખ્ય છે, અને ‘વસ્તુ’ નામનો ધર્મી વિશેષણરૂપે હોવાથી તે અમુખ્ય છે આમ એક ધર્મી (દ્રવ્ય) ના પ્રધાનપણા અને બીજા ધર્મીના ગૌણપણાએ વસ્તુનો સમ્બંધાર્થ કહેવારૂપ નૈગમ નયનો આ બીજો ભેદ થયો.

(૩) નૈગમના ત્રીજા ભેદનું ઉદાહરણ — ‘ક્ષણમેક સુખી વિષયાસક્તઃ’ — અર્થાત્ ‘વિષયાસક્ત એવ એક ક્ષણ સુખી છે’ અહીં આ વસ્તુનું ધર્મ અને ધર્મી વડે કથન કર્યું — (૧) વિષયાસક્ત એવ (ધર્મી) અને (૨) સુખી (ધર્મ) તેમા વિષયાસક્ત એવ દ્રવ્ય (ધર્મી) વિશેષણરૂપે હોવાથી તેનું પ્રાધાન્ય છે, અને ‘સુખી’ વ્યવનપર્યાય (ધર્મ) વિશેષણરૂપે હોવાથી તેનું અપ્રાધાન્ય છે આમ ધર્મીની મુખ્યતા અને ધર્મની ગૌણતાએ વસ્તુનો સમ્બંધાર્થ કહેવારૂપ નૈગમ નયનો આ ત્રીજો ભેદ થયો.

નૈગમનો બીજો અર્થ.

અથવા ‘નિગમો વિવલ્પસ્તત્ર મગ્નો નૈગમઃ’ અર્થાત્ નિગમ એટલે વિખ્ખ, તેમા જે હોય તે નૈગમ આના ત્રણ ભેદ છે — (૧) ભૂત નૈગમ, (૨) ભવિષ્યત નૈગમ, (૩) વર્તમાન

તેમા (૧) અતીતમા વર્તમાનનું આગેપણુ કરવું, તે ભૂત નૈગમ. જેમકે—આજે દિવાળી પર્વને દિવસે શ્રી વર્ણ માન મ્યામી મોભે પધાર્યા

(૨) જે હજી રવાનું, તેનું થઈ ગયા કપે કહેવું, તે ભાનિ નૈગમ જેમકે—અર્ક ત^૧ સિદ્ધ થયા જ

(૩) કંવા માડેલી વસ્તુ હજી થોડી થઈ છે, પૂછી નથી થઈ, ત્યાં કહેવું કે વસ્તુ થઈ, એ વર્તમાન ગમ જેમકે—‘ઝોદન’ રધાય છે, અથવા ‘ભાત’ રધાય છે +

નૈગમ નય વડે ધર્મ (પચાય) અને ધર્મી (દ્રવ્ય) એ જોમાથી જોઈના જ (બનેના નહિ) પ્રાધાન્યનો બોધ થાય છે, અને પ્રમાણ વડે એ બનેની મુખ્યતાએ એ બનેનો પિડિતાર્થક બોધ થાય છે એમ સમજવું +

૧ અગિયત તેમજે મુલસ્થાન^૧ વર્તતા હવ મુખ્ય કેવળી દેહા નીત થી થા તથાપિ થરાના છે તે રસારો કહેવું

+ જો ન’ એમ્લે ગરના ચોખા અને ‘ભાત’ એટલે પાણી રાંધેના ચોખા ચોખા ગરવા માટે ચૂને ચૂના રા છે, તે રધાયા નથી છતાં તેમા જો ન ‘ભાત’ (ગરવા ચોખા) નું આગેપણુ કરું તે વર્તમાન નૈગમ

+ તાત્પર્ય કે—વસ્તુના ધર્મ—ધર્મીરૂપ અજોમાથી એક અમુકની મુખ્યતા અને ઈતર વચની ગૌરવતાએ મોધ થાય તે નય કહેવાનું પણ અરોડી મુખ્યતાએ મોધ થાય તે પ્રમાણ કહેવાનું અને બીજા બના અરોડા નિષેધપૂર્વક એક અમુક જ અરોડા મોધ થાય તે દુર્નય કહેવાનું ૯૬, ‘મનુ ચૈતન્ય ગામનિ આત્મામા સત

ફરે નૈગમાભાસનુ નિરૂપણ કરે છે

ધર્મદ્વયને, અથવા ધર્મોદ્વયને અથવા ધર્મ-વર્મોને
એકાન પૃથક્ પૃથક્ માને, તે નૈગમાભાસ ઉદાહરણ -
એમકે— આમનિ મત્ત વત ચે પરસ્પરમયત વૃથમ્ભૂત ।
' આત્મામા પ્રત્વ અને ચૈતન્ય એ પર-પર અત્યંત બિ ।
હે ' આમા ધર્મોદ્વયને પ અપર એકાન પૃથક્ માનવારૂપ
ધર્મોદ્વય નૈગમાભાસ થયો તેમજ વસ્તુગયાવગદ્ દ્રવ્ય '
—એમા ધર્મોદ્વયને પ અપર એકાન પૃથક્ માનવાની ધર્મો
દ્વય નૈગમાભાસ વાય, તેમ જ 'અણમર્ક સુતી ત્રિવિધામત્ત

ચૈતન્ય કે આમા આત્માના ચૈતન્ય અતની મુખ્યતા ન અને સત્ય
અશની મોલુતાએ મોવ થાર હ, માટે આ સમ નથ નાકર છે
આમા ચૈતન્યને મુખ્ય હોના છે, પણ મરનનો નિવર નથી તેમજ
એમ કહુ દો । કે 'મત્તર્વત ચ જ્ઞાનિગ્દત્તમત્તધમામ્ આમનિ'
—આત્મામા સત્ય ચૈતન્ય અને જ્ઞાનિગ્દત્ત મીગ્દ અતત ધર્મ કે
આમા મત્ત આિ બસ ધર્મના નેના પ્રાધાન્યપૂર્વક મો । રોવાની
એ પ્રમાણ વાગ્ય છે પણ એમ કહુ હોવ કે ચૈતન્યમયામનિ
આત્મામા ચૈતન્ય જ કે, બીજા ધર્મ નથી, તો આ એમતરૂપ તાંછ
દુર્લભ નાક્ય છે આત્મામા ચૈતન્ય છે એ માન્યુ, માટે નથ, પણ
બીજા ધર્મ અત નથી જ એમ કહુ માટે નર રૂપે હુ ઉમેર્યો

૪ “તત્ર દ્રવ્યમાત્રગ્રાહી પયાવપ્રતિપક્ષી દ્રવ્યાર્થિકામામ ।
પયાવમાત્રગ્રાહી દ્રવ્યપ્રતિપક્ષી પયાવાર્થિકામામ । ધર્મધમા
દીનામવાતિકર્ણાર્થક્યામિસધિ નૈગમામામ યથા નયામિવ
વૈશેષિકદર્શન । ”—જન તર્કભાસા—શ્રીમ. ૫૦ ૮૦

અર્થ—તેમા દ્વયને જ અલગ કરી પસારનો પ્રતિષેપ (નિવે-
અપનાવ) કરનાર ન સધિ આસ ઇત્યાદિ

જીવ ”—એમાં ૬ ય અને પચાસને અરસપરસ એકાત બિન
માનવાથી ધર્મ-ધર્મી નેગમાલાસ યાવ ++

નૈયાયિક-વૈરોપિક દર્શન પણ નેગમાલામી છે=

૬ ચાર્ધિનો આ પ્રથમ ભેદ થયો ૧

— ૦ —

++ તાત્પર્ય કે-૧-૧૭મા ધર્મ અનેક છે તે એકાત માને,
પણ એ-બીજાનો માટે ન મા. આ ૧૭ એક ધર્મને મા, બીજાને
ન મા તે નેગમાલાસ

= વૈરોપિક (૧) ન્ય (૨) ગુણ (૩) કર્મ (૪) સામાન્ય (૫)
વિશેષ (૬) સમનાન અને (૭) અભાવ—એ આત પદાર્થ માને કે
આમાં (ગુણ-ધર્મ) ન્ય અને ગુણ (વર્મ)ને એકાત બિન પદાર્થ
મા ના કે દ્રવ્ય અને ગુણ મા ૬ એટલે ઉપરથી નવપ્રાકી જણાય
છે, પણ તેને પરસ્પર એકાત બિન માને છે માટે એ નેગમ નવા
લાસ કે આના મવિસ્તર અરૂપ માટે સ્થાવાદ મજરી, પદ-
દર્શન સમુચ્ચય આ વિશેષ યોગ્ય ૨

નૈયાયિક સમય, પ્રમેય આદિ એકાત પદાર્થ માને કે તેમાં
પ્રમેય જે દ્રવ્ય વસ્તુનો અભાવ કે તેને નથી એકાત બિન માને
■ એને એ પણ નૈ ન આ

૧ આ નવ અસપ્રાદી ૭

(૨) સંગ્રહ નય

હવે દ્રવ્યાર્થિકેના ખીજા બેઠ સંગ્રહ નયનું વર્ણન કરે છે —

‘મામા યમાત્રગ્રાહી પદમશ સંગ્રહ’ । મામાન્યને જ ગ્રહણ કરના જ પરમર્શ (ગોધ) તે સંગ્રહ નય ‘મામા ય માત્ર’ જેમા ‘માત્ર’ મ પૂર્ણતા અને અવધાન સૂચને છે અશેષ વિશેષ રહિત ‘મત્વ’ ‘દ્રયવ’ ઈર્મત્વ’ આદિ ગ્રહણ કરવાનું છે શીલ જનુ, ત મગ્રહ અર્થાત વિશેષ રાશિને સમગ્ર એકભાવે ઈગ્રી એક સમુદાયે ગ્રહણ કરે તે સામાન્ય તાત્પર્ય છે—

‘સ્વજાતે દૃષ્ટાભ્યામગ્રાહેન વિશેષાણામકરૂપતયા યદ્ગ્રહણં સ સંગ્રહ ।’

અર્થાત—અવગણિને દૃષ્ટથી+ અવિરુદ્ધપણે વિશેષ પદ એકરૂપભણે ગ્રહણ કરવું, તે મ = નં

જેમા સામાન્ય અને વિશેષ પિડીબૂત છે એવાન+

પદ્ધતેન વિશેષાણા ગ્રહણ સંગ્રહો નય ।

સ્વજાતેરવિરોધેન દૃષ્ટાભ્યા કથચ્ચન ” ॥૬૫॥

—‘નય’ નિરૂપણ

+ દૃષ્ટ (અનુદક્ષ) ઈટ (પરોક્ષ શાસ્ત્ર આગમ અનુમાન, લોકનિવહાન)

++ વિશેષ રહિત નસુ એટલે જેમા સામાન્ય જ્ઞાનપણે કર અને વિશેષ ગૌણપણે જે જેમા સામાન્ય-વિગેરેનો એક સમુદાય

વિશેષ રહિત શુદ્ધ વસ્તુનો અનુભવ ન્સ્તો જે જ્ઞાનવિશેષ,
તે સમૃદ્ધતા વડે ડગી ડહેવાય છે આ સમૃદ્ધતા બે ભેદ
છે — (૧) પર સમૃદ્ધ મન (૨) અપર મન

= પરમ સમૃદ્ધનું લક્ષણ — મ પૂર્ણ વિશેષાભા ઉદ્દામીનતા
ભજતો મત્તામાત્ર શુદ્ધ ડ ને જે માને, તે પરમ સમૃદ્ધ
જેમકે વિશ્વ એક છે, — અભેદપણે માત્ર હોવાથી અહીં આ
'સત્' એ નાનકડા સામાન્ય રેતુનિત 'મત્તા'ના અભેદને
લઈને વિશ્વની એકરૂપતા સમજી કરી

પરમ નહાભામ લક્ષણ — વિશેષમાત્રનો નિષેધ કરી
સત્તાદ્વૈત (સત્તા મિવાય બીજી કંઈ નહિ, એકાદ મત્તા સામાન્ય)
ને સ્વીકારનાર તે પરમ સમૃદ્ધાભામ જેમકે 'સત્તા' માત્ર જ
તારવ છે (બીજી કંઈ તારવ જ નથી), સત્તાથી અલગ એવા
વિશેષો નહીં હોનાતા હોવાથી એમ માનનારા પાયા અદ્વૈત

યથેન અર્થઃ રજા નહિ તો નિર્વિશેષ દ્વિ સામાન્ય ભવેત્
સ્વરચિવાણયત્ ॥'

= આ મહા સામાન્ય પ । દેવાન છે મહાસામાન્ય એક જ
છે અને જે મત્ત (વસ્તુન હાનપણ) તે છે વસ્તુ હોય
(સૂય હોય) તો પત્રી તેના નામિત્વ 'ચત્ત' 'પ્રમેયત્વ'
'કુણત્વ' મત્ત એ આરૂપ બીજા અપર અથવા અનાતર
સામાન્ય થાત અથવા —

મત્ (રત્વ એક હોવાથી મહાસામાન્ય)

નયવ	મુજત	નમેત્વ	પરાયત્વ	અભાવત્વ	વસ્તુત્વ
(અનાતર સામાન્ય)			ઇત્યાદિ		

વાદી દર્શનો પઠ સમ્રાહાલામ જાણવા +

x અપરમ પ્રાણુ લક્ષણુ—દ્રવ્યત્વ, ગુણત્વ, ક્રમ ત્વ, પર્યાયત્વ આદિ અવાન્તર સામાન્યને માન, અને તેના બે-મા ઉદામીનતા (ગજનિમીવિકા-આખ મિચ્છામણા) નુ આલેખન કરે છે, તે અપરમ પ્રાણુ જમક વર્મ, અધર્મ, આકાશ, કાલ, પુદ્ગલ અને જીવનુ દ્રવ્યપણુની અભેદતાને લઈને એક માનવુ તે અહિ આ (જીવાદિ પ્રત્યે-ક્રમત્વ) દ્રવ્યત્વ સામાન્ય હોવાથી અક્ષેપરો એછએનુ એકય નુ જાણ વાય છે, અને ધર્મ, ગુણ, સ્વભાવ આદિ જે વિશેષ બેઠ તેમા ગજનિમી વિકાની જેમ ઉપેક્ષા (આખ મી પ્રામણ) વાય છે તેવી જ રીતે ચૈતન્ય અને અચૈત યનુ પદ્ય પદ્યોની પ્રેક્ષાએ પણ એકય ધરે, તેમકે તેમા પર્યાયત્વનુ સાધર્મ્ય છે (પર્યાયપણુ બન્નેમા-ચૈતનમા તેમજ અચૈતનમા ગટેનુ છે)

મહા-ચૈતન્ય એટલે તો નાન, કશુ છે કે —

“ચૈતન્યમનુશ્રિતિ સ્થાત્ત મમ્પ્રિયારુપમથ ચ ।

ત્રિયા મનાવચ વાયે મિત્રતા વર્તત ધુરમ ॥”

અર્થાત્—ચૈતન્ય છે તે અનુશ્રુતિ છે, અને તે સત્તિદયા

+ દ્રવ્યનુ સત્ત્વ અગીમર ક્રમતા હોવાથી આ દર્શના નથ લાગે છે, પણ એમત મત્ત્વ, નત્ત્વ પરિરિખ્ત મીલુ કાર્ષ્ણ નદિ, એમ માનતા હોવાથી કુનય અથવા નયામાસ છે આમા વાતિએ સાખ્યો આવી જાય છે આના વિશેષ અથ પાટે દેશા મ જેવા થોઅ છે

x અથવા અનાત-સામાન્ય

રૂપ છે અને એ ક્રિયા નિશ્ચયે મન વચન કાયાને અનુગત થઈ વર્તે છે તાત્પર્ય કે ચૈતન્ય તે અનુભવ છે, અચતન્ય તે એવી વિપરીત અનુભવ, તો પછી તેઓનું ઐશ્વર્ય કેમ થયે ?

અમાધાન—તેઓમા નહેવા જ વિશેષ (ગુણ, ધર્મ, સ્વભાવ) તેની વિવશા પી ઉપેક્ષા કરીએ, અને તેઓમા અભેદપણે રહતુ જે દ્રવ્ય (સામાન્ય) તે પી જ અપેક્ષા કરીએ તો તેઓનું ઐશ્વર્ય ઘટી ગયું

અપર સમજાણામનુ સમજાણુ—તથા, ગુણત્વ આદિને જ એકાત માને, અને તના જે વિશેષ તેના નિરધ કરે, ત અપર સમજાણામ જેમકે—‘ દ્રવ્યત્વ એ જ તત્ત્વ છે ’ (અર્થાત તથમા નહેવા ગુણ આદિ તત્ત્વ નથી) એમ માનતુ તે આમા તેના વર્મ, ગુણ, સ્વભાવાદિ વિશેષ અર્થ ત તત્ત્વ નથી, એવા નિરધ થયો કેવી રીતે અપર્યવ (નિરેધ) થયો ? જુઓ આમ—વસ્તુ છે (અર્થાત સામાન્ય પણે), પણ સામાન્ય-વિશેષ ઉભયપણે નથી, એ નહેવારૂપે નિરેધ થયો એ જ પ્રતારે સામાન્ય-વિશેષાત્મક વસ્તુનું સમજ લેતુ

અથવા મગ્ધ બીજી રીતે એ પ્રકારનો છે —(૧)+

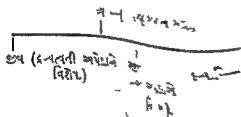
+ આમા દ્રવ્યત્વ એ સામાન્યરૂપે ર્મ, અધર્મ, આધારાદિ બના કળોનો સમૂહ થયો માટે સામાન્ય સમૂહ

માન્ય સમૂહ જેમકે, બધા દ્રવ્ય પદાર્થો, અને બીજાં (૨) વિશેષ સમૂહ, જેમકે, રૂપર અવિરોધી કે દ્રવ્યવિશેષો તથા જેમકે, પ્રકરો

(૩) વ્યવહાર નવ

* 'સમગ્રેણ ગ્રહીતાના વાક્યોદ્ગત્યતઃ સર્વે રૂપ-
વહરણ ચેનાભિસંધિના પ્રિયત સમગ્રા ।' ~~અર્થ~~
તવાદિ (દ્રવ્યતવાદિ) ને નવ્યે રૂપવિદિત્વ સ્વ-
વેધિપૂર્વકે જે વિધેયન પ્રત્યક્ષ પ્રિયત સમગ્ર-
રે, તે તે વ્યવહાર નવ પ્રત્યક્ષ પ્રિયત સમગ્ર-
નવ

++ આમા દ્રવ્યવત્તા વિદેહી
વિશેષ સમૂહ અર્થ —

૧ આ નવ સમગ્રેણ

* c/o "સમગ્રેણ ગ્રહીતાના વાક્યોદ્ગત્યતઃ સર્વે રૂપ-
વહરણ ચેનાભિસંધિના પ્રિયત સમગ્રા ।"
વ્યવહારો મતઃ પ્રમાણ નવસ્તુ સ
અર્થસાર પ્રમાણ

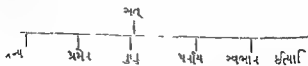
હે, તે દ્રવ્ય છે, અથવા પર્યાય છે ++

અપર મગ્ધે ગ્રહણ કરેલ અર્થ ધી વિવિધપૂર્વક હે અણુ સ્વારૂપ વ્યવહારના ઉદાહરણ પણુ 'સરનાદ્યર્થ' એમા 'આદિ એવેદ્ય પ્રવાયવાદિથી બાણુ જેમકે (૧) દ્રવ્ય જન, પુદ્ગલ આદિ છ પ્રકારનું છે (૨) પર્યાય મલાવી અને મહાભાવી એમ બે પ્રકારના છે તમજ (૩) જીવ મુક્ત અને મનારી એમ બે પ્રકારના છે (૪) કમભાવિ પર્યાય સક્રિય અને અક્રિય એમ બે પ્રકારના છે

વ્યવહારભાસનું લક્ષણ —

જે અપાગ્મ્યાર્થિદ દ્રવ્ય-પર્યાયના વિભાગને ગ્રહણ કરે, તે વ્યવહારભાસ જેમકે ચાર્વાક દર્શન નાસ્તિક (ચાર્વાક) જીવ દ્રવ્યોદિ નથી માનતા, ભુત ગતુષ્ઠય (પૃથ્વી, પાણી, તેજ, વાયુ) અર્થાત ન્યૂલ દષ્ટિએ (ચર્મ ચક્ષુએ)

++અગ્રીઆ સત્ એ પરસમાદ ગ્રહ ૧ કરી વિહિતાય છે, તેની વિધિપૂર્વક હે અણી ગતા—

આ ૧૨ મગ્ધે ગ્રહણ કરે નયની હે અણી રૂપ વ્યવહાર નય થશે

૧ આ ઉદાહરણમા નયત્વ પર્યાયત્વ જીવત્વ કમ ભાવિ પરાયત્વ એ અપગ્મ સગ્ધે ગ્રહણ કરે વિહિતાય છે તેની તે તે ૧૨ ઉદાહરણમા જાણના મુજબ વિધિપૂર્વક હે અણી કરવારૂપ વ્યવહાર થશે

જેટલું દેખાય તેટલું દ્રવ્ય એમ એ માને છે, પણ સ્વક પનાએ તેઓએ દ્રવ્યની જે હેયણી રી છે, તે વિતલ છે, યથાતથ્ય નથી, માટે તેઓ વ્યવહારભાસ છે +

વ્યવહાર નયનું કેટલુંક સ્વરૂપ યથાતરથી લખે છે —
 “ભેદોપચારત્તયા ચન્તુ ધ્યયદ્રિયત્ત્વમ્મિતિ દયમ્” । —
 ભેદના ઉપચારે કરીને ચન્તુની જેયણી રવી તે વ્યવહાર

(૧) મૂળભૂત વ્યવહાર — શુદ્ધ શુણી, દ્રવ્ય પર્યાય, મજા મજો, સ્વભાવ સ્વભાવવત્, કારક ગત્રી, ક્રિયા ક્રિયાવત્, એના ભેદથી ભેદનું જે કથન કરે તે

(૨) શુદ્ધ મૂળભૂત વ્યવહાર — શુદ્ધ શુણી શુણી, શુદ્ધ દ્રવ્ય પર્યાય, એના ભેદનું કથન કરે તે x (જેમકે આત્માનું કેવળ જ્ઞાન)^૧

(૩) ઉપચારિત સ્વવ્યવહાર — ઉપાધિ મલિત (સર્વોપાધિવાળા) જે શુણી શુણી, તેમા ભેદનું કરન કરે તે જેમકે જીવનના મનિજ્ઞાનાદિ શુણી છે

+ નારિતક પ્રત્યક્ષ-પગલ પ્રમાણ મિદ્ધ એવા જીવ પુણ્ય પાપ સર્ગ, ૧^{મું} આદિ ૧-૧૧ મનના લોભપ્રત્યક્ષથી જીવપણુ દષ્ટિ-ગોચર નથી, માટે ૭-૧૧ થી માતા અને સ્વ પનાએ સ્થૂન દષ્ટિએ લેખિને કુમાર્ગે પ્રવર્તે છે

૧ અગ્રીઆ ગુણી (આત્મા) અને ગુણ (સ્વ) અને શુદ્ધ ૩ પગ આત્માનો જેમ જડી વિગ્રહિત આગી ગુણ ગુણીનો ભેદ દાખવ્યો માટે ગુદ્ધ સ ૧

૨ અગ્રીઆ ગુણી (જીવ) અને ગુણ (મતિ આદિ)

(૪) અનુપચરિત મૂળ ઓયં — ઉપાધિ ગહિત ગુણુ
ગુણીના બેદનુ કથન કરે તે જેમકે જીવના ડેવગણનાદિ
ગુણુ ૩

(૫) અશુદ્ધ મદભૂત ઓયં — અશુદ્ધ ગુણુ-ગુણી, અશુદ્ધ
દ્રવ્ય પર્યાય, એના બેદનુ કથન કરે તે

(૬) સ્વભાવિ અસદ્ભૂત ઓયં — જેમકે, પરમાણુ બહુ
પ્રદેશી એમ કહેવુ તે ૧

(૭) વિભાવિ અસદ્ ઓયં — જેમકે — મતિજ્ઞાન મૂર્ત
(રૂપી) છે, — રૂપાં (મૂર્ત) દ્રવ્યજનિત હોવાથી

બાદ ૧૫ થી માટે બને ઔદનિક ભાવના ૩ મદ્ભૂત અને મતિ
આ સોપાધિ તાવાથી અર્થાત્ કર્મજનિત હોવાથી ઔદનિક
ભાવના ધરના હોવાથી મૂર્ત ૩ એ મૂર્ત ૧૫નો ઉપચાર છે
એને ઉપચારિત

૩ અને ૧૫ થી ૧૧નો બે ૧૫ થી ૬ માટે મદ્ભૂત ઓયં પણ
કેવનસાના ૧૫ કર્મોપાધિ ગહિત ૬, ક્ષાય ભાવના ધરના ૩
ગુદ્ધ અમૂર્ત ૭ મર્ગતાનો ઉપચાર ૧૧, માટે અનુપચરિત.

૧ અહાં આ ૧૧ ગુદ્ધ સ્વભાવિ પરમાણુના બે નુ કથન
કર્તુ માટે ઓયં ૧૫ તેમા બ પ્રવેશપણુ ઉપચારથી કથન કર્તુ
માટે અમદ્ભૂત ૧૧ ગુણુ ૧૫ પરમાણુઓને બેદ દ્રિષ્ટિએ જોઈએ
તો પ્રત્યે પરમાણુ એમને ૧૧ છે તથાપિ ૧૧ — ક્ષતા ગુણને લઈ
તે પરમાણુમા બહુપ્રદેશી થવાની ગોચતા છે, એટલે ઉપચારથી
તેને બહુપ્રદેશી ન્હા

(૮) સ્વભાતિ વિભાતિ અસ ભૂં વ્યં--રોય એવા
જીવ અને અજીવમા જ્ઞાન છે, નજો નાનના વિષય હોવાથી,
એમ કહેવું તે

(૯) સ્વભાતિ ઉપં અં વ્યં--જેમકે-પુત્ર સી
આદિ માન

(૧૦) વિભાતિ ઉપં અં વ્યં--જેમકે વસ,
ભૂષણ, હેમ, સ્ત્રી આદિ માન

(૧૧) સ્વં વિં ઉં અં વ્યં--જેમકે દેશ, રાજ્ય,
ગીર્તિ, કિં લા આદિ મારા

(૧૨) અસ ભૂતં વ્યં--એક દ્રવ્યના (અન્ય પ્રસિદ્ધ)
વર્તનું (અન્ય) ણીજ દ્રવ્યમા આરોપણ કરવું તે

(૧૩) ઉપં અં વ્યં--અમદ્ભૂત યવહારજ ઉપચાર
છે, એટલે ઉપચારનો પણ ઉપચાર કરવો તે ઉપં અસં
વ્યં જેમકે-‘દેવદત્તનું ધન’ આમા ‘ધન’ એ વસ્તુનો
‘દેવદત્ત’ માથે સંસ્થેષ મળ ધ નવી, કલ્પિત મળ ધ છે, (તથાપિ
દેવદત્ત સાથે ‘દેવદત્તનું’ એમ કહી ન મળ જોડયો છે, તે
ઉપચારથી છે, માટે ‘ઉપચારિત’ અને ‘દેવદત્ત’ અને ‘ધન’
એ જોને જાતે એક દ્રવ્ય નવી, ભિન્ન ભિન્ન દ્રવ્ય છે, માટે
અમદ્ભૂત વ્યવહાર એટલે જાણો ‘ઉપં અમં વ્યં થયો’)

(૧૪) અનુપચં અમં વ્યં--જેમકે ‘જીવનું
શરીર’ આમા ‘શરીર’ નો ‘જીવ’ માથે સંસ્થેષ મળ ધ
છે, નિષ્પન્ન નવી, કારણ યાવજીવ અથવા આયુકર્મની
મિથિનિ મુધી એ મળ ધ જોવાનો છે, માટે અનુપચારિત,

પણ 'જીવ' અને 'ગરીબ' એ બંને જાતે એક દ્રવ્ય નથી, બિન્ન બિન્ન છે માટે અમદ્ભૂત ંયં, એટલે આપો અનું અમદં ંયં થયો)

ઉપચાર પણ નવ પ્રકારનો છે —

(૧) ક્રયમા દ્રવ્યનો ઉપચાર,^૧ (૨) ગુણમા ગુણનો ઉપચાર, (૩) પર્યાયે પર્યાયનો ઉપચાર,^૩ (૪) દ્રવ્યે ગુણનો ઉપચાર,^૪ (૫) દ્રવ્યમા પર્યાયનો ઉપચાર^૫ (૬) ગુણમા દ્રવ્યનો ઉપચાર^૬, (૭) ગુણમા પર્યાયનો ઉપચાર^૭, (૮) પર્યાયમા દ્રવ્યનો ઉપચાર^૮, (૯) પર્યાયમા ગુણનો ઉપચાર^૯

૧ જેમ—માત્રમા કશું છે કે ક્ષીર નીચ પેરે પુરગન સાથે જીવ મળ્યા છે માટે જીવ તે પુરગનનો ઉપચાર

૨ જેમકે—આત્માની કૃષ્ણ લેશ્યા આમા લેશ્યા એ આત્માનો ભાવ (અરૂપી ગણ) છે તેમા કૃષ્ણ જે પુરગનનો ગુણ છે તેનો ઉપચાર કયો

૩ જેમ—'દાથી પોડાનો રસ' આમા દાથી પોડા એ આત્મદ્રવ્ય માત્રમા જાતિ દ્રવ્ય પામ્યા છે તેમા રસ જે પુરગનના પદાર્થ તેનો ઉપચાર કયો

૪ જેમકે—હું ગારવણું છું ' આમા હું જે આત્મદ્રવ્ય તેમા ગૌરવણું એ પુરગન દ્રવ્યનો ગુણો ઉપચાર કયો

૫ જેમકે—હું દેહ છું આમા હું એ આત્મદ્રવ્ય તેમા દેહ જે પુરગનનો આમા જાતિ દ્રવ્ય પામ્યા તેનો ઉપચાર કયો

૬ જેમકે—એ ગૌરવણું એ આત્મા છે ' આમા ગૌરવણું

આ ણધો અસફળત વ્યવહારનો વિષય સમજવો એટલે ઉપચાર નામનો પૃથક્ નય નથી થતો મુખ્ય અભાવ સતે એવા પ્રયોજને કે નિમિત્તે ઉપચાર વર્તે અને તે પણ સળધ વિના નથી થતો સળધ ચાર પ્રકારના છે—(૧) સંશ્લેષ સળધ (૨) પશ્ચિમ પરિણામ સળધ (૩) શ્રદ્ધા-શ્રદ્ધેય સળધ અને (૪) જ્ઞાન-જ્ઞેય સળધ

ઉપચારિત અસફળ વ્યવહાર ત્રણ પ્રકારનો છે—
(૧) સત્યાર્થ, (૨) અસત્યાર્થ, (૩) ઉભયાર્થ

વ્યવહાર નયના એ ૧૪ ભેદ વળણવા વ્યવહારના ભેદમાહી છે દ્રવ્યાર્થિનો આ રીતે ભેદ વધે

એ પુરુષન દ્રવ્યનો જુલ છે તેમા આત્મારૂપ જે અન્ય દ્રવ્ય તે ઉપચાર કરો

જેમકે—‘મતિતનુ’ મતિજ્ઞાન એ શરીર છે ‘આ’ મતિજ્ઞાન એ આત્મા દ્રવ્યનો જુલ છે, તેમા શરીર એ પુરુષ પધાનનો ઉપચાર કરો

જેમકે—‘દેહ’ એ આત્મા, આમા દેહ જે પુરુષ દ્રવ્યનો પધાવ છે, તેમા અવ્યક્ત એ આત્મા તેનો ઉપચાર કરો

જેમકે—‘તનુ’ એ મતિ ‘શરીર’ એ મતિજ્ઞાન આમા શરીર જે પુરુષન પધાવ તેમા મતિ જે આત્મા દ્રવ્યનો તેનો ઉપચાર કરો

૨ પર્યાયાર્થિકનયના સ્તુસૂત્રાદિચાર ભેદ

(૧) સ્તુસૂત્ર

‘સ્તુ વર્તમાનશ્રવણસ્થાયિ પર્યાયમાગ્ર પ્રાધાન્યતઃ સૂત્રય
 પ્રભિપ્રાયઃ સ્તુસૂત્રઃ । અર્થાત્—હવુ, વર્તમાનશ્રવણસ્થાયિ
 પર્યાયને જ પ્રધાનપદો જે ઇત્દ્ર ગ્રંથે, તે સ્તુસૂત્ર તાત્પર્ય
 કે—ભત અને ભવિષ્ય નાગરૂપી+ વિશિષ્ટ કે લક્ષણ જેતુ,
 એવા ઘટિત્યથી મુન્ત દોવાથી સ્તુ, અર્થાત્ ગગા, એવુ
 મગા જ દ્રવ્યની ગોળાએ અને ક્ષમિથી પર્યાયની મુખ્ય
 તાએ જે દર્શાવે, તે સ્તુસૂત્ર ઉદાહરણ—‘એમકે, ‘અત્યારે
 મુખ પર્યાય વર્તો’ કે’ આ વાક્ય વડે મુખ નામનો ક્ષણિક
 પર્યાય જ મુખ્યપદો દેખાય કે, એ પર્યાયનુ અધિ-ગ્રંથ
 [આધાર]—જન દ્રવ્યની ગોળ દોવા છતાં પણ પ્રતીતિ
 નથી થતી

એ સ્તુસૂત્રાભાસનુ નિરૂપણ કરે કે—

વ્યનો મવેથા મપલાપ જાત, (પર્યાયને એકાત
 પ્રકારે વરનાર) સ્તુસૂત્રાભાગ દેવાય કે ઉદાહરણ—
 તથાગત (બૌદ્ધ) મત બૌદ્ધ ક્ષપ્તવિનાથી પર્યાયને જ
 પ્રધાનપદો પ્રકરે કે, તે પર્યાયના આવાગ્મ્યુત દ્રવ્યને માનતા
 નથી, માટે તેનો મત સ્તુસૂત્રાભાસ બાતુયો

+ સ્તુ શ્લોકે કે ૨ માર જૂત ભવિષ્યુ ચુ ક્ષમ છે? ભત
 અને ભવિષ્ય જે તો વિનના ગગા કે માટે તો સતમાનુ જ
 ક્ષમ કે

ઋગ્વેદના બે પ્રકારના છે — (૧) મૂલ્યમ ઋગ્વેદ, જેમકે—‘પર્યાય એ મમય ૪ રહે છે,’ અને (૨) સ્થૂલ ઋગ્વેદ જેમકે—‘મનુષ્યાદિ પર્યાય તેના આયુષ્માણ કાલ રહે છે.’

પર્યાયાર્થિકનો આ પ્રથમ ભેદ થો

(૨) શબ્દ નય

“કાલાદિભેદેન વ્યનેશ્વરભેદ પ્રતિપાદ્યમાન શબ્દ ।”
કાલાદિ ભેદે કરી ધ્વનિના અર્થભેદનું પ્રતિપાદન કરનાર શબ્દ નય તાત્પર્ય કે વ્યા-રણના મહેતથી પ્રકૃતિ પ્રત્યયના મનુષ્યાય વડે મિલ્લ થઈ, અર્થાત્ (૧) ગાલ (૨) કારક (૩) વિગ (૪) સખ્યા (૫) પુરુષ અને (૬) ઉપમર્ગ—એ ભેદે કરી, ધ્વનિના અર્થનો ભેદ પણ જે પ્રતીત કરે તે શબ્દ

(૧) કાલભેદનું ઉદાહરણ—જેમકે—‘હતો, છે, હશે સુમેર’ આમાં કાળત્રય (કય પર્યાય) ના ભેદને લઈ સુમેર (‘અ’)ના ભેદનું પણ શબ્દ નયે કરી પ્રતિપાદન થાય છે, (અહીં આ ‘હતો’ આદિ ત્રણ કાળના પર્યાયની મુખ્યતા છે) સુમેરનું કયપણે જે અભેદપણ તેની ઉપેક્ષા (ગોણતા) છે

(૨) કારક ભેદનું ઉદાહરણ—જેમકે—‘(તો) કુલ

૧ આમાં ‘હતો’ બૂત પાસે હતો તાવિ પર્યાય અને છે’ વર્તમાન પર્યાય, એના ભેદે સુમેર એ પર્યાય અર્થમાં પણ ભેદ પ્રતીત થાય કે

કરે છે, કુલ કરાય છે,' કરાય છે કુલ '

(૩) લિંગ ભેદ અથવા જાતિભેદનું ઉદાહરણ--
જેમકે-તટ (તટ કેવો), તટી (તટી કેવી), તટ (તટ કેવું) *

(૪) મધ્યા અથવા વચન ભેદનું ઉદાહરણ--
જેમકે-હાન (ત્રીજો ગદ્યવચન), જ્ઞાન (સૌ એકવચન)
અથવા આપ (પાણી-ગદ્યવચન), જલ (પાણી એક વચન)

(૫) પુરુષ ભેદનું ઉદાહરણ--જેમકે 'હું' ભાન
જમીન, તે તો અતિથિઓ જમી ગયા '

(૬) ઉપસર્ગ ભેદનું ઉદાહરણ--જેમકે 'તે સમ્મિત
છે તે અવન્નિત છે' * વચિત અર્થના ભેદનું પણ (મુખ્ય
પદો) મહત્ત્વ થાય છે--જેમકે--'વર્ણાદિપુ તિષ્ઠતે ચ '
જે ઠણ્ઠાદિમા પ્રકાશિત અથવા સ્થિત છે આમા તિષ્ઠતથી

૨ આમા તે કરે છે અને 'કરાર છે એ બને (કામ
પરોન જૂ. જૂ. દેવાથી ભ એ ધ્વનિના અર્થમા તે માલમ
પડે કે આમા તે કરે છે આદિ કારણ પરોન મુખ્ય કે, 'અ
દ્રવ્ય ગોળ છે

૩ આમા 'કેવો' 'કેવી' કેવું એ ત્રણે નિગ પરોન જૂ. જૂ.
છે અને તેના ધ્વનિના અર્થમા પણ ફેર પ્રતીત થાય છે

૪ અહીં ૩ પરોનો પુરુષ છે અતિથિઓ ત્રીજો પુરુષ છે,
એ પુરુષને ૫ પરોન ભે થાય

૨ અનીઆ 'ગિયત' ધ્વનિમા સ આ 'અવ રૂપ ઉપસર્ગ
પરોનથી ભે પ્રતીત થાય છે

અર્થભેદની પ્રતીતિ થઈ સ્થા પ્રકાશન અને દ્રવ્યેય આ
માટે આત્મનેપદમા વપરાય છે એવું મૂ. છે ૩

ગણદાભાસનું લક્ષણ.—

‘તદ્દેવેન તસ્ય તમેવ મમથયમાનસ્તદામામ ।’

અર્થાત્-ગણાદિ ભેદે ધ્વી વિભિન્ન શબ્દના મર્થનું
પણ એકાત લિન્નત્વ માને તે ગણદાભાસ જેમદે-‘હતો,
છે અને હશે એમ’, ઇત્યાદિ લિન્ન ગવના શબ્દો એનાત
લિન્ન અર્થ કહે છે,—લિન્ન ગણ શબ્દત્વને વડે,—તેવા
સિદ્ધ અન્ય શબ્દની પેઠે મામ શબ્દભેદને લઈ એકાત
અર્થભેદ માનવો તે ગણદાભાસ ૧

પર્યાયાર્થિકનો આ બીજો ભેદ થયો

૩ અહીં આ એવું કદાચ તાત્પર્ય લા. ૩ કાર્યનું પ્રાપ્તિ
એવો એ જતા અર્થભેદ પ્રાપ્તિપણે પ્રકાશ થાય ૬ જેમકે નવ
કરણ દેવદત્ત ૧ નવ-બન-દેવ ત આમા પ્રાપ્તિ એવો એ જતા
નવ-બન-દેવ જે મૂ. મૂ. અર્થ પ્રાપ્તિપણે પ્રાપ્તિ થાય છે-૧
સખ્યામા (૮) કામગીરાગો દેવ ત-નવ દાગી જેની પમે છે એવો
દેવદત્ત (૨) નવ એટલે નવી કામગી જેની પમે ૭ એના દેવ ત

૧ તાત્પર્ય ૨— કામ, વિગ પુરત આ પરીપના બ રી
પ્રાપ્તિના અર્થમા બે માત્રમ પડે પણ જેવો જે પ્રાપ્તિ છે એમ ૩
અર્થ તો ગણપણે પણ અમે ૩૬ જેવું ગણનયનું માનવું છે
પણ પ્રાપ્તિને થી તદ્દના અર્થનો પણ મેલ, જેમ એ તે પ્રકાશ
કદાચ ગણદાભાસ છે

(૩) સમભિરૂઢ નય

પર્યાયશબ્દેપુનરિત્તિભેદેન મિત્રમર્થ મત્તભિરાદન્ સમભિરૂઢા '.

અર્થાત્—યુત્પત્તિભેદે ૨રી પર્યાયશબ્દને વિષે બિન્ન અર્થ ઉત્પન્ન કર તે સમભિરૂઢ નાત્પર્ય કે-શબ્દ નય શબ્દ અને તેના પર્યાય બિન્ન હોવા છતાં પણ દ્રવ્ય (શબ્દ) ના અર્થનું અભેદ પણ ઇચ્છે છે, અર્થાત્ કાલાદિ પર્યાય જૂના જૂના હોવા છતાં શબ્દનો અર્થ તેો એનો એ જ ઇચ્છે છે, ત્યારે સમભિરૂઢ નય ગમના (ન્યુત્પત્તિ) પર્યાયને ભેદ રાખના (રાખના) અર્થનો ભેદ માને છે, અને પર્યાય શબ્દોનું અર્થાત્ અભેદપણ છે તેની ઉપેક્ષા કરે છે, (તેને ગોણ રાખે છે) ઉદાહરણ —

ઇન્દનાત્ ઇ	અર્થાત્ અન્યર્થને લઈ ઇ
શબ્દનાત્ શક	„ શક્તિને લઈ શક
પૂર્વિણના પુરુષ	„ પૂર્વ નામના રાક્ષસનો નાશ જવાથી પુરુષ

શચિપતિ શચિપતિ „ શચિનો પતિ શચિપતિ આમા ઇ , શક અને પુરુષ ઇ યાદિ પર્યાયશબ્દોમા એકાર્થ પાછું છે, તવાપિ તેને ગોણ કરી શબ્દોના યુત્પત્તિ (પર્યાય) ના ભેદ તેના અર્થનું પણ બિન્નપણું માને છે, એટલે શબ્દ ભેદે અર્થભેદ માનનારો સમભિરૂઢ રૂઢિતાર્થ થયો એવી જ રીતે અન્યન અર્થાત્ મ્લગ, ઘન, કુલ આદિમા જાણી લેવું

સમભિરૂદાભાસ

પર્યાયધ્વનીનામભિરૂદાભાસમય કવીકૃત્તણસ્તદાભાસ ।
 પર્યાયધ્વનિના અભિધય ભિ । ભિ ૧ ૪ એવુ એકાદ નહીં
 દરના સમભિરૂદાભાસ [તા ૫૫ કે—અર્થવાળી જૂના
 જૂના ૩૬ ગમ્હો દોય, તેના નિઃક્રિયા ભા ૧૭ । મર્વ દરે
 તે તે ગમ્હામા પ્રતીત થતા ૩૬ એકાદન એકાદ ૪ નિધેન,
 તે સમભિરૂદાભાસ] ૪મક—૪, ૨૩ પુનઃ ૬ યાદિ
 શબ્દો ભિન્ન અર્થવાળા ૪ છે, ૨મક ભિ ૧ ૪, —
 જેમ હરિ, કુમ, દરબ તુ ૪ ઇત્યાદિ શબ્દો ભિન્ન હોવાથી
 ભિતાયવાળી ૪ તેમ જાહી આ ૫૫ ૨, ૬, પુનઃ આ
 નામૈકતાવાળા છતા ભિન્ન ગમ્હો દોવાળી ભિન્ન અર્થવા
 ળા ૪ છે,—જેમ હરણ મોટો, આ ભિત ગમ્હો ભિત
 વાળ્ય ૭ તેમ આ સમભિરૂદાભાસ પર્યાયાધિ દનો રીતે
 ભેદ થયે।

(૪) એવ ભૂત નય

શબ્દાના સ્વપ્રવૃત્તિનિમિત્તગૃનત્રિયાવિશિષ્ટમર્થ ત્રાય્ય
 ત્વામ્યુપગચ્છગવસત । ૨ ક્રિયાને લઈ શબ્દની પ્રવૃત્તિ
 યાય છે, તે જ ક્રિયાવિશિષ્ટ અર્થને વસ્તુ પ્રત્યે ત્યારે
 એવ ભૂત તાત્પર્ય કે—ઈન્દ્રનાદિ ક્રિયાવિશિષ્ટ દ્રવ્યો
 પિંડ હો કે ન હો, ૫૫ લોકમા તવા યા ગમ્હા એ ૪
 પ્રકાર (ઈન્દ્રનાદિ ક્રિયાવાળો તે ઈન્દ્ર એ પ્રકારે) ૩૬

હોવાથી સમભિરૂઢ નયે કરી ઇન્દ્રિય વ્યવહાર થાય છે, - ઇન્દ્રિય નામ અપાય છે. રૂઢ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ ચોલા માત્ર જ છે, કારણ કે એવું વચન છે કે 'વ્યુત્પત્તિરહિતા શબ્દા રૂઢા' રૂઢ શબ્દો વ્યુત્પત્તિ રહિત છે, તેની વ્યુત્પત્તિ કરે છે ન કરે.) ત્યારે એવું ભૂત નય જે સમયે ઇન્દ્રિયાદિ ક્રિયાયુક્ત અર્થ દેખાય છે, તે જ સમયે આ ઇન્દ્ર એમ માને છે, નહિ કે તે શિવાયના (ઇન્દ્રિયાદિ ક્રિયા રહિત) સમયે આ નય ક્રિયારૂપને જ માને છે, અર્થાત્ શબ્દનો જે અર્થ થતો હોય, તે જ પ્રમાણે જે દ્રવ્યમા ક્રિયા થતી હોય, તેને જ તેનો (તે શબ્દનો) વ્યવહાર કરે છે.

[ગદ્ય—ભાષ્યાદિ-મા તો (૧) જાતિ (૨) ગુણ, (૩) ક્રિયા, (૪) સંબંધ અને (૫) ચતુષ્ક, એ લક્ષણવાળી પાંચ પ્રકારની શબ્દ પ્રવૃત્તિ હોય છે ને ?

સમાધાન—હા, ચાર્પિ તેમા એ પાંચ પ્રકારની શબ્દ પ્રવૃત્તિ હોય છે, તાપણ એ બનહારમાથી જ જાણવી, નિશ્ચયથી નહિ, એમ આ એવું ભૂત નય સ્વીકારે છે તે આ પ્રમાણે —

(૧) જાતિ શબ્દ છે તે ક્રિયાશબ્દ જ છે, એમ જાણવું જેમકે—'ગच्छतीति गो' (જવાની ક્રિયા કરે તે ગાય), 'आशुगामित्वाद्ग' (આશુ, જલદી જવાની ક્રિયા કરે તે ગાય), ઇત્યાદિ 'જાયપા' 'અધ્યાપા' એવા જાતિ વાચક શબ્દોનું ક્રિયાવાચક શબ્દ હોવાથી

(૨) તેવી જીતે ગુણ શબ્દ પણ ક્રિયાશબ્દ જ છે,

જેમકે—‘ગુચીમવનાત્ ગુચ્ચ’ (ગુચિ (પવિત્ર) હોવા ડિયાને લઈ ગુચ્ચ), ‘નોલમવનાત્ નીલ’ (નીલનની ક્રિયાને લઈ નીલ), ઇત્યાદિ ગુચ્ચ અને નીલ એવા ગુણ શબ્દોનું ક્રિયાશબ્દ હોવાથી

(૩) તેની રીતે યદ્યદ્વા શબ્દ પણ ક્રિયા શબ્દ જે છે, જેમકે—‘દેષ ઇત દેવાત્ ઇતિ દેષદત્ત’ (દેવ ! એને દો), ‘યજ્ઞ ઇત દગ્ધાન્ ઇતિ યજ્ઞદત્ત’ (યજ્ઞ એને દો) ઇત્યાદિ યદ્યદ્વા શબ્દોનું ક્રિયાશબ્દ હોવાથી

(૪) તેમજ સયોગ સખધી રાજ્ય અને સમવાય સખધી રાજ્ય પણ ક્રિયાશબ્દ જ જાણવા જેમકે—‘વણ્ડોડલ્યાસ્તીતિ વડી’ (આની પાને દડ છે માટે દડી) એ દડ અને દડીના સયોગ સખધેરૂપ શબ્દ ક્રિયાશબ્દ જ છે તેમ—‘વિષાણમસ્યાસ્તીતિ વિષાણી’ (વિષાણુ-શિંગડુ આને છે માટે વિષાણી, શિંગડાવાળું) એ વિષાણુ અને વિષાણીના સમવાયગળધેરૂપ શબ્દ ક્રિયાશબ્દ જ છે (આમા ‘હોવા’ કેપ ક્રિયાનું પ્રધાનપણું હોવાથી ‘શુ હોવાનું ? એનો બાધ વાય જ જાતિ શબ્દાદિ ઉપર કદા તે બધા શબ્દો ક્રિયાશબ્દ જ છે ‘હોવાપણું’, ‘વવાપણું’, ‘જવાપણું’, ‘દેવાપણું’ ઇત્યાદિ ક્રિયામામાન્યનું સર્વવ્યાપિપણું હોવાથી]

એવ ભૂત નયનું ઉદાહરણ —ઈન્દ્ર (અશ્વર્ય) અનુભવવાની ક્રિયા કરતો ઈન્દ્ર ઠહેવાય ગડન (શક્તિ) ક્રિયામા પગિણત શક્તિ ઠહેવાય પુરને દારવામા (ગીંગવામા) પ્રવરેલો પુર દર ઠહેવાય

એવંભૂતાભાસ

‘ત્રિયાનાગિજ વસ્તુ શબ્દગ્રાન્યતયા પ્રતિભિષ્ચ તદામાન ।’
 અર્થાત્ - શબ્દમા જ ત્રિયાનો વાચ્યાવ રહેલો હોય, તે ત્રિયા
 સહિત જ વસ્તુ હોય, તેને જ એ શબ્દ લગાડાય, એ ત્રિયા
 રહિતને નહિ જ એવા એકાત નિરાધ કરે તે એવંભૂતા
 ભાસ. ઉદાહરણ - જમડે, વિશિષ્ટ એટા મૂલ્ય અવી ઘટ
 નામની વસ્તુને ઘટ નામ આપવું ન જોઈએ, જેમડે જે
 એટાને વધ ઘટ શબ્દની પ્રવૃત્તિ થાય છે, તે એટા તેમા
 નથી, - પટની પેઠે આ વાચ્ય વડે વક્રિયા હિત ધગાદિ
 વસ્તુને ધગાદિ શબ્દ ન લગાડયો એવા એકાત નિરાધ થાય
 છે, પણ તે નિરાધ પ્રમાણગાધિત જે માટે એને એવ
 ભૂત નયાભાસ કહ્યો

અર્થ નય અને શબ્દ નય

આ સાત ઇયમા પ્રથમના ચાર અર્ચનિરૂપણમા
 પ્રવીણ હોવાથી અર્થનય, અને પછીના ત્રણ શબ્દ વાચ્યાર્થ
 ગોચર હોવાથી શબ્દનય છે

નયના સાતસો ભેદ ઉપસંહાર

“एकेको य सयविहो मत्त नय मया हवति पमेय ।
अत्रो चि अ आपमो पनेय सया नयानं तु ॥

અર્થાત્—એકેકના સો ભેદ એટલે નૈગમાદિ માતના સર્વ મળી ૭૦૦ ભેદ થાય છે. ગન્ધાદિ ત્રણ નયને એક શબ્દ મા જ ગણતા, પ્રકારાનરે નૈગમાદિ પાંચ ભેદ થાય છે, તેના દરેકના સો સો ભેદ કરતા ૫૦૦ ભેદ થાય છે તેમ છસો, ચારસો, બેસો ભેદ પણ થાય છે. સામાન્યગ્રાહી નૈગમનો મગ્ધમા અને વિશેષગ્રાહી નૈગમનો નવકાન્ધમા અતરુભાવ કઠીએ તો મૂળ નય છ થાય છે, તેના દરેકના સો સો ભેદ કરતા ૬૦૦ ભેદ થાય છે. ક્યાં (૧) નૈગમ (૨) સગ્રહ (૩) ન્યવહાર એ ત્રણ અર્થનય અને (૪) શબ્દ નય એમ ચાર મૂળ નય ગણીએ, ત્યારે પ્રત્યેકના ૧૦૦-૧૦૦ કરતા ચારસો ભેદ થાય અથવા (૧) નૈગમ નય (૨) સગ્રહ-ન્યવહાર અને ગમ્યમૂળ લક્ષણ એક અર્થનય (૩) એક શબ્દ નય અને (૪) એક પર્યાયાર્થિક નય એમ ચાર મૂળ ભેદ લઈએ, ત્યારે પ્રત્યેકના નો માં કરતા ૪૦૦ ભેદ થાય અને દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક એ બે મૂળ નય લઈએ, તો તે પ્રત્યેકના સો સો ભેદ કરતા ૨૦૦ ભેદ થાય.

ક્યાંક તો વળી એમ કહ્યું છે કે —

“ निच्छयवद्धार जया मूलिमभेदा जयाण मन्त्राण ।
निच्छय साहणहेऊ द्वाय पञ्चवद्विया मुणह ॥

અર્થાત્—મર્ષ નયના મુળ ભેદ (૧) નિશ્ચય અને
(૨) વ્યવહાર નય છે તેમા નિશ્ચય નયના સાધનરેતુ દ્રવ્યો
ર્થિક અને પર્યાયાર્થિક બાબુવા

ઉત્પન્ન ભેદ ગળીએ તો નયના અસંખ્ય ભેદ થાય છે

જાણતા પ્રયણપદ્ધતા સાજતા ના નયા ત્રિ મળાગ્રાં ।
ત ચત્રય પરમમયા સમ્મત્ત સમુદિયા મલ્લે ॥ ”

અર્થાત્—જેટલા વચનપ્રકાર શબ્દાત્મગૃહીત છે,
માવધારણુ છે, તે ળધા નય પરમમય છે, અર્થાત્ અન્ય
તીથિ ળના મિદ્ધાત છે, અને જે અવધારણુ રહિત સ્થાન
પદ્ધતી લાહિત છે તે સર્વે નય એકઠા ળરીએ તો સમ્યક્ત્વ
ઠે જિન સિદ્ધાત ઠે

શ ળા—અવ નય પ્રત્યે- અવશ્વામા (પ્રત્યેક જૂદા
જૂદા ઢોણ) મિથ્યા વના હેતુ છે, તો ત્વં એન્ઠા વતા
મદ્દા મિથ્યાત્વના હેતુ ઢેમ ન થાય ? જેમ થોડુ થોડુ
વિષ એન્ઠુ ળરતા ઘણ જ વિષ વાન તેની પેઢે

સમાધાન—

“ મલ્લ સમિતિ સમ્મ પ્રગથમાગ્રા નયા વિચ્છા ત્રિ ।
નિશ્ચ પ્રવહારિણો ઈવ ગગા દાસાણ થમવત્તી ॥ ”

અર્થાત્—પરમપર વિરુદ્ધવર્તી નય પણ એકત્ર થયે
સમ્યક્ત્વ થાય છે,—એન્ જિન માધુને વચવર્તી ટાવાથી,—
રાતના લિન લિન અભિપ્રાયવાગા નોકરેની પેઢે જેમ ધન
ધાન્ય ભૂમિ આદિને અર્થ અરમ્પરન લડી મળતા ઘણા

માણુનો કોઈ નિષ્પક્ષપાત ન્યાયાધીશ પાને એન્હા વર્ષને લાય, ત્યાં એ પક્ષપાત રહિત ન્યાયાધિકારી સુકિત વડે અધરાતુ કારણ મટાડી અગ્ન્યન્મ તેઓનો મેળાપ કરી દે છે, તેમ અહીં આ પણ પગ્ન્યન્મ વિરોધી નયોનો પણ જૈન માધુ એ વિરોધ ટાળી એન્હા મેળાપ કરાવે છે તેમજ વિપની ઘણી કણીયુ પણ પ્રૌઢ મત્રવાદીના પ્રયોગવી નિર્વિપ ધર્મ લાય છે અને કોડીઆ આદિ ગેગીને હેતા અમૃતરૂપ પરિણમે છે [તેમ પગ્ન્યન્મ વિરોધી જુ. ૧ જુઠા નયોડપી વિષ ૧૧ કણીયુ પણ જૈન આધુડપ પ્રૌઢ મત્રવાદીના સાપેક્ષ વાદરૂપ પ્રયોગી અવિરોધરૂપ નિર્વિપણુને પામે છે અને હૃ-કદાચ આદિરૂપ કોઢ આદિથી પીડિતને હૃ-કદા આદિ રજાસરૂપ અમૃતરૂપે પરિણમે છે] મૃત્યાદિ ગધુ ધી વિશેષાવગ્યકની ટીકામા અપ્પર હતુ છે

અહીં આ આટલુ મમજલુ કે — આ માટે નયમા પૂર્વ પૂર્વ નય છે તે મ્યુલ (પ્રતુ- ગોચર) છે અને નૈગમાદિ ઉત્તરોત્તર નય છે તે સૂક્ષ્મ (પરિમિત વિષય) છે ‘ ષ્ણુ પૂર્વ પૂર્વા નય પ્રતુગોચર, પર પર મ્મુ પરિમિતવિષય । અર્વાત—નૈગમથી સચ્ચ, સચ્ચથી ચવહાન, ચવહારથી કમ્મુ, કમ્મુથી શન્દ, શન્દથી નમભિર, મમભિરદધી એવ ભૂત ઉત્તરોત્તર મૂક્ષમ છે

॥ इति तयप्रदीप ॥

परिशिष्ट

नय यत् संक्षेप स्वरूप

નય ચક્ર સંક્ષેપ સ્વરૂપ

(લે-૨૧ શ્રી મન મુખલાલ કિરત્તચ દ મહેતા-મોરળી)

[નેહમૂર્તિ શ્રી નો એટાકિત પત્ર મળ્યો તેઓના મનવચી નહામી સ્વ શ્રી ના પુણ્યમ્મરણુપે ઉપયુક્ત વિષયનો મ મહ ચર્ચ જનહિતાર્થ પ્રસિદ્ધ થાય તો સાફ, એવી ઇચ્છાએ તેમણે પાતાના આત્મ એકી મહામા માગતી ઠરી તના સ્વીકારુપે આ ચત્ત છે આહુ વિષયો મનમા ઘણા ઘોગાયા ને, સ્પષ્ટાકાર ધરે છે પણ હાલ આલતી શાસ્ત્રીય-મિદ્ધાતિક વિચારણા આડે એને પત્ર પર આવેખવાનો એછો મવગચ મહે છે એ વિષયો તેનો અવસર આવ્યો પરિનોપ પામશે, એટલે તે ઠાળની પ્રતાક્ષા ઠરી અત્રે તા સ્વવિચારણા માટે મ મહાતો આ શાસ્ત્રીય વિષય ગુરુ દરે હુ દ્વચિત તેનો જને હાલ ખપ ન લાગતો હોય તને આ વિષય નીગમ લાગશે, તેવી એ રી ઉપદગ્નિતા-ઉપયોગિતા દર ન્યન નથી થતી એના ઘોડા પણ જિનામુએને એમુરમ લાગશે છેવટ માટે તો બધાને એવા વિષયો ઉપયોગી છે તેથી તેમજ શ્રી પાસે પ્રસ્તુત ધાવે મ મહ માટે આવેવા વિષયોમા પ્રાય આ ઠોટિનો વિષય નહિ હોય, એટલુ મા વિષયનુ વિલક્ષણપણું અને સ્વાતત્વ]x

x મ. ૦ નેખમ્મી મ નોર પગ્ની જલાય ॥ કે પાતાના અમસાસના પગિપામ્મપ આ પાસે મક્ષપ સ્વરૂપ તેજોશ્રીએ કોઇ સ્તેનીની માગ રી રમગમથે નૈગમ મેલ પગતુ પાગળથી તુલ

શ્રી વીઠ જિનેશ્વરને નમસ્કાર કર્મિને દ્રવ્ય, ગુણ,
પર્યાયનો મહોપ જુઠું છું

૧ દ્રવ્ય — (૭) જીવ, પુદ્ગલ, ધર્મ, અધર્મ,
આપણ અને કાલ

૨ મૂલ જો દ્રવ્ય

૩ ઉત્પાદ, વ્યય અને પ્રોવ્ય સુક્ષ્મ તે સત

૪ ગુણુ જે પ્રકારે — (૧) સામાન્ય (૨) વિશેષ

૫ દ્રવ્યના સામાન્ય ગુણુ દશ પ્રકારે —

(૧) અસ્તિત્વ (૨) જન્મત્વ (૩) દ્રવ્યત્વ (૪) પ્રમે
યત્વ (૫) અગુરુનધુત્વ (૬) પ્રદેશત્વ (૭) ચેતનત્વ : (૮)
અચેતનત્વ (૯) મૂર્ત્ત્વ (૧૦) અમૂર્ત્ત્વ

આમાવી પ્રથમ છ ગુણુ છઠ્ઠે દ્રવ્યમા જોવા છે
સાતમો ચેતનત્વ જીવમાત્રમા, સૂક્ષ્મ નિર્ગોદના જીવથી
મિદ્ધના જીવમા, સામાન્ય છે આઠમો અચેતનત્વ જીવ
શિવાયના બીજા બધા દ્રવ્યોમા છે નવમો મૂર્ત્ત્વ (નાગ-
રપાડ) જો- પુદ્ગલ દ્રવ્યમા જ છે દશમો અમૂર્ત્ત્વ (નિરા-
મગ્ધ) પુદ્ગલ શિવાયના બીજા બધા દ્રવ્યમા છે

૬ દ્રવ્યના વિશેષ ગુણુ — સોળ પ્રકારે

સાધી ઝીંઘ જહાગોદ કે ઉપયોગ નહિ કરવામા આ પો હોય, અથવા
તો—નહિ મોકનવામા આવતા લેખ જેમને એમ પડી ગયો હોય
નવ વિષયના અન્નામીને ઉપયોગી આ સંક્ષેપ નોવ સદ્ થી
મન મુખસાઈએ મી દેવત્તેનાચાર્ય ત આપનાપપદ્ધતિ અનુસાર
તૈયાર કરેલ જણાવ છે વિશેષ મારે જુઓ આનાપપદ્ધતિ

—ભગવાનદાસ

(૧) નાન, (૨) દુર્ગમ, (૩) મુખ, (૪) વીર્ય—જીવતા
 (૫) રસ, (૬) રસ, (૭) ગધ, (૮) વાળ—પુદ્ગલવના (૯)
 ગનિહેતુત્વ—વર્મનો, (૧૦) નિતિહેતુત્વ—અધર્મનો (૧૧)
 મલગાહેનાહેતુત્વ—આકાશનો (૧૨) વર્તનાહેતુત્વ—કાલનો
 (૧૩) ચેતનત્વ—જીવનો (૧૪) અચેતનત્વ—જીવ શિવાય
 પાચેનો (૧૫) મૂર્તત્વ—પુદ્ગલવનો (૧૬) અમૂર્તત્વ—પુદ્ગલ
 શિવાય પાચેનો આમા છે ત્રા બાગની સામાન્ય ગુણમા પદ્ય
 વિવશ્યા થઈ છે, પણ એ સ્વભાવની અપેક્ષાએ, અર્થાત્ દેવદ્રવ્ય,
 સ્વચ્છેદ, સ્વકાગ અને સ્વભાવની અપેક્ષાએ એ સામાન્ય ગુણ
 છે પરન્તુ અપેક્ષાએ અર્થાત્ પદ્મ ય, પન્થેત્ર, પદ્મકાગ અને
 પદ્મભાવની અપેક્ષાએ એ વિશેષ ગુણ છે

૭ પર્યાય —ગુણનો વિ ૧૨ ને પર્યાય તે પર્યાયના
 બે બેઠ

૮ પર્યાયના બે બેઠ —(૧) સ્વાભાવિક પર્યાય દ્રવ્ય
 માત્રમા, (૨) વિભાવિક પર્યાય જીવ અને પુદ્ગલમા જ

૯ અગુરુવધુ વિ ૧૨ એ સ્વાભાવિક પર્યાય દ્રવ્ય
 માત્રમા છે —તેના બાર ભેદ ■ વૃદ્ધિરૂપ, ■ ક્ષાનિરૂપ

(૧) અનત લાગ વૃદ્ધિરૂપ અગુરુવધુ વિષય	}	પડ વૃદ્ધિરૂપ
(૨) અસખ્યાત " " " " " "		
(૩) મ ખ્યાત " " " " " "		
(૪) સ ખ્યાત ગુણ " " " " " "		
(૫) અનખ્યાત " " " " " "		
(૬) અનત " " " " " "		

(૧) અનત ભાગ હોનિ	,,	,,	,,	,,	} ઘડ હોનિરૂપ
(૨) મન ય્યાન,	,,	,,	,,	,,	
(૩) મ ય્યાન	,,	,,	,,	,,	
(૪) મ ય્યાન ગુણ	,,	,,	,,	,,	
(૫) અમ ય્યાન	,,	,,	,,	,,	
(૬) મન ન	,,	,,	,,	,,	

૧૦ વિભાવ પર્યાય -- જીવના અને પુરુષવના ૪
તેમા જીવના ચાર પ્રકાર --

(૧) વિભાવ દ્રવ્ય યજ્ઞન પર્યાય તે એવ, મનુષ્ય
તિથિ નૃ નરદી એ આ પ્રકારે અથવા ચોરાળી લાખ જીવ
યોનિ અનુમાર ચોગળી લાખ પ્રકારે ગતિ યોનિ એ જીવનો
ગુણ અભાવ નથી, એ વિભાવિક ગુણ છે

(૨) વિભાવ ગુણ યજ્ઞન પર્યાય તે મતિ, ધન,
અવધિ, મન પર્યાય જીવનો ગુણ અભાવિક ગુણ કેવળ
નાન છે

(૩) અભાવ દ્રવ્ય યજ્ઞન પર્યાય અરમ શરી વી
ચિત્ત ન્યૂન સિદ્ધ પર્યાય (નરમ પ્રિતાન વિગેર)

(૪) અમાન ગુણ યજ્ઞન પર્યાય જીવના ગિદ્ધ
ધતા અનત અનુભવ (અનતજ્ઞાન, અનતભૂત, મનતમુખ
અને અનતરીય)

તેજ મીને પુરુષવના પાછા આ વિભાવ પર્યાય --

(૧) વિભાવ દ્રવ્ય યજ્ઞન પર્યાય દ્રવ્ય (બે
મા), ૧૧ આ - માદિ -- ધ

(૨) વિભાવ ગુણુ વ્યજન પર્યાય — અ-ગમાત્, ગધ-ગધાત્, ત્યાદિ

(૩) અભાવ દ્રવ્ય વ્યજન પર્યાય — એ અવિભાગી (જેના ભાગ ન વધે શકે એવા) પુદ્ગલ પરમાણુ

(૪) અભાવ ગુણુ વ્યજન પર્યાય — દૃઢ પરમાણુમાં એ-અ, એ-ગધ એ-વર્ણ, અને જે અર્થ મળી પાથ અવિરુદ્ધ ગુણુ

૧૧ પર્યાયના પ્રત્યક્ષે બીજા પ્રે ભેદ —

(૧) અર્થપર્યાય — ધર્મ અધર્મ, આપશ અને માળના અર્થપર્યાય જ છે વ્યજન પર્યાય નથી

(૨) વ્યજન પર્યાય — આ પર્યાય શુદ્ધ અને પુદ્ગલ માજ છે, બીજા દ્રવ્યમાં નથી

૧૨ ગુણુ પર્યાયવાનુ એ દ્રવ્ય

— ૦ —

૧૩ અનભાવ — (૧) સામાન્ય અનભાવ (૨) વિશેષ અનભાવ તેમાં દ્રવ્યના સામાન્ય અનભાવ અગીઆગ પ્રત્યક્ષે —

(૧) અસ્તિ (હોવાયછાનો) અનભાવ (૨) નાસ્તિ અનભાવ

(૩) નિત્ય અનભાવ (૪) અનિત્ય અનભાવ

(૫) એક અનભાવ (૬) અનેક અનભાવ

(૭) ભેદ અનભાવ (૮) અભેદ અનભાવ

(૯) ભવ્ય અનભાવ (૧૦) અભવ્ય અનભાવ

(૧૧) પરગ અનભાવ

અને દ્રવ્યના વિશેષ સ્વભાવ દર્શન પ્રતિ —

(૧) ચેતન સ્વભાવ	(૨) અચેતન સ્વભાવ
(૩) મૂર્ત સ્વભાવ	(૪) અમૂર્ત સ્વભાવ
(૫) એકપ્રદેશ સ્વભાવ	(૬) અને-પ્રદેશ સ્વભાવ
(૭) વિભાવ સ્વભાવ	
(૮) શુદ્ધ સ્વભાવ	(૯) અશુદ્ધ સ્વભાવ
(૧૦) ઉપચયિત સ્વભાવ	

આમ સામાન્ય અને વિશેષ મળી ૨૧ (એકવિંશ) સ્વભાવ થયા, તે ૮૫ અને પુદ્ગલમા રહેલા છે —

एकविंशति भावाः स्युः जगत्पुद्गलस्यो मताः ।

धर्मादीनां षोडश स्युः कालं पञ्चदश स्मृताः ॥

અર્થાત્ ૮૫ અને પુદ્ગલમા ૬૦૬મા ઉપર જણાવેલ એકવિંશ સ્વભાવ છે ધર્મ, અધર્મ અને જ્ઞાનશ્રમા ચેતન સ્વભાવ, મૂર્ત સ્વભાવ, એકપ્રદેશ સ્વભાવ, વિભાવ સ્વભાવ અને અશુદ્ધ સ્વભાવ એ પાંચ ત્રિવાચના ભોળા સ્વભાવ છે અને દાગ દ્ર વમા ૮૫૦ જણાવેલ પાંચ ઉપરાત છઠ્ઠો અનેકપ્રદેશ સ્વભાવ (દાગ પ્રદેશ ન્હિત છે) એમ ૬ ત્રિવાચ વાણીના પદ સ્વભાવ છે

(૧) મત્તિ સ્વભાવ—પ્ર યનુ સ્વસ્વરૂપે હોવાપણુ દાહ એ અગ્નિનો સ્વભાવ છે મત્તિ હોય ત્યા દાહ હોય જ, તેમ સ્વભાવ લાલથી અચ્યુતત્વ

(૨) નામ્નિ , —પ ઈર્થનુ પગરૂપે ન હોવાપણુ

(૩) નિત્ય ,,—એકના એક દ્રવ્યમા તના જૂદા જૂદા પર્યાયોમા તે દ્રવ્યનું હોતું ત નિત્ય સ્વૈ

(૪) અનિત્ય ,,—અનકકેપ પર્યાયાત્મક તનું નહીં

(૫) એક ,,—સ્વભાવના એક જ આધાર

(૬) અનેક ,,—ગુણ અને ગુણીની તનાના બેઠને લક્ષ

(૭) ધર્મ ,,—પાઠિપુર્ણિ ભાવ મુખ્યતાન લક્ષ

(૮) અતન ,,—અસંભૂત વ્યવહારને લક્ષ અર્થ- નેકર્થનો પણ અતન સ્વભાવ

(૯) અચેતન ,,—અસંભૂત વ્યવહારને લક્ષ જીવનો પણ અચેતન સ્વભાવ

(૧૦) મૂર્ત સ્વભાવ-અસંભૂત વ્યવહારને લક્ષ જીવનો પણ મૂર્ત સ્વભાવ

(૧૧) અમૂર્ત સ્વૈ—અસંભૂત વ્યવહારને લક્ષ પુદ્ગલનો પણ અમૂર્ત સ્વભાવ

(૧૨) કાવ બાહ્ય અને એકપ્રેક્ષી પણ મળતું હોવામા તાત્પર્ય —‘ત વાગ્યયયાક્રાન્ત યસ્મુ કાયા પ્રિધીયત ।’

૧૪ નય અને ઉપનય

ઉપર જણાવેલા ભાવ કેમ બાળી ગયા ?

પ્રમાણ અને નયની વિવક્ષા વડે જાણી શકાય
પ્રમાણુ શું? અમ્યક્ જ્ઞાન પ્રમાણુ અમ્યક્ જ્ઞાન જે પ્રકાર
(૧) પ્રત્યક્ પ્રમાણુ (૨) પરોક્ષ પ્રમાણુ મતિ અને જ્ઞાન
જુન એ પાંચ પ્રમાણુ

અવધિ અને મન પચવ જ્ઞાન એ એ દશ અવધા
વિન્ન નયન પ્રમાણુ મને કેવળ જ્ઞાન એ નર્વ દેશ
મન પ્રયત્ન પ્ર૦

નય તો જે પ્રકાર -- (૧) નિનય નય દ્ર વ્યર્થિત (૨)
વ્યવહાર નય પચાચાર્થિત નયવા-

નય પ્રકાર -- (૧) દ્ર વ્યર્થિત નય (૨) પચાચાર્થિત
નય, (૩) નૈમિષ નય, (૪) મન્ય નય, (૫) વ્યવહાર નય,
(૬) સમુદાય નય, (૭) શત્રુ નય (૮) અમલિત નય, (૯)
એવભૂત નય

ઉપનય એટલે નય નમીપ ત ઉપનય અથવા નયનું
એક મન નયનું જગી મને વિષય જગી કલન તે ઉપનય

એ પણ પ્રકાર -- (૧) અભૂત વ્યવહાર નય

(૨) અભૂત ચ૦ ન૦ (૩) ઉપચરિત અમલનત
ચ૦ ન૦ તમા પાઠ:-

૧ દ્રવ્યાર્થિત નયના દશ ભેદ --

(૧) કર્મોપાધિ નિ પેક્ષ ગુણ દ્ર વ્યર્થિત નય -- જેમકે--
મમાની જીવ વિષય જવા જ ગુણ મા જે 'મર્' જીવ છે
મિદ્ધ મમ'

(૧) [૬ પા, યથા ના ૩ ની કેવળ, અમર કેવળ
પુદ્ગલ યથા નય—અમરે, અનિચ્છ, ઉચ્ચ નિચ્છ ઓ
પરમાણુ નિચ્છ ઓ

(૨) બે પના નિ પક્ષ ગુદ્ધ કે યથા નય—અમરે-
નિ / અથ પથાનની ય અભિ ન ઓ

(૩) આપાધિ પ્રથમ અમુદ્ધ પના નય—અમર-
ગોપાધિ પ્રથમ / ભાવ મા મા

(૪) ઉપા યથા પ્રથમ અમુદ્ધ કે યથા નય—અમરે,
અ / ભાવ ઉપા નય, કોચ ચુ તો કે ન

(૫) બે પના પ્રથમ અમુદ્ધ કે યથા નય—અમરે
અમાના ઇશન, રાના નિ ગુપ્ત ના અમે ઇશન પ્રથમ
પા ૧૧ થી ૩૧ થી પના પ્રથમ ના વ નય રુદ્ધ

(૬) અન્યથા યથા નય—અમરે, ઉચ્ચ-અન્યથા અન્યથા
કે ન

(૭) નય પ્રિયવદ્ધ અવશ્ય અવશ્યે અવશ્યે અવશ્યે
અવશ્યે, અવશ્યે અવશ્યે નય અવશ્યે અવશ્યે અવશ્યે
અવશ્યે—અવશ્ય, અવશ્યે અવશ્યે અવશ્યે અવશ્યે

(૮) પ પ્રિયવદ્ધ કે યથા નય—અમરે અવશ્યે
પ નય અવશ્યે અવશ્યે અવશ્યે અવશ્યે અવશ્યે
અવશ્યે અવશ્યે અવશ્યે અવશ્યે અવશ્યે અવશ્યે
અવશ્યે અવશ્યે અવશ્યે અવશ્યે અવશ્યે અવશ્યે
અવશ્યે અવશ્યે અવશ્યે અવશ્યે અવશ્યે અવશ્યે

પુદ્ગલ દ્રવ્ય (અણુ) નથી, ચેતન દ્રવ્ય જડ દ્રવ્ય નથી જડના
 દ્રવ્યથી, ઠ જડના મેદથી, ઠે જડના કાળથી ઠ જડના લાવથી
 ચેતન જડ નથી સર્વ કાળે, સર્વ ક્ષત્રે, સર્વ ભાવે, મર્ત્યે
 ચેતન તે ચેતન જ છે, મચેતન નથી, જડ નથી તેમ
 જડ તે ચેતન નથી જાને પ્રગટ સિદ્ધ છે જાને પોતપોતાના
 ભાવે નિયત જ જડમાં ચેતન નથી લગી જતું ચેતનમાં
 જડ નથી લગી જતું એકનો સ્વભાવ જીજ્ઞાસા ન આવે
 અને જીજ્ઞાસો પડેવામાં ન આવે કહે- દ્રવ્ય નિગ્નિ જા
 પોતપોતાના સ્વભાવ નિયત છે હ થાદિ

(૧૦) પ મધ્યાહ્ન યાં નય અથવા પારિણામિ
 ભાવ આદ્ય યાં નય — જેમકે-જ્ઞાનસ્વરૂપ એ આ મ
 અહીં આ ઘણા સ્વભાવમાંથી જ્ઞાન એ પરમ સ્વભાવ ગણાયે

૭ પર્યાયાર્થિક નયના ૭ ભેદ —

(૧) અનાદિ નિત્ય પર્યાયાર્થિક નય અથવા અનાદિ
 નત પર્યાયાર્થિક નય — જેમકે-પુરુષાદ પર્યાય નિત્ય છે
 એમ આદિ (નાય આ ગિતિ શાશ્વતો, અથવા શાશ્વતી જિ
 પ્રતિમા) મેરુ એ પુરુષનો પર્યાય છે

(૨) નાદિ નિત્ય અથવા નાદિ અનત પર્યાય નય —
 જેમકે-સિદ્ધ પર્યાય [જેમકે સિદ્ધ એ જીવનો પર્યાય છે
 નિત્ય જ

(૩) [મત્તા ગોપુ કરી] ઉત્પાદ, યત્નાદ સ્વભાવ
 વાગો નિત્ય અશુદ્ધ પર્યાય નય — જેમકે, પર્યાયો ક્ષણે ક્ષણે
 પડે છે

(૪) નત્તા સાપેશ નિય અગુદ્ધ પર્યાં નય — જેમડે—
એક સમયે ત્રાગુ ઉપવાળો તે પર્યાય અર્થાત્ પૂર્વ પર્યાયનો
પાશ ઉત્તર પર્યાયનો ઉત્પાદ અને ચપલો ધોય

(૫) ડર્ભોપાધિ નિરપેક્ષ નિય ગુદ્ધ પર્યાં નય —
જમડે-નિદ્રના પચાર જેવા મ પારીના પચાય (નાનાદિ)
ગુદ્ધ છે

(૬) ડર્ભોપાધિ સાપેશ નિય અગુદ્ધ પર્યાં નય —
જમડે-(સ પારી) જીવો ઉપર છે અને મને છે

૩ નેગમ નયના ત્રણ ભે --

(૧) ભૂત નેગમ (૨) ભાવિ નેગમ (૩) વત્ત માન નેગમ
તમા (૧) ભૂતને વિષ વર્તમાનનું આરોપણ એ જ નગમ
જેમડે—આજ દીવાળીને દિવસે ત્રી વર્ધમાન રનામી મોમે
પધાર્યા (જે ઠ તમને થઈ ત્યા ન ન વ ર થઈ ગયા)

(૨) ભાવિને વિષ જનનુ આરોપણ એ ભાવિ નગમ —
જેમડે—જે થવાનું હ ન થયું ગાગુ ગ્રહ ત
તે સિદ્ધ, સમન્તિ તે મુખ્ય મામા અહત એ દહવાગી
રૂપે છે, મિદ્ધ વધા ની, પાગુ અહત હોવાની દેહમુક્તા
વયે નિયમા મિદ્ધ થશે, એ નિશ્ચયન લઈ રિદ્ધ થવા રૂપ
ભાવિનું મિ વ થયા રૂપે આરોપણ કયું તમજ સમન્તિ
નિયમા મુક્તા થાય, હજી મુખ્ય વયેવ ની, છતા નિશ્ચયને
લઈ મુખ્ય થવા રૂપ ભાવિનું સમન્તિને વિ. આરોપણ
કયું, ઇત્યાદિ

(૩) ડરવા માટેની વસ્તુ વર્ષ ૮, નવી થઈ અને કહેતું
 કે વાય ૮, અથવા થાય છે અને કહેતું કે થઈ તે વર્તમાન
 નૈગમ જમડે-એખા હાડનીમા ૭ ધાવા ઓર્યા, ૭ ધાવા નવી
 અને કહેતું ૬ ધાવા છે અથવા 'કુમાલ ૬૦' થાય
 છે તે વધુ

૪ મગ્રહ નવના છે ભેદ --

(૧) મામાન્ય મગ્રહ — જમડે યનાત ૫ ૪૫૦
 અવિરોધી છે

(૨) વિશેષ મગ્રહ — જમડે ગ્રવમાત ૫૦-૫૦
 અવિરોધી છે

૫ વ્યવહાર નવના છે ભેદ --

(૧) મામાન્ય સમજ ભેદ થ — જમડે, થ મે
 હથ અને નાથ

(૨) વિશેષ મહ ભેદ થ — જમડે-હથ ભે પ્રત
 રના મિદ્ધ અને મ પાત્રી

૬ મનુસૂત્ર નવના છે ભેદ --

(૧) સૂક્ષ્મ મનુસૂત્ર — જમડે, એ મમથ જ જેની
 મિથિતિ છે તે પર્યાય

(૨) મૂળ મનુસૂત્ર — જમડે, મનુષ્યાદિ પર્યાય આયુ
 કાળ પ્ર માણ

૭ ગણદ નયનો એક ભેદ — જેમકે, - દાગ, ભાર્યા,
નર, અથવા જલ આપ

૮ મમલિંગદ નયનો એક ભેદ — જેમકે, ગાય અ
પણુ

૯ એવ ભૂત નયનો એક ભેદ — જેમકે, ૧૬ ત
ધન્દ

આમ નયનો અકૃષિય ભેદ થતા 'યાલિ'ના ૧૨,
પયાયાર્થિકના ૨ નગમના ૩, રમણના ૨ ચલકાના ૨,
સમુદ્રના ૨, ગણદના ૧, મમલિંગના ૧, એવ મના ૧, -
કુલ ૨૮

ટિપનય ત્રણ તેના બે પ્રતિબે -

૧ મદ્ભૂત વ્યવહારે ટિપનય, ૧ જે પ્રકારે -

(૧) શુદ્ધ મદ્ભૂત યં ટિપનય — જેમકે શુદ્ધશુભ -
શુદ્ધ શુભી અને શુદ્ધ પયાય - શુદ્ધ પયાયીના ભેદનું હેતુ
તે (સિદ્ધ પર્યાય નિહાળવ)

(૨) અશુદ્ધ મદ્ભૂત યં ટિપનય — જેમકે અશુદ્ધ શુભ
અશુદ્ધ શુભી અને અશુદ્ધ પયાય - અશુદ્ધ પયાયીના ભેદનું
કેહેતુ તે (મનુષ્ય પર્યાય ગમારી હવ)

૨ અમદ્ભૂત વ્યવહારે ટિપનય તે પણ પ્રકારે -

(૧) સ્વભાવિ અનદભૂત યં — જેમકે, પરમાદ
બહુપ્રેક્ષી

(૧) વિજ્ઞાતિ અનફળત ચ૦ — જેમકે, મતિજ્ઞાન મૂલ
 ૮ કેમકે મૂલ દ્રવ્યથી ઉપજેતુ ઇ જ્ઞાન અમૂલ ઇ, ઇત્યા
 મતિજ્ઞાનન મૂલ ના ચુ કેમકે વિજ્ઞાતિ એવા મૂલ પુરુષગણી
 ઉપજયુ .

(૩) નવજ્ઞાતિ વિજ્ઞાનિ અનફળત ૦૧૦ — જેમકે, જ્ઞાનો
 વિષય હોવાથી તથા અથવા એવ અને અજીવને વિષ નાતનુ
 ઠયન ૮

૩ ઉપચરિત અનફળત ચ૦ ઉપનય, ત્રણ
 પ્રકાર —

(૧) નવજ્ઞાતિ ઉપચરિત મનફળ ચ૦ — જેમકે,
 મા. ૧ શ્રી પુનાં (મટવ)

(૨) વિજ્ઞાતિ ઉપચરિત અનફળ ચ૦ — જેમકે, માન
 હાન, હનેનો, ધર, વચ્ચાં (નિજીવ)

(૩) નવજ્ઞાતિ વિજ્ઞાનિ ઉપચરિત મનફળ ચ૦ — જેમ-
 માગ જે, નાજ્ય, પ્રજા ધણ, દુગાદિ (નજીવ, નિર્જીવ)

આમ ઉપનયના આં બેદ થયા, અને નમના પૂરે
 જણાવેન અઠાવિગ લેં ગણતા કુલ છત્રીગ બેદ થયા નયના

ગુણુ—મહાબાવી, આને નજનાગ ને ગુણ

એક ન્ય જીવ નયથી જના વ. પૃથક કગાય તે ગુણ

પર્યાય—કમજાવી, કમજાર્ત

અસ્તિત્વ—હોવાપણ

વસ્તુત્વ--વસ્તુનો સ્વભાવ તે વસ્તુત્વ અથવા
મામાન્ય--વિશેષવાળું તે વસ્તુ

દ્રવ્યત્વ--દ્રવ્યે તે દ્રવ્ય દ્રવ્ય સ્વભાવ તે દ્રવ્ય પોત
પોતાના પ્રદશસમૂહમાં અખડ ગૂંથી સ્વભાવ-વિભાવ પમા
યને બાંધતા હોયે, પ્રાણ હોયે એવો તે જોવો ત નય

સત્--નું લક્ષણ મન સ્વચ્છ પર્થાગિમાં સિદ્ધે,
'બાપે' 'ઓતપ્રોત ગ્દે' ત નત

પ્રમેયત્વ--પ્રમેયભાવ તે પ્રમેયત્વ પ્રમાણુ વડે ઠીને
નય પડે સ્વરૂપને જાણવા યોગ્ય પગિંદેદવા યોગ્ય તે પ્રમેય

અગુન્ધધુભાન--ત અગુન્ધધુત્વ તે મૂળમ, અનિ
ર્વચનીય, પ્રતિષ્ઠાતો વર્તમાન આગમપ્રમાણથી જાણવા યોગ્ય

પ્રદેશત્વ--પ્રદેશભાવ, અધિભાગી (જેના પછી ભાગ
ન થઈ શકે એવા) પુરુષના પરમાણુએ વ્યાપ્ત ચેત્રત્વ

ચેતનત્વ--ચેતનભાવ ચેતન્ય--અનુભવન, અનુભૂતિ
ચેતન માત્ર -જીવાજીવાદિની અનુભૂતિ ચેતન્ય--અનુભૂતિ
તે સદા સક્રિય જ છે, ક્રિયારૂપ જ છે દેહધારીરૂપે તે ક્રિયા
મન, વચન, ઝાયામાં અન્વિત જ, નિઃશયે વર્તે છે મિદ્ધ
દયામાં નાનરૂપે અખડ મકિર છે

શ્રી ત્રિનેશ્વરોએ પ્રકાશેલ તત્ત્વ મૂક્યું છે હેતુ વડે
કરીને તેનો ધાન થાય એમ નવી તે આજ્ઞામિદ્ધ છે માટે
મકુપુ કરી તેવું ડેમડે ત્રિનેશ્વર જ યથા વડે નહિ

ૐ ગ્વાનિ ગ્વાતિ ગ્વાતિ

નય અને કુનય—નયાભાસ

નય=વસ્તુના એક દેશને જાણવાવાળું જ્ઞાન (૧)
 નિશ્ચય નય=વસ્તુના ઠાઠું જમલ, મગ, ઉપાદાનભલ અગને
 પ્રજ્ઞા ઠગના જાન જેમકે, માગીના ઘડાને માગીનો ઘડો કહે
 (૨) યતહાર નય જેમકે માટીના ઘડાને ધીનો ઘડો કહેવો
 ઠાઠું નિમિત્તને વર્ગ એ- પદાર્થને જાણત પદાર્થ જાણવાવાળું
 જ્ઞાન

નિશ્ચય નયના બે ભેદ —(૧) ક યાર્થિક—દ્રવ્ય અથવા
 મામાન્યગ્રાહી (૨) પર્યાયાર્થિક—ગુણપર્યાય અથવા વિશેષ
 ગાહી દ્રવ્યાર્થિક—નગમ મગજ, યવહાર (ઠાઠું પ્રમાણે
 જલુસૂત)

ક્રોધાર્થિક મવવા નેમિત્તિક નય —

{	૧ નેજમ=અગ્રગ્રાહી વિનય વવાડેપ
	૨ ગતક=મત્તાગ્રાહી નામગ્રી એક્ટી કવાનો વિનય
	૩ વ્યવહાર=મેત્રાહી નામ નેખાવગ્રાહી

(૧) ગુહ્ય ગતહારે—જાન દર્શન, જાગ્રિત આદિ
 નિશ્ચયે એ- છતા મમતવવા જૂઠા જહેવા તે

(૨) અશુદ્ધ વ્યવહારે—ગમ, દેષ, અજ્ઞાન એ આદિ
 જીવના વર્તન નહિ છતા જીવને આપવા

(૩) ગુણ વ્યવહાર—પુરુષ ક્રિયાનું જીવમા આગે
 પથ જુડે તે

(૧) અશુભ વ્યવહાર—પાપક્રિયાનું શુભ આગે
પણ આવે તે

(૫) ઉપચયિત વ્યવહાર—ધન કુટુંબાદિને શુભતા
જેવું તે

() અનુપચયિત વ્યવહાર—જેને શુભતા જેવો તે
પર્યાયાર્થિક અથવા ઉપાસન નય —

૪ સહુમૃત્ત=અત્યુપજિજ્ઞાસનાહી

૫ શબ્દ=અત્યુપજિજ્ઞાસને શબ્દદ્વારા જેવું તે

૬ મમત્તિ હૃદયે=અગ્રિમ જોડાણ પૂર્ણ જેવું તે

૭ એવમત્ત=મપૂર્ણાનો મપૂર્ણ તેજ મપૂર્ણ
જેવું તે

કુનય અથવા નવાભાસ

(૧) દ્રવ્યાર્થિકાભાસ—સત્ત્વ રૂપ કંઈ પર્યાયો
[પ્રતિયોગ] મનાઈ જનાનો

(૨) પર્યાયાર્થિકાભાસ—પ્રયાયને જ સત્ત્વ રૂપ
દ્રવ્યનો અનાદ્ય જનાનો

(૩) નેત્રમાભાસ—વર્ગીય અને ધર્મના માર્ગદર્શક
એનાતિજ ભિન્નતા જે એનાતિજ મિમિત્તવત્તા માનનાર, જેમને
નેયાયિકા અને વેગેયિકા ગાંધ

(૪) મગ્ધાભાસ—વિશેષમાનો પરિકા કરી એમન મામા ય માનના અવવા પર્યાયનો નિોધ કરી એમન યન માનના । જમને મામા અદ્વૈતવાદી દર્શન, તેમજ માખ્ય દર્શન

(૫) દ્યુરહારાભાસ—અપારમાર્થિક વ્યવહાર વિભાગને અવરણના જોમડ ચાર્વાકે દર્શન તરળું ચાર્વાક પ્રમાણથી મિદ્ર થયેવ એવા ઇવના વ્યવહાર વિભાગને એ તો પતા છે, એવા આપ કરીને જોવાને છે, અને નવ લો—વ્યવહારના અનુયાયિ ય, અવિચારિતગમણીય એવા બૂતચતુષ્ટય વિભાગનુ સમયન છે

() હનુમૂત્તાભાસ— યનો સરથા (અપવાપ) નિોધ કરી વર્તમાન પર્યાયને ન છુ ન્ના જોમડે—તથા ગત (માદ્) મન

(૭) ગાદાભાસ—ગાદિ (ગવ-કાર-મખ્યા-પુર-લિગ) ભેને જ મ-ણ કરનાર, જોમડે મુમેન ‘હતો’, ‘હોશે’, ‘છે’ એ વગેરે શબ્દો લિન અર્થ જ દર્શાવે છે, મગ્ધ કે લિન્નકાગવાથી છે, ત જ પ્રમાણે સિદ્ધ થયેલ અન્ય શબ્દની પેઠે

(૮) મમાભાસ—પર્યાયવર્તિ (શબ્દ ભેદ) ને વા અભિધેય પણ ભે એવુ એમત કહેનાર જોમડે ‘ઇદ્ર’, ‘શક’, ‘પુરુષ’ ઇત્યાદિ શબ્દો લિન્ન હોવાથી અભિધેય લિન્ન જ (અર્થમા પણ લિન્ન જ) છે,—‘કરિ’, ‘પુરુષ’ ઇત્યાદિ શબ્દો પેઠે

(૯) એવ ભૂતાભાસ—ક્રિયાગુન્ય વસ્તુ શબ્દવાચ્ય નથી જ એમ કહેનાર, જેમકે—વિશિષ્ટ ચેષ્ટા રહિત એવી ઘટ નામની ડોહ વસ્તુ, તે ઘટશબ્દ વાચ્ય નથી, જેમકે ઘટ એવા શબ્દની પ્રવૃત્તિ જે વડે વધે તે એવા નિમિત્તવાળી ક્રિયા તેમના નથી, ‘પટની જેમ’

(૧૦) અર્થનયાભાસ—અર્થને જ ગ્રહણ કરનાર, શબ્દનો અનાદર કરનાર

(૧૧) શબ્દનયાભાસ—શબ્દને જ ગ્રહણ કરનાર, અર્થનો પ્રતિષેધ કરનાર

(૧૨) અર્પિતનયાભાસ—અર્પિતને જ સ્વીકારી અનર્પિતનો નિષેધ કરનાર

(૧૩) અનર્પિતનયાભાસ—અનર્પિતને જ ગ્રહણ કરી અર્પિતનો અનાદર કરનાર

(૧૪) વ્યવહારાભાસ—યોગ્ય વ્યવહારને જ આગળ કરી તત્ત્વનો પ્રતિષેધ કરનાર

(૧૫) નિશ્ચયાભાસ—તત્ત્વનો અભ્યુગમ કરી વ્યવહારનો નિષેધ કરનાર

(૧૬) જ્ઞાનનયાભાસ—જ્ઞાનનો જ આગળ કરી ક્રિયાનો નિષેધ કરનાર

(૧૭) ક્રિયાનયાભાસ—ક્રિયાનો જ આગળ કરી જ્ઞાનનો પ્રતિષેધ કરનાર

ભિન્ન ભિન્ન ગ્રંથાનુસાર સત્ત્વ નય વ્યાખ્યા*

સત્ત્વ નય નિબંધ
અમર નિબંધ

મથાદ્ય ૨૧ શ્રી મત મુખભાષ્ય ફિરતચ દ મહેતા

— ૦ —

શ્રી મ્યાવા મજી-શ્રી મલિવેણ મરિ

૧ નમમ નય--મામાન્ય અને વિશેષ ધર્મોને બંને
દ્વયો નકલ કરનાર આ ૧૫ મામાન્ય-વિશેષાત્મ-પદાર્થોને
અભેદપો પ્રકલ કરે છે

૨ મ નકલ નય--વિશેષ ધર્મની અપેક્ષા રાખ્યા વિના
કોઈ મામાન્ય ધર્મને મુખ્ય ટીક જોવામાં એ મામાન્ય
ધર્મ હોય તટવા આખા વિષયને નકલ કરનાર

૩ વ્યવહાર નય--વસ્તુ જે પ્રકારે લોક-વ્યવહારમાં
મનાય હોય તે પ્રકારે તેને પ્રકલ કરનાર

૪ સત્ત્વનૃત્ય નય--શુદ્ધ વસ્તુમાત્ર મમયમાં વિદ્ય
માત્ર તે જ વસ્તુનું નવરૂપ એમ પ્રકલ કરનાર

અત્રે નિન્ન ભિન્ન ગ્રંથ અનુમાર સાત નયો વ્યાખ્યાનો
મકલ કરી મ. સી મત મુખભાષ્યને તત્ત્વગતિ વિદ્યાથી અમ્યા
મીને તુલનાત્મક અમાસની મુગમના કરી આપી મદ ઉપમાર કરો
કે સ. ત્રીનું નવરૂપ પગિલીનન નુ વિદ્યા અને તત્ત્વગતિ
દશે એ આ પગથી મ. પ્રતીત ચર્ચ તેમની જાત તના માત્ર મદો
પણ બ માત્ર ઉત્તરે એમ જ આ નોષ સ. ત્રીની નેટ મુદ પરથી
મે મજાલિ ત્રી માત્ર આપી કે—ભગવાનનાસ

૫ ગાન્ધ નય—જે કોઈ ગાન્ધે રૂઢિને લઈને એક પદાર્થ લાગતા હોય તે પાપા શ દોનો વાર્થાર્થ એ ન જે એમ અહણ કરનાર

૬ મમભિરૂઢ નય—જૂના જૂના ગ દોનો વાર્થાર્થ પાણુ જૂદો જૂદો એમ ચાલુ કરનાર

૭ એવ ભૂત નય—શબ્દનો જે સુતપત્તિ અર્થ થતો હોય તે જ અર્થ સુજળ જ્યારે વસ્તુ ક્રિયા થતી હોય ત્યારે જ વસ્તુને તે નામથી ઓવાવાય એવુ પ્રહણુ કરનાર

શ્રી તત્ત્વાર્થાધિગમ ભાષ્ય—શ્રી સિદ્ધમેન સ્મિ.

૧ નેગમ નય—નિગમમા (શાસ્ત્રમા) રહેલા જે શબ્દ તેનો જે અર્થ તે નેગમ, અવવા શબ્દ તવા અર્થનું જે જ્ઞાન તેનો એક દેશથી અથવા મર્વ દેશથી ગ્રાહ્ય તે નેગમ નિગમમા રહેવાવાળો શબ્દ તથા તેનો અર્થ તે નેગમ

૨ મ અહ નય—તથા એ નેગમ ના મ્દાર્યોમાથી એક વિગેષ તથા અનેક મામાન્ય મધોને એક દેશથી કે મર્વથી ગ્રહણુ કરવામા મમર્થ તે અર્થોનું સર્વરૂપથી કે એક દેશથી મ ગ્રહણુ કરનાર તે મ અહ

મામાન્યના વિષયમા કે વિશેષના વિષયમા જે સ ગૃહીતનું વચન અભિધાન તે મ અહ

૩ વ્યવહાર નય—લોકિક મમાન, ઘો ભાગે ઉપ
ચારથી પૂર્ણ, અને વિસ્તૃત અર્વનો બોધ-તે વ્યવહાર નય,
નમુદાય, યજ્ઞિ, આદૃતિ, મત્તા અને મરૂા અથાત્ ભમ,
સ્થાપના, દ્રય અને ભાષ એ આદિના નિદ્યયની અમેમા
ગમના અને લાલિક ઉપચારવાળો એ વિસ્તૃત વ્યવહાર નય

૪ ક્ષત્રુસત્ર નય—વિગ્રમાન વર્તમાન અર્થોને કહે
નાર કે જલાવનાર, રોપથી આગ્રા (વર્તમાન) વિષયનો
આલેક

૫ શબ્દ નય—તામાદિકમા પ્રસિદ્ધ પૂર્વ શબ્દ વડે
અર્થતુ જે જ્ઞાન તે શબ્દ નય યથાર્થવિષય- માત્રત

૬ સમભિરૂઢ નય—વિગ્રમાન અર્વમા મકમગ્હિત
તે સમભિરૂઢ યથાર્થવિષય- સમભિરૂઢ

૭ એવભૂત નય—વ્યજન તથા અર્થમા જે
પ્રવર્તમાન એ તે એવભૂત યથાર્થવિષયક એવભૂત

શ્રી તત્ત્વાર્થસાર—શ્રી અમૃતચંદ્રસૂરિ

૧ નેગમ નય—પદાર્થના મઠ પમાનનો પ્રાદ-

૨ મ નલ નય—વત્તનિના અવિરાધપણે ભેદે કરી
અકયને ગાગળ કરી મનન્ત પ્રહણ કરનાર

૩ વ્યવહાર નય—મગે કેગી નમરેત પદાર્થની
વિધિપૂર્વકે તેવણ કરનાર

૪ સંસ્કૃત નય—વર્તમાન એક સમયના વિષય
કપ પર્યાયને સંહુ જના

૫ ગાદ નય—વિગ, દારક, મળ્યા, દાર, ઉપસંગ
એ ૧૧ બ્રહ્મિયાન નિરૂત્તિ જના

૬ મ ન —એક કહે સર્વમા જુ ૧૭૫૧ અર્થની
ગમતિ માપના

■ એક ભૂત ય—ગાદનો જે વ્યુ પત્તિ ગર્વ ત જ
અથવે જે નન તના અનવગાય ૬ તને મુનિઓ એવ ભૂત
કહે છે

શ્રી આપાપપદ્ધતિ—શ્રી દેવસેનાચાર્ય

૧ નેગમનય—સંતુનો અનક સ્તેષી ગોધ કરાવનાર,
નિગમ એટલે નિ ૫ તેમા જ્ઞેના

૨ મ ન —વસ્તુમાત્રને અભેડપણે સજા ૧૨ના

૩ વ્ય ન — ૧ કહે કહેતી વસ્તુનો નેદ વે વ્યવ
હાન જના

૪ સંસ્કૃત નય—સંતુ એવે સંવપાને કહેણ
કેનાર, જણાવના કુટિલપદા ના

૫ ગાદ નય—આકેણ વી પ્રતિ-પ્રત્યય આદિથી
સિદ્ધ ત ગ દ ય

૬ નાનન—અન્યન અભિરૂઢ તે મમભિરૂઢ, શબ્દ
લેઈ છતા રૂઢિને લઈ અર્થલે નહિ તે ન

૭ એવ ભૂત નય—એ પ્રકારે અર્થાત ક્રિયારૂપે,
ક્રિયાપ્રધાનપણ તે વાર ત એવ ભૂત

!

શ્રી તત્ત્વાર્થ ટીકા—તેમા નય વિવરણ

૧ નંગમ નય—ન. પમારના આહાર ગૈરમ નય
અથવા જનો આરમ્ભા. એ નહિ (અર્થાત અનેક) તે ને

૨ અગ્રહ નય—અજાનિતા અવિરોધપણે તેમજ
હૃદ (મત્યક્ષ) અને (પરાક્ષ) એના અવિરોધપણે વિશે
પતુ એકપણે નહિ કરના

૩ વ્યવહાર નય—મમલે ગૃહીત અવનો વિધિ
પૂર્વક જે નિમાન જો તે વ્યવહાર

૪ સમુચ્ચય—ક્ષણ વસિ વસ્તુને વર્તમાન સમયે
જ માન ન

૫ શબ્દ નય—કાલાદિ ભેદ કરીને અર્થના લેઈતુ
પ્રતિપાદન કરના

૬ મમભિરૂઢ નય—પચાસ શબ્દભેદ કરીને ભિ
અર્થને અગ્રહ કરના

૭ એવ નય—મા ક્રિયાવી પરિપૂર્ણ પામી ઉત્પન્ન

શ્રી તત્ત્વાર્થ ટી-૧-શ્રી દ્રવ્યગુણ પર્યાયના નાસ અનુસાર ૧૧૬

અથેલુ તે આમ જ એ પ્રકાર અન્ય ડિયાથી પણ મુખ તે એવ ભૂત

શ્રી દ્રવ્યગુણપર્યાયનો રાસ-શ્રી યશોવિજયજી

તથા

શ્રી દ્રવ્યાનુયોગ તર્કણા-શ્રી ભોજ પંડિત

૧ નૈગમ નય—ગદુમાનમાહી સામાન્ય વિશેષ
નાનરૂપ ઘણા પ્રમાણનો થાકી 'નૈકમાર્ગ મિનાતીતિ નૈગમ ।
કવારહોપાશ્નિગમ ।'

૨ મ મહા નય—મ મહે તે ન મહા (૧) ગો.૧ સ ૦—
સામાન્ય સ ૦ જેમકે—૧ થ વ (૨) વિશેષ મ ૦ જેમકે—જીવ વ

૩ વ્યવ નય—ન નહી ૧૧ના વિષયના ભે. કેખાદ
ના (૧) સામાન્ય સમૂહભે. વ્યવહાર જેમકે—દ્રવ્ય તે
જીવ-અજીવ (૨) વિશેષ મ મહા ભે. ૦૧૦ જેમકે—જીવ
તે મિદ્ધ-મ સાદી

૪ કુતુહલ નય—વર્તમાનમા વર્તતા અથ ને લાગે
તે વર્તમા. પણ અક્રીય અર્થને, યન્ક્રીય અર્થને નહિ,—
(૧) સૂક્ષ્મ જગત્-દાણિડ પચાયને, ઉત્પાદ-વ્યયને માને
(૨) સૂચ કુતુહલ-મનુષ્યા પર્યાયને (૧૧૫ના આ ૮ મુદ્દી
એક પચાયરૂપે અર્થાત મનુષ્યા પર્યાયરૂપે) મા ।

૫ ગમ્હ નય—પ્રકૃતિ-પ્રત્યયાદિ વ્યા-ગ્ણુ વ્યુત્પ
તિથી સિદ્ધ થયેવ ગમ્હ માને, ગમ્હના લિગ-વચનાદિ
ભેદે અર્થનો ભેદ માનના ૮ નર, નમી નટ (વિગ
ભેદે અર્થભેદ) આપ, જલ (વચનભેદે અર્થભેદ)

ઋગ્ગુઠ નય કાલભેદે ૪ અર્થભેદ માને ૮

શમ્હ નય લિગાદિ ભે-પણુ અર્થભેદ માને ૭

સમ૦-શ ભેદે પણ અર્થભેદ માને ૭

૬ મ૦ ન૦—ગ દ્વિભેદ અર્થભેદ માનનાર

૭ એવ૦ ન૦—ક્રિયાપણિયુત અવમાફી

શ્રી નયચક્રસાર—૫૦ દેવચંદ્રજી

૧ નેગમ નય—તથી એક ગમ, ગણિપ્રાય, આશય,
બાધમાર્ગ જેને તે નેગમ ભે —

(૧) માનેપ નૈભ (અ) દ્રવ્યોપ નૈ (ક) ગુણો
રોપ નૈ (જ) જનાનેપ નૈ (ઢ) ગણાગ્રોપ નૈ

(૨) અગ નૈ

(૩) મહપ નૈ

લિનાગ નૈ	મલિનાશ નૈ	નવા નવા	ક્ષયોપશમઉપ	નવા નવા
				ઉપયોગ
				ઉપ નૈ

(૪) (શ્રી વિશેષાવગ્યક અનુસાર) ઉપચાર ને

૨ મ અહનય—(૧) જે વચનથી નમુદાય અર્થ નહ વાય તે મમક, (૨) જે વક્રી નવ જદ જામાન્યપદ્ધે નહિયે તે મમક, (૩) આમાન્યકપપોર્ણે મમક ક તે મમક (૪) એક, એ- વચનમ, એક અવ્યવનાયમ, એ- ઉપ યોગમા, આમા યકપપદ્ધે, નમકાલે મન વન્તુનુ નહણ કન્ધુ તે મમક બેઠ—(૧) સામાન્ય નમ્ય જાતિ સા (બ) મમુ દાય મા (૨) વિશેષ અપવા-૧) નમુદીત ન (૨) પિરિત ન (૩) અનુભ મ સ (૪) ચતિરે- મ અથવા—(૧) x મહાનસારૂપ ન (૨) પવાતર નસારૂપ મ—નપુ ભુવ નમા એવી ઠોક વન્તુ નશ્વિ ક જે મનહ નયને પ્રાણમા ન આવતી હોય

૩ વ્યનહાર નય—નદમાહો, મમક હિવ વન્તુનુ બહાનરે બેઠન બેઠાયુ ઢગના મથવા ચવગ્ણુપ્રવર્તન

(૧) શુદ્ધ ચવહાર (૨) અનુદ ચવહાર

વસ્તુગત શુદ્ધ નાવનગત શુદ્ધ મદ્ભૂત અસદ્ભૂત

મશ્વેષિન (અનુપચારિત) અમશ્વેષિન (ઉપચારિત)

x મદ્ભૂતતા=અમરત ૧ થીની અગ્નિત્વ શુદ્ધ પ્રદા ૧ ઢગના સતા

+અપવાત મતા—કેઈ વિરહિત પાર્થની મતા
+વિશેષાન્યક અનુસાર અપવાતના થી ૧ મે બેઠ --

/ કચ્છસૂત્ર—કચ્છ સરળ અવક, કૃતજોવ વર્ત માનપણે ઉપન્યુ જે વર્તમાન જાગેવન્તુ તે જ વન્તુ હો ના નામાદિ ગા નિત્રેષા એ આ કચ્છસૂત્રના નહ છે, તેમા નામાદિ ત્રણ દ્રવ્ય નિત્રેષા ૭ ચોડા લાવ એ લાવ નિત્રેષ છે

૫ ગાંઠ નય—‘અપતિ ઇનિ શ્વ૦’—બોલિયે અથવા બોલાવિયે ગાંઠપણે તે ગાંઠ નય વાચ્ય મર્થને પ્રહણુ ઝવ્વાતુ પ્રધાનપણુ છે જે નયમા તે ગાંઠ નય શ્વ૦ કાળુ તો વન્તુનો વમ છે, તેવન્તુનો વમ—વાચ્યાર્થ જે વચને પ્રહણુ વાચ્ય તે ગાંઠ નય

કચ્છસૂત્રને વર્તમાન જાગતા વર્મ ઇષ્ટ છે તેમ આ શ્વ૦ નયને પણ વર્તમાન જાગતા ઇષ્ટ છે હુ ઘટ પૃથુ પુષ્કોદર જલદેરણક્રિયાનમર્વ અ ઘા ગાંઠ નય લાવ ઘટને ઇટ માને છે, ગેર નામ, ન્યાપના, દ્રવ્યને નગી માનતો કચ્છસૂત્ર આહે તે માને છે

શ્વ૦ના અર્થની જગા ઉપપત્તિ હોય તને જે તે વન્તુ પણે હો, એવે કચ્છસૂત્રે આમાન્ય ઘટ ગવેધ્યો, ગાંઠ

અવહાર

(૧) વિન લ્લ વ્ય૦ (૨) પ્રગતિ શ્વ૦

(૧) વન્તુ પ્રગતિ શ્વ૦ () આત્મ પ્રગતિ ૧ (૩) લોકિક પ્રગતિ

ધોનિ સાત પ્ર ન કુઆવચારિ ૧ લોકિક સા

નયે સફલાન જે અન્નિધર્મ અને અસંભાવ જે નામિતધર્મ તે સર્વસંયુક્ત વસ્તુને વસ્તુપદ્ય નહી

અમભિરૂઢ નય—વસ્તુની જે પચાયવાથી ન ના હોય તેજ ન ના વડે તને જોવાન ન નાનર, નામાત્મ અર્થને વિમુખ કરે તે અમભિરૂઢ જે પર્યાય પ્રગટ હોય તે પચાય જે નિશ્ચયી અમનય ત શ હ વા જે અવગ્નાન તે અમભિરૂઢ

૭ એવ ભૂત નય—વાચ્ય-નાચ્યની પૂર્ણતાને કહે નાન, સર્વપર્યાયવાળી

શ્રી આગમસાર—પં દેવચંદ્રજી

૧ નૈગમ નય—અગ્રાહી, એ નથી ગમે જેને તે નૈગમ, શુણના એક અશ ઉપલ્પ્યો હોય તેને નૈગમ કહિયે પાવી (?) કે જોડન કે સર્વજન નિહ નમાન એ નણુ દષ્ટાત (૧) ભૂત, (૨) ભવિષ્ય (૩) વત્તમાન એ નાદ નાનરૂપ ધ્યાનના પશ્ચિમ વિના અગ્રાહી

૨ અમદ્વનય—અસ્તાનાહી. એક નામ હીધાથી સર્વ શુણ પર્યાય પશ્ચિમ ક્રિતિ આને જેવી તે અમદ્વનય જમ-દાતણ મગા ય તમા પાણી-નોગે વગેરે બધુ સાથે ગાળ્યુ (૧) નામાન્ય ૧ —કચત્વ (૨) વિગેષ ન — જીવત્વ નાનરૂપ ધ્યાનના પશ્ચિમ વિના અસ્તાનાહી

૩ વ્યવહારનય—બેદગ્રાહી જાણ્યુ નવરૂપ દેખી નહી જે ચણુ કળાન, મને ક્ષાન દેખાતા શુભને જ

માનનાર પણ અતરંગ નથી ન માનનાર આના આચાર
 દિયા મુખ્ય ૮ અતરંગ પરિણામના ઉપયોગ નથી નાન
 રૂપ ધ્યાનના પરિણામ વિના જાત ક્રિયાઓની બદલાઈ
 (૧) ગુહ્ય, (૨) અગુહ્ય, (૩) ગુહ્ય, (૪) અગુહ્ય, (૫) ઉપ
 ચરિત, (૬) અનુપચરિત

૬ અગુહ્ય નય—વર્તમાન પદી, પરિણામમાંથી,
 અપીત—અનામનની અપેક્ષા વિના વર્તમાનમાં જ વસ્તુને
 પરિણામે પરિણમે, ત પરિણામ તને માને

ભાવમાંથી—ગુહ્ય-૧ ભાવમાંથી વર્તમાન પરિણામ
 તવા હોય તો (૧) મૂલ્ય ૪૦—૩ કાકા ૧૧ ૧૧ વસ્તુમાં
 એક વર્તમાન મમય વસ્તુ છે (૨) મૂલ્ય ૪૦—મોટા જાણ
 પરિણામ

૭ અગુહ્ય નય—જે વસ્તુ, ગુહ્યનત જે નિર્ગુહ્ય, જે
 ભાવમાંથીથી શબ્દપદો વચનગોચર થાય, નામપદો જોઈ
 જાય ત શબ્દનત શબ્દનો જે અર્થ હોય ત-પણ વસ્તુમાં
 વસ્તુપદો પામિયે ત્યારે ત વસ્તુને શબ્દનત હોયે થઈની
 ચોટા કર તે થઈ (૧) નામ, (૨) ન્યાયના, (૩) દ્રવ્ય,
 (૪) ભાવ બેદ

૮ અમલિત નય—અત્રી ડોળી વસ્તુને સપૂર્ણ
 કહેવી તે, કોઈ વસ્તુના કેટલાક ગુણ પ્રગટ્યા છે, કેટલાક
 નથી પ્રગટ્યા, પણ અવશ્ય પ્રગટવાના ૮, એવી વસ્તુને
 વસ્તુ હોય ત વસ્તુના નામાત્ર એક ઢરી ભાવે ૮ હુ (૧)

૭૫, ચેનન, આત્મા એનો એક અર્થ ૭૭ (૭) ૯ ૫ તેના
શુણ મ્થાનકવાગાને મિદ્ધ કહેવો તે

■ એવ ભૂત નય—જે વસ્તુ પાતાના ગુણે મ પૂર્ણ
છે, અને પાતાની ક્રિયા નથી છે, તેને જ વસ્તુ કહી બોલા
વનાર ૯૬ મુદ્ધ તે મિદ્ધ અથવા પાણીથી ભરેલો, શ્રીના
મસ્તકે આવતો, જલધાગળ ક્રિયા કરતો તે ધ

શ્રી જૈન વિદ્યાત પ્રવેશિકા-પં. ગોપાલદાસજી

૧ નગમ નય—જે પનાર્થમાંથી એ-ને ગૌરુ અને
બીજાને પ્રધા ૧ દરી બેદ અથવા અનેકનો વિષય કરવાવાળુ
તાત તે નેગમ નય અથવા પદાર્થના મજબને ગહણ કર
નાર તે નેગમ નય

૨ મગ્ધ નય—પાતાની ભતિનો વિરોધ કર્યા વિના
અંક પદાર્થોને અપતો મગ્ધ કરે તે

૩ વ્યવહાર નય—મગ્ધ વડે નાણુ કરત પદાર્થોને
વિધિપૂર્વક ન ના

૪ મગ્ધુમ્મ નય—ભૂત ભાવિની મગ્ધેશ્વરા રાખ્યા વિના
વર્તમાનમાત્ર પર્યાયને મગ્ધુ કરનાર

૫ મગ્ધ નય—લિંગ, મગ્ધ, વચન કાલ, ઉપમર્ગ
માદિના નેથી જે પાર્થને બેડે મગ્ધ કરે તે મગ્ધ નય

૬ મમભિદ્ધ નય—વિગાદિ બે ૧ રોય તો મળ

પયાંય શબ્દના ભેદને લીધે પદાર્થનો પણ ભેદ માનનાર

૭ એવ ભત નય—જે શબ્દનો જે ક્રિયાવાળી અર્થ
હોય એ જ ક્રિયાપાત્રે પશ્ચિમ પામતી વસ્તુને માનનાર

૧

શ્રી નયોપદેશ—શ્રી યગોવિજયજી

૧ નેગમ નય—નિગમથી જોવે નાન તે નૈગમ
(નિગમ એટલે ભોમ્પ્રતિદ્ધ અરવાળા શાસ્ત્ર)

૨ મ નહ નય—મનુહીત કે પિહિત અર્થનો નિશ્ચય
તે ન શકે (નિશ્ચય=મામાન્ય) મનુહીત સામાન્ય=પરમામાન્ય,
જેમકે દ્રવ્ય વ, પિહિત નામાય=અપરમામાન્ય, જેમકે
દુષ્ટત્વ

૩ વ્યવહાર નય—ખટુ ઉપચારવાળો, વિસ્તૃત અર્થ
વાળો એવો જે લાડિ-ખોધ ત વ્યવહાર

૪ સન્નિવૃત્ત નય—જ્યા ભાવપાત્ર ત્યા વસ્તુ માનપાત્ર
એવી વ્યાપ્તિની અભેદબુદ્ધિ ત સન્નિવૃત્ત અથવા જ્યા વર્ત
માનપાત્ર ત્યા ભાવપાત્ર એવી વ્યાપ્તિની અભેદબુદ્ધિ તે
જ તુ તાત્પર્ય કે પદાર્થમાન વર્તમાનપણે ‘મત’ છે, એમ
માનના અથવા વર્તમાનમા નવ તેજ પદાર્થ એમ માનનાર

૫ શબ્દ નય—જનુસૂત્ર વગેરે નિગેષતર (વધારે
વિશેષ) તે શબ્દ નય જનુસૂત્ર તો એકવા કાળને એટલે
વસ્તુમાનને આશ્રય છે, પણ શબ્દ તો જાણ ઉપરાંત વિગ,
વચન, ઠારક ઉચ્ચાર આદિની અપેક્ષા પણ રાખે છે

૬ મમભિરૂદ નય—જૂદા જૂદા અર્થમા અમ કમ એ સમભિરૂદ, શબ્દભેદે અર્થભેદને પ્રકાશ કરનાર [કમનૂત્તર ત્વા વિગેષતમ (નોંધી વિગેષ), કમકે કાલ, દિગાદિ ઉપગત શબ્દભેદ હોય તો મા નય મર્થભેદ પણ માને છે]

■ એવ ભૂત નય—અજન અને અર્થના વિશે પશુરૂપ તે એવ ભન, જેમકે ગજચિહ્ન યુક્ત હોય તે રાત્ર, અથવા નદિ

શ્રી પ્રમાણુનયનત્વાલોકાલકાર—શ્રી વાહિદેવસ્રગિ

૧ ન૦ ન૦—એ ધર્મ કે એ ધર્મી કે ધર્મ અને ધર્મી એમાથી એકને પ્રધાન કરી બીજાની ગોણતાએ જે બોલવાય તે નૈ

૨ મ૦ ન૦—મામાન્યમાન પ્રકાશ કરનાર મ પ્રકાશ

૩ વ્ય૦ ન૦—મ પ્રકાશ પ્રકાશ કરેલ અર્થનું વિધિપૂર્વક અવલોકન (નિગ-ગણ-ભે.) અભિમ વિપ્રવક જેના વડે થાય તે વ્યવહાર

૪ સન્નુસન નય—વર્તમાન કાળ આધિ પર્યાયને જ પ્રવાનપણે પ્રકાશ

૫ શ૦ ન૦—કાવાદિ ભેદે કરી ધ્વનિનો (શબ્દનો) ભેદ માનનાર

અ૦ ન૦—પર્યાય શબ્દમા નિગદિભેદે કરી અર્થ ભેદ માનનાર

૭ એ૦ ન૦—૪ કિયાને લઈ ગજ્ઞની પ્રતિ ધાય છે, તે જ કિયાવાળી વસ્તુને તે (ગજ્ઞ) નામ વડે બોલાવનાર

❧

શ્રી નયકર્ણિકા-શ્રી વિનયવિનયજી

૧ ન૦ ન૦—નૈગમ વસ્તુને સામાન્ય અને વિશેષ એ બેને ધર્મયુક્ત માને ૮ કેમકે સામાન્ય એ વિશેષ નિહિત નથી અને વિશેષ એ સામાન્ય નિહિત નથી

૨ મ૦ ન૦—આ નય વસ્તુને કેવા સામાન્ય ધર્મ વાળી માને છે, કેમકે સામાન્યત્વી જી, એવું વિશેષ (આગશ્ત્ય પુષ્પતી પેઠે) છે જ નહિ

૩ વ્ય૦ ન૦—વસ્તુને વિશેષ ધર્મવાળી જ માનનાર, (કેમકે વિશેષ વિનાનું સામાન્ય ગદ્યામિજ સમાન છે)

૪ મ૦ ન૦—ભૂત-ભાવિની અપેક્ષા રાખ્યા વિના કેવા વર્તમાન અને ત પણ પોતાના (સ્વત્વભૂત) ભાવને માનનાર

૫ શાજ્ઞ નય—જને શાજ્ઞો વડે એક અર્થવાચ્ય પદાર્થોને એક ૯ પદાર્થ માનનાર

૬ મ૦ ન૦—ગજ્ઞોને વસ્તુઓ માનનાર

૭ એ૦ ન૦—એક પદાર્થવડે બોલાતી વસ્તુ પોતાનું કાર્ત્ત્વ જગતી હોય તો જ એવભૂત નય તેને વસ્તુ કહે છે

નામપણે ઝોળખાની હોય તે જ ધર્મરૂપે જ્યારે તે
 છુમે ત્યારે જ તે નામ તેને ઘટે એમ કહેનાર

❧

શ્રી પ્રવચન સારોદ્ધાર—શ્રી નેમિચંદ્ર:

૧ નૈનન૦—ઘણા પ્રમાણે કરીને અર્થાત્
 સામાન્ય પ્રમાણ, અવાતર નામાન્ય પ્રમાણ, વિશેષ
 પ્રમાણ—એ આદિ પ્રમાણે કરી વસ્તુનું વિરોધપાત્ર મા
 અથવા નિશ્ચિત છે જ્યાં ગમ અર્થાત્ વસ્તુનું (ન
 વિશેષાત્મક વસ્તુનું) ગ્રહણ અથવા જ્ઞાન જ્યાં તે
 અથવા જેના અનેક બોધમાર્ગ તે નેગમ

૨ મ ન —અશેષ (સર્વ) વિશેષનો પરિહાર
 જગત્રય (ત્રણે જગતને, તેમા ૧ વસ્તુને) જામ
 ગ્રહણ કરનાર

૩ વ્યવહાર નય—વિશેષે કરી અવહરિયે,
 ઠગિયે, ભેદ ઠગિયે તે વ્યવહાર

૪ ક ન —અતીત અને અનાગત જે વસ્તુ તે
 સરલ જે વર્તમાન સમય તેમા વસ્તુતા પર્યાયને એ

૫ ગ ન —વસ્તુના અર્થનું પ્રતિપાદન જે વ
 તે શબ્દ

૬ મ ન —૫ અર્થાત્ એવીભાવે, અભિરૂઢ
 પ્રવર્ત્યો છે જે, અર્થાત્ શબ્દની પ્રવૃત્તિને વિશે જે

પ્રવૃત્ત વયો છે તે મમલિરૂઢ પર્યાય શબ્દના અર્થ પદ
જૂઠા આ નય માને છે

૭ એવ ન —એવ અર્થાત્ જોવો શબ્દનો યુત્પત્તિ
અર્થ છે, તેવા જ અર્થ પ્રમાણે શબ્દ અર્થાત્ થવું તે

શ્રી સૂત્રકૃતાગ દીકા—શ્રી શીલાંકસૂરિ

૧ નૈ ન.—મહાસામાન્ય અને અતરાણ સામાન્ય-
વિશેષરૂપ વસ્તુનો નિશ્ચય કરનાર

૨ મ ન—પદાર્થોનું સામાન્ય આકારપણે અભ્યસ-
પ્રહણ તે સમૂહ

૩ વ્ય. ન—લોકને જે આજ્ઞા તે જ વસ્તુ એવ
માનનાર

૪ ઋ ન—અતીતરૂપે પર્યાય નષ્ટ છે, અનાગત
રૂપે અનુત્પન્ન છે, એટલે એ બનેનો પરિહાર કરી વર્તી
માન ઠાલે ક્ષણવર્તી જે વસ્તુ તેનો જ આશ્રય કરનાર
તેનું જ પ્રતિપાદન કરનાર, તેનો જ બોધ કરનાર

૫ રાગદ નય—પદાર્થની પ્રતીતિ શબ્દ વડે જ થાય
છે, એટલે લિંગ, માધન, પુરુષ, વચન આદિના બેદને લા
લોક પામતા શબ્દોથી વસ્તુને પણ લિંગ માનનાર

૬ મ ન—પર્યાયના જૂઠા જૂઠા અર્થ હોવાથી અમુક
એક ઉપાદ્ય આરોહનાર

નામપણે ઓળખાવી હોય તે જ ધર્મરૂપે જ્યાં તે પરિણમે ત્યારે જ તે નામ તેને ઘટે એમ કહેનાર

卐

શ્રી પ્રવચન સારોદ્ધાર—શ્રી નેમિચંદ્રસૂરિ

૧ નૈગમ—ઘણા પ્રમાણે કરીને અર્થાત્ મહા સામાન્ય પ્રમાણ, અવાતર સામાન્ય પ્રમાણ, વિશેષ વિષય પ્રમાણ—એ આદિ પ્રમાણે જરી વસ્તુનું વિશેષપણ માપનાર અવવા નિશ્ચિત છે જ્યાં ગમ અર્થાત્ વસ્તુનું (સામાન્ય વિશેષાત્મક વસ્તુનું) ગ્રહણ અથવા જ્ઞાન જ્યાં તે નૈગમ, અથવા જેના અનેક બોધમાર્ગ તે નૈગમ

૨ મ ન —અશેષ (સર્વ) વિશેષનો પરિહાર કરી જગત્ત્રય (માટે જાતને, તેમાની વસ્તુને) સામાન્યરૂપે ગ્રહણ કરનાર

૩ વ્યવહાર નય—વિશેષે કરી અવહરિયે, નિરાકરિયે, ભેદ કરિયે તે વ્યવહાર

૪ ઋ ન —અતીત અને અનાગત જે વસ્તુ તે ત્યજીને નરલ જે વર્તમાન મમય તેમા વર્તતા પર્યાયને બોધે તે

૫ મ ન —વસ્તુના અર્થનું પ્રતિપાદન જે વડે થાય તે શબ્દ

૬ સ ન —મ અર્થાત્ એકીલાવે, અભિરૂઢ અર્થાત્ પ્રવર્ત્યો છે જે, અર્થાત્ ચબ્દની પ્રવૃત્તિને વિશે જે એકીલાવે

તત્વાનુબોધ—

- ૧ નૈગમ નય—(૧) એક અશને મ પૂર્ણ વસ્તુ માને
- (૨) કારણને કાર્ય માને
- ૨ મ પ્રહ નય—સર્વને એક કહે
- ૩ વ્ય ન—સર્વને એક કહેવ તેની બહેચણ કરે
- ૪ મ્હ સુ ન—વર્તમાન ઉપયોગ મહે
- ૫ શમ્હ

નય રહસ્ય—શ્રી યશોવિજયજી

નય=પ્રીત્ત અથોનો પ્રતિમેય (અનાકર, ખડન, નિષેધ) કયાં વિના વસ્તુના પ્રકૃત એક અશને પ્રહણ કર નાર અધ્યવસાયવિશેષ

- ૧ નૈગમ=(૧) નિગમમા ઉપજતો અધ્યવસાય વિશેષ
 - (૨) “લોગેહિ માણેહિ મિણ્ણત્તિ”
- ય લોગમસ્સ ય નિરુત્તિત્તિ ”

એક પ્રમાણનો પ્રમેય વિષય નહિ એવો અધ્યવસાય તે ‘નૈગમ’, અર્થાત્ બધા પ્રમાણનો પ્રમેય વિષય એવો અધ્યવસાય.

(૩) નૈગમમા કહેલા શબ્દ (તે) નો અર્થ તે નૈગમ, તેમ જ શબ્દાર્થના જ્ઞાનનું દેશથી કે અર્થથી મૂલ કરનાર

૭ એ ન, — જ્યારે સજ્જની પ્રવૃત્તિ વાય ત્યારે જે ચેષ્ટાને લઈ એ સજ્જની પ્રવૃત્તિ ધની હોય તે ચેષ્ટા થવી જ જોઈએ એમ જણાવેનાર

==

શ્રી ન્યાયાવતાર ટીકા—શ્રી સિદ્ધર્ષિ

૧ ને ન — સામાન્ય-વિશેષ પર-પર ભિન્ન છે એવું માનનાર આ નયને અનુસરનારા નેયાયિઃ-વૈરોધિક

૨ મ ન — એટલા સામાન્યને માનનાર આ નયને અનુસરનારા ગુહ્યજિતવાદી, નાખ્યો

૩ વ્ય ન — સામ્ય સામાન્ય-વિશેષની અપેક્ષા વિના લોકવ્યવહારને જ અનુસરનાર આ નયને અનુગમનારા ચાર્વાક

૪ ન ન — ક્ષણલક્ષી વિશેષ (પર્યાય) જ સત્ય એવું માનનારા આ નયને અનુસરનારા જૌલ

૫ સ ન — રૂઢિને લઈ સજ્જની પ્રવૃત્તિ ધ્વજિતનારા સજ્જાદિ પ્રણયને અનુસરનારા વૈયા ગીઓ

૬ મ ન — વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે જ સજ્જનો અર્થ માનનારા

૭ એ ન — વસ્તુ માન ઝાળમા વતી જે ક્રિયા તે ક્રિયાવાગી વસ્તુને જ તે ક્રિયા જણાવનાર સજ્જ વડે જોલા-વાય એમ માનનારા

અભિમત છે

૪ સળુમત્ર—(૧) પ્રત્યુત્પન્ન (વર્તમાન [હાજર હોય તે]) ગ્રાહી અધ્યવમાયવિશેષ (૨) ‘પશુત્પન્નગ્રાહી કુન્નુસુઆ જયતિહી મુણેયગ્યાતિ’ । (૩) મત્ર એવા વર્તમાન અર્થના અભિધાનનું પગિજ્ઞાન તે સળુસૂત્ર—(તત્વાર્થ લાખ્ય)

• નિર્દેશ —

(૧) નામ—કોઈ ચિજને એવા નામે પ્રોલાવિષે કે તે નામ પ્રમાણે તેમા ગુણ, આકાર કે ઉપયોગ ન હોય

(૨) સ્થાપના—,, ,, આકાર તેમ ગુણ ન હોય

(૩) ડ્રોય— , , આકાર તથા ગુણ હોય પણ ઉપયોગ ન હોય.

(૪) બાદ— , , આકાર, ગુણ, ઉપયોગ જેમા વર્તેલા હોય તે બાવ નિર્દેશો

તે નૈગમ—તત્ત્વાર્થ ભાષ્ય (ચારે નિયેષા આ નયને અભિમત છે)

૨ ન ગ્રહ—(૧) નૈગમાદિથી પ્રાપ્ત થયેલ અર્થનો સંગ્રહ ઠગનાર અધ્યવસાય એ સંગ્રહ

(૨) “ મ ગહિય પિ ડિયત્થ ન ગહવયણુ સમા સચ્છો ખિતિ ”

(૩) અર્થોનું (૧) મવ દેશે સંગ્રહ કરવું તે અથવા (૨) એક દેશે સંગ્રહ કરવું તે ‘ સંગ્રહ ’

નર્વદેશ મ નાહકે તે મહાસામાન્ય સંગ્રહ અથવા પરનગ્રહ અથવા મ ગૃહીત સામાન્ય સંગ્રહ, એકદેશ સંગ્રહકે તે અવાતર સામાન્ય સંગ્રહ, અથવા અપર નંગ્રહ અથવા પિહિત સંગ્રહ

(અથવા સામાન્ય-વિશેષ નંગ્રહ)—તત્ત્વાર્થ ભાષ્ય (આને પણ ચારે નિયેષા અભિમત છે)

૩ વ્યવહાર—(૧) લોકવ્યવહારને અનુસરતો અધ્યવસાયવિશેષ તે વ્યવહાર (૨) ‘ વચ્ચદ્ધ વિણ્ણિચ્છ’ યથ્થ વનહારો મવ્વદ્ધવેમુત્તિ ” અર્થાત મર્વ દ્ર વના વિનિશ્ચયાર્થે વહેચણુ કરે તે વ્યવહાર, વિશેષ વડે ઠગીને સામાન્યનું નિરાકરણ, અવકરણ કરનાર તે વ્યવહાર

(૩) લોકિક ામ, ઉપવાનપ્રાય, અને વિમ્મતાર્વપ્રાય તે વ્યવહાર, (તત્ત્વાર્થ ભાષ્ય) (આને પણ ચાર નિયેષા

